
HIERONYMUS

GUILIELMUS AMESIUS.

ZIJN LEVEN EN WERKEN.

The Pourtracture of the Reverend and worthy Minister of God,
William Ames D.D. *sometime of* Christs *Colledge in* Cambridge.
And Proffesor of Divinity in the Famous University of
Franeker in Friesland.

Will: Marshall sculpsit.

GUILIELMUS AMESIUS.

ZIJN LEVEN EN WERKEN.

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID

AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

MR. P. A. VAN DER LITH,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID,

VOOR DE FACULTEIT TE VERDEDIGEN

op Vrijdag 5 October 1894, des namiddags te 3 uren,

DOOR

HUGO VISSCHER,

Ned. Herv. pred. te Zegveld,

GEBOREN TE ZWOLLE.

HAARLEM. — J. M. STAP.

1894.

DEN WELEERWAARDEN ZEERGELEERDEN HEER

F. E. DAUBANTON,

THEOL. DOCTOR EN PREDIKANT DER NEDERD. HERVORMDE GEMEENTE
TE AMSTERDAM,

UIT ERKENTELIJKHEID OPGEDRAGEN
DOOR ZIJNEN OUD-LEERLING,

DEN SCHRIJVER.

Weleerwaarde Zeergeleerde Heer

Bijna achttien jaren geleden betrad ik voor het eerst Uw studeerkamer. Gedurende Uw verblijf te Zwolle was ik Uw leerling. Nog steeds zijn mij de uren onvergetelijk, waarin ik Uw onderwijs genieten mocht. Onder Uwe leiding ontwaakte in mij de begeerte naar het ambt, dat ik nu reeds drie jaren bekleed. Hoevele bezwaren er voor mij aan het opvolgen dier keuze verbonden waren, is U te wel bekend, dan dat het nog noodig wezen zou ze in herinnering te brengen. Maar aangenaam is het mij te mogen erkennen, dat U mij geholpen hebt waar het U mogelijk was. Menig uur van Uw kostbaren tijd was zelfs bestemd om mij, ook op ander dan godsdienstig gebied, te vormen. En al die welwillendheid werd van Uwe zijde geheel belangeloos bewezen. Daarom kan en mag ik niet nalaten, U mijn proefschrift op te dragen. Door die opdracht handel ik tevens naar de begeerte mijner reeds hoogbejaarde ouders, die mij verzochten, U ook uit hunnen naam dank te zeggen voor de in mij betoonde belangstelling.

Zooals bijna elk proefschrift is ook het mijne een eerste arbeidsvrucht. Ik mag zeker verwachten, dat U dit al lezende in aanmerking nemen zult.

Bij de keuze van mijn onderwerp vermoedde ik weinig, dat de behandeling zooveel tijd en inspanning vorderen zou. Het bleek mij al spoedig, dat een groot deel der mij benoodigde bronnen zeer moeilijk op te sporen en te verkrijgen waren. Daarenboven miste ik door mijn ambtelijke positie veel van het-

geen een verblijf aan de Academie voor een doctorandus aan hulpmiddelen biedt. Van dit een en ander draagt mijn proefschrift de sporen.

Waarom ik mij dan toch bij het eens gekozen onderwerp ben blijven bepalen? Omdat ik gaarne de gelegenheid aangreep, het licht der historie te laten vallen op een man, die, geheel vergeten in onze dagen, toch voor de ontwikkeling van het Gereformeerd Protestantisme in ons vaderland van zoo groote beteekenis was. Amesius verdient herdacht te worden, omdat hij op schitterende wijze de eenheid van godsdienstig-zedelijk leven heeft trachten te handhaven. Hij heeft die eenheid niet slechts uitgesproken — dat deden anderen vóór en met hem — maar hij belichaamde haar in zijn systeem. Hij wilde, dat wie zich Gereformeerd noemt, Gods souvereine Majesteit eeren zou op elk levensgebied; en anderzijds moest ook de Gereformeerde blijken geven, dat hij macht had ontvangen een kind van God genaamd te worden. U gevoelt het, ik mag mij niet beklagen over den tijd aan mijn onderzoek ten koste gelegd, want het wierp geestelijke vrucht af voor mij zelven. Maar bovendien, zulk een klachte zou van ondankbaarheid getuigen jegens anderen, die, hoewel bij de zaak geen rechtstreeksch belang hebbende, zich om mijnentwil veel moeite hebben getroost.

Vóór allen ben ik erkentelijkheid schuldig aan mijn hooggeachten promotor, Prof. Dr. J. G. R. Acquoy. Ik beschouw het als een groot voorrecht, dat ik zijn leerling heb mogen wezen. Als zoodanig is er reeds stoffe tot dankbaarheid, want wie zijn voortreffelijk onderwijs mag ontvangen, moet verblijd zijn over zulk een uitnemenden gids op het gebied der historie. En bij de samenstelling van mijn proefschrift heb ik nog bovendien ondervonden, hoe groot de belangstelling is, die Prof. Acquoy jegens zijn leerlingen toont te bezitten. Waar het noodig was werd hij mijn voorspraak. Door zijne bemiddeling kwam menig, in elk ander geval voor mij waarschijnlijk onbereikbaar, boek mij in handen. En de letterkundige wenken, die ik bij het nazien van dit proefschrift van Z.H.G. ontving, zal ik steeds blijven waardeeren.

Met weemoed denk ik in dezen oogenblik aan wijlen Prof. Dr. A. KUENEN. Hij was reeds aangetast door de krankheid, die hem ten grave gesleept heeft, toen hij zijn invloed nog aanwendde, om mij den toegang te ontsluiten tot de documenten, voor mij van belang, die mogelijk in de archieven van Cambridge University verscholen lagen. Wel is het jammer, dat het onderzoek dáár met geen rijke vondst werd bekroond, maar ik mag mij troosten met de gedachte, dat bij het historisch onderzoek ook een negatief resultaat niet van belang is ontbloot.

Ook aan Prof. Dr. W. C. VAN MANEN ben ik dank verschuldigd voor de bereidwilligheid, waarmede hij mij ten dienste gestaan heeft, wanneer ik soms zijne voorlichting behoefde. Maar genoeg; bij persoonlijke ontmoeting heb ik U meermalen medegedeeld, dat de hulpvaardigheid en de onpartijdigheid jegens andersdenkenden bij al de leden der Leidsche Theologische Faculteit boven allen lof verheven is.

Ook buiten den kring mijner leermeesters waren er, die mij steunden in mijn pogen. Mr. W. B. S. BOELES te Leeuwarden, Dr. W. N. DU RIEU en het personeel der Universiteits-bibliotheek te Leiden, de heer J. H. W. UNGER te Rotterdam en Dr. J. H. HESSELS te Cambridge hebben ieder het hunne gedaan, om mij het benoodigde materiaal te verschaffen. Ik heb reden tot dankbaarheid aan die allen voor zoo ruimschoots ondervondene welwillendheid.

En nu, Weleerwaarde Zeergeleerde Heer, heb ik U meegedeeld hetgeen omtrent mijn proefschrift vermelding verdient. Wil op mijn verderen levensweg mij Uwe vriendschap niet onthouden en wees met de Uwen Gode bevolen door

Uw oud-leerling
HUGO VISSCHER.

Zegveld, 14 Sept. 1894.

INHOUD.

HOOFDSTUK I.

OVERZICHT VAN AMESIUS' LEVEN.

1. Amesius in Engeland.

Het was een blijde mare voor de Engelsche vluchtelingen, dat „Mary, the bloody Queen", gestorven was, en de protestantsche Elisabeth den troon had beklommen. Alle onderlinge veeten werden op zijde gezet, opdat men, in het vaderland teruggekeerd, door eendrachtig samenwerken de reformatie zou kunnen voltooien. Met goede hope keerden de ballingen huiswaarts; wat het stoffelijke betreft, wel van alles beroofd, maar innerlijk verrijkt met ondervinding en geleerdheid. Doch hunne teleurstelling zou des te bitterder zijn, naarmate zij meer hadden verwacht.

Elisabeth was gehecht aan de ceremoniën, waaronder zij opgevoed was. Eduard's hervorming ging haar nog te ver. Bovendien, de politiek woog haar meer dan de religie. Zij begon met het bestaande te handhaven, en was tot vereenvoudiging van den eeredienst volstrekt niet geneigd. Stel daar tegenover, dat de jaren van vervolging bij de ballingen en hunne geestverwanten een vurige begeerte naar algeheele hervorming hadden gewekt; dat de eenvoud der Calvinistische Godsvereering, die zij op het vasteland hadden leeren kennen, hun als ideaal voor den geest zweefde, en wij ver-

staan, dat een worsteling niet uitblijven kon. Niet omdat de Hervormden zich bewust waren van den grooten ommekeer in de verhouding van kerk en staat, dien de toepassing hunner leer veroorzaken moest, maar omdat de geestelijke kracht van hun beginsel zich niet straffeloos binden liet. De suprematie der kroon toch werd door allen eerbiedig bezworen, ook al was haar uitwerking gehaat.

Naar gelang de draad der beginselen zich afspon, moest het verzet tegen de inrichting der kerk wel winnen in kracht, en Elisabeth van haar kant zich dubbel inspannen, om de vermeende rechten der kroon te behouden.

De lijdensweg der Nonconformisten is een schaduwzijde van Elisabeth's roemvol bestuur. Het is een treurig verschijnsel, dat zij mannen, in hoofdzaak één in belijdenis met Engelands kerk, martelen deed voor zaken, die slechts het uitwendige betroffen.

En wat de Puriteinen betreft, zij moesten lijden. Het gold de getuigenis eener goede conscientie. Zij dwingen nog heden eerbied af aan ieder, die niet door vooringenomenheid wordt verblind. Wel hadden zij hunne fouten; wel mengde zich veel vleeschelijks in hun geestelijken strijd; maar dat geldt van de tegenstanders niet minder. Waarlijk, het gaat niet aan, hen, met bisschop Parker, te bestempelen als „schismatics, bellie-gods, deceivers, flatterers, fools" [1]. Ook zijn zij niet naar waarheid gekenschetst, als men Whitgift hoort spotten, „that when they walked in the streets, they hung down their heads and looked austerely" [2]. En nog minder waar is het getuigenis van Lawson, den levens-

---

1) Neal, *The History of the Puritans*, London 1837, vol. I, p. 388.

2) B. Brook, *The lives of the Puritans*, London 1813, vol. I, Preface, p. XIII.

beschrijver van Laud, die hun „hypocrisy and tyrannical ambition" [1]) ten laste legt. Dergelijke oordeelen geven slechts blijk van weinig historischen zin.

Neen, het was geen koppigheid, die hen uit de kerk dreef. Er was daar geen plaats voor die mannen. Hoe zouden zij vrede gevonden hebben in een kerk, die de minste afwijking van de vormen met uitzetting, ja zelfs met kerker en schavot kon straffen, terwijl het hun een heilige overtuiging was, dat alles, wat in zake Godsvereering niet door de Schrift gerechtvaardigd kon worden, als onwettig moest worden gebrandmerkt [2]).

En nu moge men van meening zijn, dat het voor de hervorming der Engelsche kerk misschien beter was geweest, indien zij gebleven waren; men moge de schouders ophalen bij een blik op hetgeen zij om louter vormen hebben geleden, het moet nochtans geprezen worden, dat zij de roepstem hunner conscientie hebben gevolgd.

Aanvankelijk bleven de Nonconformisten nog leden van de kerk en trachtten zij op hunne wijze hare hervorming te bewerken. Eerst in het midden van Elisabeth's regeering

---

1) J. P. Lawson, *The life and times of William Laud*, London 1829, vol. I, p. 265.

2) Mr. William Bradshaw, *A Treatise of Divine Worship, tending to prove the ceremonies, imposed on the Ministers of the Gospel in England, in present controversie, are in their use unlawful. Printed* 1604. [Dit tractaat is opgenomen in één band met andere verhandelingen van denzelfden aard, die gezamenlijk herdrukt het licht zagen te London 1660, onder den titel: *Several Treatises of Worship and Ceremonies, by the Reverend Mr. William Bradschaw*]. Cap. VI, 3. True worship both for matter and manner, ought to be according to the prescript rule of Gods word only. Cap. VII, 1. False worship is such a service of God as hath no warrant from God himself.

openbaarde zich de begeerte om eene zelfstandige gemeenschap in het leven te roepen.

Drie partijen ontwikkelden zich toen uit de twee, die reeds bestonden. Waren er oorspronkelijk slechts voor- en tegenstanders der ceremoniën, thans kreeg men Ritualisten, Puriteinen en Separatisten. De Separatist was altijd Puritein, de Puritein niet immer Separatist.

Onder de Counties, waar de tweespalt de grootste afmetingen aannam, stonden die van Norfolk en Suffolk vooraan.

Van den beginne reeds had de hervorming dáár een vruchtbaar veld gevonden. Veel martelaarsbloed was er geplengd, zoodat de plante der kerk er diepe wortels had geschoten. Talrijk was in deze oorden de schare, die den Calvinistischen kerkvorm begeerde. In den strijd tegen de Conformiteit stonden de kerken van Norfolk en Suffolk in de voorste gelederen, en dus werden zij het meest door de vervolging geteisterd. Een zeer groot aantal dergenen, die uitweken, om in den vreëmde volkomen godsdienstvrijheid te genieten waren uit deze graafschappen afkomstig.

Het waren de minst degelijke familiën niet, die, hetzij in Holland, hetzij in Amerika, een nieuw vaderland trachtten te vinden. Joseph Hunter beschrijft de „Suffolk emigration" als grootendeels bestaande uit personen, „die, zooal niet van den eersten stand, toch mannen van goeden doen waren. Het waren families, die veel bijdroegen in de belastingen. Anderen zelfs, zooals de Winthrops, behoorden tot de voornaamsten van het graafschap, en menigeen had aanspraak op een wapenschild. En wat de theologen betreft, die aan de beweging deelnamen, meest allen waren ze dragers van een wetenschappelijken titel" [1]). Allen te zamen

---

1) Joseph Hunter, *Suffolk Emigrants. Genealogical notices of various*

behoorden dus grootendeels tot die standen in de maatschappij, die er de kern van vormen. Het waren niet de aristocraten, maar de gegoede burgers, de welvarende koopleden en farmers.

En wat de voorgangers betreft, deze hadden allen eene academische opleiding genoten, zegt Hunter; doch ook van elders is het bekend, dat niet slechts de bekwaamsten, maar ook de besten om ongelijkvormigheid afgezet werden. De geliefdste predikers werden tot heengaan gedwongen. Het is bijna ongelooflijk, hoevelen van hunne ambten werden beroofd. Neal verhaalt dat er in 1573, alleen in de diocese van Norwich, op éénmaal driehonderd werden vervallen verklaard [1]). De tusschenkomst zelfs van het Parlement vermocht niets bij hare Majesteit.

Om in het gebrek aan godsdienstonderwijs te voorzien, riep men reeds in 1571 een bijzonder soort van godsdienstoefeningen in het leven. De „Prophesyings" werden aanvankelijk door de bisschoppen niet afgekeurd [2]). Het waren onschuldige

---

persons and Families who in the reign of King Charles the first emigrated to New England from the County of Suffolk (in *The Collections of the Massachusetts Historical Society*. Third Series, vol. X, p. 172 ff.): „We see that the Suffolk emigration consisted very much of persons who, though not of the very first rank, were yet men of substance and good alliances, the layer of population next below that which came expressly under the cognizance of the Heralds at their Visitations, — will-making families, families high in the subsidy books, — while some of them as the Winthrops were among the principal gentry of the County, and several claimed the distinction of coat-armour: while the divines were all graduates of the Universities".

1) Neal, l. c., vol. I, p. 203.

2) Neal, l. c., vol. I, p. 181. Zie ook *History of Congregationalism and Memorials of the Churches in Norfolk and Suffolk by John Browne*, London 1877, p. 17—20.

samenkomsten, waarin verschillende sprekers over vooraf bepaalde onderwerpen korte leerredenen hielden.

Aan belangstelling ontbrak het daarbij niet. Thom. Fuller verhaalt: „The exercise proved [though often long] seldome tedious; and peoples attentions, though travelling farr, were little tired, because entertained with much variety" [1]). Weldra namen zij een groote vlucht, vooral in Norfolk en Suffolk. Daar zij zeer spoedig in kweekplaatsen van ongelijkvormigheid ontaardden, kwam reeds in 1574 het bevel, de Prophesyings te onderdrukken. Onder dat alles ging men voort met het afzetten van Puriteinsche leeraars, waardoor de herderloosheid met hare gevolgen zich altijd krachtiger deed gevoelen. Zes predikanten van Norwich beklaagden zich bij „the Lords of the Council", dat reeds negentien à twintig godsdienstoefeningen in die stad waren opgeheven, dat de ontevredenheid groot was, omdat men zag hoe gewelddadig de godzalige leeraars van de gemeente werden verwijderd [2]). Maar ook klagen was niet meer geoorloofd, want de rekwestranten werden met suspensie gestraft.

Onder deze omstandigheden kwamen een zestigtal leeraars uit Norfolk en Suffolk te zamen, om te beraadslagen wat men zou doen. Zij vormden een soort van geheime classe, en besloten langs wettigen weg, zonder scheiding te maken, de hervorming te verwezenlijken.

Hoe zij hun plannen ten uitvoer wilden brengen, is een raadsel. Hunne pogingen hadden geen ander gevolg dan schorsing in het ambt. En wat er van de zijde der leeken beproefd werd, om door verzoekschriften het doel te be-

---

1) Thomas Fuller, *The Church History of Britain, from the Birth of Jesus Christ untill the Year MDCXLVIII*, London 1655, Book IX, p. 122.

2) Browne, l. c., p. 24.

reiken, werd evenmin met gunstigen uitslag bekroond [1]).

Resultaat van aller streven was de uitvaardiging van steeds strenger bevelen.

Onder dergelijke omstandigheden zag William Ames het levenslicht. Hij werd in het jaar 1576 te Ipswich, de hoofdstad van Suffolk, geboren [2]). Zijn vaderstad was beroemd om haar ruime straten, hare groote en schoone gebouwen, haar rijken handel en haar achtenswaardige kooplieden, maar niet het minst om haar geleerde en godzalige predikers en vrome inwoners [3]). William's ouders waren met aardsche goederen gezegend. Zijn vader was koopman, en zijne moeder was verwant met een der voornaamste familiën, die in de stichting der New-Plymouth Colony een rol hebben gespeeld.

William Ames, de vader, was gehuwd met Joane, de

---

1) Browne, l. c., p. 25 en 28.

2) Paquot, *Mémoires pour servir à l'Histoire littéraire des dix-sept Provinces des Pays-Bas*, Louvain 1767, tome IX, in voce „Amesius", zegt dat er zijn „die meenen dat Amesius in Schotland geboren is". Die meening is zeker onjuist. Zij dankt waarschijnlijk haar ontstaan aan verwarring van personen. Er bestond een andere Ames, een kwaker uit Schotland.

B. Brook, l. c., deelt mede, dat Amesius geboren werd in the county of Norfolk, vol. II, p. 405. De bron, waaruit hij die mededeeling put, vermeldt hij niet. Met zekerheid wordt Ipswich als Amesius' geboorteplaats aangewezen door John Quicke in zijn werk *Icones sacrae Anglicanae*. Dit werk bestaat slechts in MS. Het werd door Browne geraadpleegd, die p. 66 l. c. het volgende citaat daaruit overgenomen heeft: „In Ipswich Doctor William Ames did first draw his vitall breath".

3) Browne, l. c., p. 138, waar hij uit het MS. van John Quicke citeert: „Ipswich the capitall Town of Suffolk was not more famous for its spacious streets, large and beautifull buildings, rich and great trade and honorable merchants both at home and abroad, than it was for its learned and godly ministers and for its zealous and religious inhabitants".

dochter van Mr. Snelling [1]. Met hart en ziel behoorden beiden tot de schare dergenen, die, tegen allen vormendienst gekant, de Engelsche kerk wilden zuiveren van alles, wat nog aan Rome denken deed.

De opvoeding van den jongen William droeg in het ouderlijk huis reeds een Puriteinsche kleur. Vroeg kwam hij onder den indruk van de eenvoudige, vrome levenswijze, die de Puriteinsche kringen kenmerkte. Dagelijks werd de Schrift gelezen, terwijl het gesprek meestal liep over het godsdienstig en kerkelijk leven. De „Prophesyings" werden bijgewoond en het daar gehoorde in eigen kring overdacht.

Reeds in zijn jeugd dus werd aan Amesius eerbied ingeprent voor het Woord en voor den dienst van God. Toen werden de eerste zaden gestrooid van afkeer van ritualisme en hiërarchie, waardoor zijn later leven zich onderscheidde.

Waakte men zorgvuldig voor zijn godsdienstige vorming, ook aan zijn verstandelijke ontwikkeling was de ouderlijke aandacht gewijd. Trouw bezocht William de Latijnsche school zijner vaderstad en werd daar reeds vroeg voor een academische loopbaan opgeleid [2].

Niet vele jaren echter mocht hij zich in het bezit zijner ouders verheugen. Reeds op jeugdigen leeftijd stond hij met zijne zuster Elisabeth alleen. Gelukkig voor de beide weezen, dat de familie van moeders zijde zich hunner aantrok.

Ipswich moesten zij verlaten. William werd opgenomen in het huis van zijn oom, Mr. Robert Snelling, die te Boxford verblijf hield. En zijne zuster vond een toevluchtsoord bij haar nicht, Elisabeth Brewster, te Wrentham [3].

---

1) Browne, l. c., p. 66.

2) *Encyclop. Britt.*, vol. I, in voce „Ames".

3) Browne, l. c., p. 66, zegt in een noot: „William Ames had a sister Elisabeth, who married John Phillip, Rector of Wrentham, Jan. 6th 1611—12,

Het was een groot verlies voor William, dat hij reeds zoo spoedig de ouderlijke leiding moest derven. Maar ook hier had de wolk nog een lichtzoom. Mr. Snelling deed zijn best, den wees tot een vader te zijn.

Er was geen principieel verschil in levenswijze tusschen het gezin van dien oom en William's vaderlijk huis. Mr. Snelling was een godvreezend man. Onder de prediking van Mr. Sandes, een dergenen die weigerden Whitgift's artikelen te teekenen, was hij ingeleid in de verborgenheden van het leven des geloofs. Ook hij was volbloed Puritein.

Geen wonder dat onder de leiding van zulk een oom, de reeds aanwezige kiemen bij den pleegzoon tot ontwikkeling kwamen. Te meer nog, daar hij ook arbeidde aan de wetenschappelijke vorming van zijn pupil [1]).

Het werk van den vader werd voortgezet door den oom.

---

at Wrentham. How came the orphan girl there? Francis Brewster, the Lord of the Manor at Wrentham, had married Elisabeth the daughter of Robert Snelling of Ipswich. This Robert Snelling was in all probability brother to Wm. Ames' mother, if so, Elisabeth Brewster was cousin to Mr. Ames and his sister Elisabeth; and whilst William found a home with his uncle at Boxford, Elisabeth resided with her cousin at Wrentham, and there she met with and married her husband, the Rector". Deze gissing wordt versterkt door hetgeen Joseph Hunter meedeelt over de Brewsters in Suffolk. Op p. 60 van zijn werk *The Founders of New-Plymouth, the parent-Colony of New-England*, London 1854, zegt hij, „that Francis Brewster of Wrentham was nearly connected with two of the most eminent Puritan ministers of the time of King Charles the First, Edmund Calamy and Mathew Newcomen, two of the Smectymnuus, and that his son Robert Brewster, was a member of one of Cromwell's parliaments". De zoon van Francis heette dus Robert naar Robert Snelling, zijn grootvader van moeders zijde. De Brewsters in Suffolk, zoo zegt hij verder, waren „a family of coat armour bearing a chevron ermine between three silver étoiles on a sable field, — stars breaking through the darkness of night". De Snellings waren dus van goeden huize.

1) Browne, l. c., p. 67. „This uncle brought him up in learning".

Kon het anders, dan dat Amesius reeds in zijn jeugd zich een puriteinsch oordeel vormde over de geschiedenis van zijn tijd? Van zijne jeugd af dronk hij de antipathie in tegen hetgeen hij later zoo vinnig zou bestrijden. Gansch zijn levenskring was er op aangelegd, om hem al de leemten te doen zien zijner vaderlandsche kerk; om een weerzin tegen haar te wekken, die tot zijn laatsten snik hem bijgebleven is.

Het verwondert ons niet, dat de anders goedaardige man met verbittering vervuld werd, als hij vernam dat mannen, in zijne kringen hoog vereerd, door de waardigheidsbekleeders der kerk met smaadheid werden overdekt. Toen hij vele jaren later Dr. Morton wilde bewijzen, dat het opdringen der ceremoniën verre van onschuldig was, wees hij o. a. op de onredelijke uitzetting van zooveel vrome mannen, met de schampere opmerking, dat een boer achter den ploeg de kracht van dat argument gevoelde, en dat hij zelf reeds van zijne jeugd af het als afdoende had beschouwd [1]).

De bronnen ontbreken ons, om over deze periode van Amesius' leven bijzonderheden mee te deelen. Het aangevoerde is ook voldoende, om ons een denkbeeld te geven van hetgeen hij aan geestelijke indrukken meebracht, toen hij door zijn oom naar Cambridge University gezonden werd [2]).

Waarom Cambridge en niet Oxford werd gekozen? Waar-

---

1) *A Reply to Dr. Morton's General Defence of three Nocent Ceremonies*, gedeeltelijk opgenomen in het werk van Dr. John Burgesse, *An answer Rejoyned to that much applauded Pamphlet of a namelesse author etc.* London 1631, p. 216, waar Amesius schrijft: „If all the Defendants sharpnesse of wit can answere the bluntnesse of this Argument (uitdrijving ter wille van de ceremoniën), which every Plowman that is a good Christian doth usually make against the Prelates proceedings, then I for my part will bee contented to bee called dull, for from my childhoode, hitherto I ever tooke it to bee unanswerable".

2) Browne, l. c., p. 67.

schijnlijk wel, omdat het onderwijs daar meer in Puriteinschen geest werd gegeven [1]). De strijd in de kerk werd aan de hoogescholen meegestreden. Van meet af telden de Puriteinen daar voorstanders onder de Professoren.

In 1567 hadden Thomas Cartwright en John Whitgift er hunne krachten gemeten. En al was nu die worsteling geëindigd met Cartwright's verbanning uit Cambridge, wetenschappelijk had Whitgift toch niet getriumfeerd; met Cartwright waren zijn talrijke aanhangers nog niet verdwenen. Voor duizenden hoorders had hij helder en klaar de gebreken der Engelsche Staatskerk aangewezen en daartegenover de lijnen der Calvinistische kerkorde als schriftuurlijk geteekend. Het uitgestrooide zaad bracht vruchten voort. Hoe kon het ook anders? Hij sprak slechts uit, wat in veler harten reeds leefde [2]).

Werd Cambridge door dien Puriteinschen geest voor jongelieden als William Ames aantrekkelijk, nog meer was dit het geval, nu de beroemde Perkinsius hier zijn onderwijs gaf.

De keuze tusschen Oxford en Cambridge kon dus niet moeilijk zijn.

William werd opgenomen in Christ College, dat sinds 1582 Guilielmus Perkinsius onder zijn fellows telde. Perkins was een man van zeldzaam talent, van uitnemende geleerdheid, één der weinigen van ons geslacht, zóó rijk bedeeld met gaven van hoofd en hart, dat zij het stempel huns geestes op de breede schare van leerlingen vermogen

1) *Athenae Cantabrigienses* by Ch. H. and Th. Cooper, vol. II, 1586—1609, Cambridge 1861, p. 360, in voce „Th. Cartwright": „The university was at this period strongly imbreed with puritanical principles".

2) *The History of the Unverisity of Cambridge since the Conquest* by Thom. Fuller, London 1655, Sect. VII, 3, p. 140—142.

te zetten, die zich verzamelt aan hun voet. De reeks zijner nagelaten werken zijn de getuigen zijner grootheid. Schatten van levenswijsheid en ervaring zijn daarin neergelegd.

William Perkins was een kenner van zijn eigen hart, en daarom wist hij zoo treffend het zieleleven van anderen te peilen. Zijn levensweg biedt overeenkomst met dien van mannen als Paulus en Augustinus. Een zondige jeugd lag achter hem. Bij zijn komst aan de Universiteit was hij spotziek, verkwistend, verslaafd aan den drank [1]). Doch eens aan zich zelven ontdekt, gold ook van hem het woord des Heeren: „Wien veel vergeven is, die heeft veel liefgehad".

Eens wandelde hij door de straten der stad, en hij hoorde tot een wederspannig knaapje de bedreiging richten: „Houd den mond, of ik zal u aan den dronken Perkins geven daarginds" [2]). Dat woord drong door in zijne ziel. De gedachte dat hij spreekwoordelijk was geworden, teekende hem al den gruwel zijner zonde. En de kennis der zonde bracht hem weldra tot verheerlijking der barmhartigheid Gods.

Die man kon getuigen, omdat hij zelf zoo diep had ervaren. Als hij het Woord des levens sprak, moest er kracht van hem uitgaan, want hij sprak het met bezieling, met heilige geestdrift. De beoordeeling is schoon, die Fuller van hem gaf. „Zijne preeken", zoo zegt hij, „waren niet zoo eenvoudig, of de ontwikkeldste vrome moest ze nog bewonderen, noch zoo geleerd, of de eenvoudigste kon ze verstaan. Werd van Socrates gezegd, dat hij het eerst de speculatie der wijsgeeren in practijk en zedelijkheid omzette, van Per-

---

1) *Athenae Cantabrigienses*, l. c., vol. II, p. 335, in voce „Perkins": „At his first coming to the university he was profane and prodigal, and addicted to drunkenness".

2) l. c.

kins mag worden getuigd, dat hij de school op den kansel bracht. Na de groote vraagstukken van hun schoolsche termen te hebben ontdaan, maakte hij er eenvoudig en gezond voedsel van voor het volk. Hij was een uitnemend heelmeester voor een gebroken ziel" [1]).

Maar aan de andere zijde schijnt hij ook Paulus' woorden in toepassing te hebben gebracht: „Wij dan, wetende den schrik des Heeren, bewegen de menschen tot het geloof". Het woord „verdoemenis" kon hij met zulk een nadruk uitspreken, dat het nog langen tijd een somberen nagalm in de ooren der schare achterliet [2]).

In een tijd als de onze, waarin men er op uit is zelfs het verschrikkelijkste nog in een lieflijken vorm te hullen, mag dit laatste misschien ietwat zonderling klinken, het bewijst niettemin voor den aangrijpenden ernst, waarmede hij sprak. Dat hij den weg kende om het hart der toehoorders te treffen, blijkt zeker wel hieruit, dat hij als catecheet van Christ College, bij het verklaren der geboden, de toepassing zoo juist wist aan te leggen, dat veler hart er door tot verootmoediging kon worden gestemd [3]).

Wat nu 's mans verhouding tot de Engelsche kerk betrof, hij was ongetwijfeld een voorstander van hare reorganisatie in Calvinistischen zin. Zijn oog was open voor de hiërarchische gebreken en de Roomsche gebruiken in de landskerk. Hij was een Puritein, doch één, die het „voorzichtig als

---

1) *The Holy State*, by Thom. Fuller, Cambridge 1648, Book II, chap. 10, p. 81, 82.

2) l. c.: „He would pronounce the word Damne with such an emphasis as left a dolefull Echo in his auditours eares a good while after".

3) l. c.: „And when Catechist of Christ Colledge, in expounding the Commandments, applied them so home, able almost to make his hearers hearts fall down, and haires to stand upright".

de slangen" in toepassing bracht. In zijne openbare prediking liet hij zich niet uit over de kerkelijke kwestie van den dag. Als men hem drong zijne meening te zeggen, dan weigerde hij. Hij was tevreden, als men hem met rust liet, terwijl hij aan anderen gaarne vrijheid der conscientie gunde.

Maar ondanks dit een en ander kon hij niet geheel aan de woede der gelijkvormigen ontkomen.

In 1586 werd hij gedaagd voor een academische rechtbank, om zich te verantwoorden over een critiek op de viering van het H. Avondmaal volgens den ritus der kerk. De uitkomst was, dat hij een stuk voorlas, waarin hij sommigen der hem ten laste gelegde meeningen niet als de zijne erkende, en beleed dat hij geen plan had gehad om onrust te verwekken [1]). Eenige jaren later werd hij voor de Hooge Commissie geroepen, om inlichtingen te geven over de samenkomsten der Puriteinen. Hij zwoer den eed, ex officio, en deelde alles mede, wat hij wist. Zoo bracht hij vele broederen in moeilijkheid [2]).

Desondanks, verloor hij de achting niet [3]). Neal tracht deze min edele daad te vergoelijken door een beroep op zijn vreedzaam karakter [4]). Hoewel innig vroom, was Perkins van zwakheid niet vrij te pleiten. Hij had geen martelaarsbloed. Toch heeft ook Perkins het zijne gedaan, om den geest van verzet tegen de bestaande inrichting der kerk aan te wakkeren. Al sprak hij in het openbaar zich niet uit, in den omgang met vrienden en leerlingen zweeg hij niet altijd wat hij dacht. In elk geval heeft hij het betere aangeprezen, terwijl hij zich zelf naar de omstandig-

1) *Ath. Cantabrigienses*, l. c., vol. II, p. 335.
2) l. c.
3) l. c.
4) Neal, l. c., vol. I, p. 378.

heden schikte. „Ex duobus malis minimum eligi oportet", en het minimum voor Perkins was, zich te voegen naar het gezag. Wij mogen echter niet aannemen dat hij, tegen de uitspraak zijner conscientie in, zich bleef gedragen naar de kerkelijke orde. In dat geval zou hem het juk te zwaar geworden zijn.

Groot was de invloed, door Perkins op zijn leerling Amesius uitgeoefend. Perkins mocht zich al niet vinnig uitlaten over de inrichting der kerk, hij was toch Calvinist in zijn hart. En dan, de leer, die hij beleed, werd openbaar in zijn leven. Onder de bezielende prediking van dien man ging den jongen Ames het licht op. Als vrucht van opvoeding had hij van huis uit wel indrukken meegebracht; hij dacht wel gereformeerd, maar wat beteekende dat alles, indien het niet doorgedrongen was in het zieleleven zelf? Wat Amesius tot nu toe beleden had met het hoofd, zou onder Perkins' prediking hem een zaak des harten worden. De ideeën kregen leven. Voor het eerst ervaarde hij, dat eigen zielsbelang in de leer, die hij beleed, betrokken was. Er moest waarheid wezen in zijne ziel.

Of het waar is, zooals beweerd wordt [1]), dat hij „half zorgeloos" de kerk binnentrad, waar de groote Perkins preekte, dat waag ik niet te beslissen. 't Is mogelijk, doch loshoofdige onverschilligheid strookt anders weinig èn met hetgeen hij zag in zijne jeugd, èn met geheel zijn karakter. Maar dat hij werd wakker geschud; dat de vraag naar geestelijk leven bij hem rees; dat het hem duidelijk werd, hoe een stelsel in het hoofd nog geene belijdenis des harten is, zulks laat

1) *Encyclop. Britt.*, l. c.: „Entering half carelessly into the church where the great Master William Perkins was the preacher, he was under the sermon roused and alarmed in such fashion as was not rare under so burning and intense orator as Perkins".

zich begrijpen. En eveneens is het verklaarbaar, dat hij den man lief kreeg, die vermanend en leerend het middel was geweest, om hem „in Christus Jezus volmaakt te stellen". De verdere omgang met Perkins werkte er toe mede, de vriendschapsbanden nauwer te snoeren. Was de leerling begeerig om altijd dieper door te dringen in de verborgenheden van het geestelijk leven, den leermeester was het eene oorzaak van vreugde, hem zooveel mogelijk voor te lichten. Onvergetelijk waren Amesius de uren, waarin hij het onderwijs van dien vaderlijken vriend had genoten; onvergetelijk de oogenblikken, waarin hij, aan zijne lippen hangend, het geestelijk leven van den bezielden spreker meegeleefd had. Onuitwischbaar was hem de herinnering aan dien man, die door eigen voorbeeld trachtte te toonen, hoe de waarachtige godsdienst tot eere Gods en tot heil der medemenschen strekken kon [1]).

Dat Amesius tijdens zijn verblijf te Cambridge vrienden had, spreekt wel vanzelf. De vereerders van Perkins waren saamverbonden door den eerbied voor hun grooten meester. Vele jaren later dacht hij nog terug — het blijkt uit het hieronder geplaatste citaat — aan de „egregia studiosorum corona", in wier midden hij verkeerd had.

Het is jammer, dat de bronnen zoo schaarsch zijn, die ons kunnen inlichten over Amesius' studententijd. Het zou de moeite loonen, indien wij hem konden beschrijven in

1) In de Praefatio ad Lectorem voor zijn werkje *De conscientia et eius jure vel casibus* schrijft Amesius: „Grata mihi semper illius temporis recordatio, quando juvenis olim audivi Cl. D. Perkinsium, in egregia studiosorum corona, ita concionantem, ut eosdem solide instituerit in veritate, efficaciter excitaverit ad studium pietatis, instructos reddiderit ad regnum Dei; et simul etiam exemplo suo ipsis monstrarit, quibus rebus praecipue intenderent, ut religionem veram, in potentia sua, ad Dei gloriam et salutem hominum, feliciter possint promovere".

zijn omgang met zoovelen, die ongetwijfeld behoord hebben tot de bekwaamste en degelijkste jongelieden, die in zijn tijd te Cambridge studeerden.

In „the Gleanings for New-England History, by James Savage" 1), zijn lijsten opgenomen van de namen der „eerwaarde vaderen" van New-England, die te Cambridge hun studie hebben volbracht. Daarin wordt meegedeeld, dat William Ames in het jaar 1607 den graad van „Baccalaureus Artium" verkreeg. We vinden er ook de namen van velen zijner tijdgenooten. Zoo wordt er John Wilson vermeld, die in 1605 tot B. A. promoveerde. Deze Wilson verliet anno 1630 zijn vaderland, om in de wildernissen van New-England den Heere Christus te kunnen dienen naar diens eigene inzettingen 2). Met John Winthrop, Thomas Dudley, Isaac Johnson e. a. verbond hij zich plechtig tot het vormen eener gemeente. Zijn leven was een voorbeeld van vroomheid en trouw aan de eens beleden beginselen. Hij was een warm vriend van William Ames. Op zijn sterfbed nog gedacht hij aan hem. Want als de medeouderlingen zijner gemeente door hem gezegend waren, zeide hij: „Ik begeer niet langer bij U te zijn. De Heere vergeve ons; Hij make ons meer hemelsgezind; trekke Hij ons af van de wereld; stelle Hij ons, door onze leering en ons voorbeeld, tot lichten in de duisternis". En toen het stervensuur naderde, hief hij zijne handen ten hemel en zeide: „Weldra zal ik bij mijn oude vrienden zijn, bij Dr. Preston, Dr. Gouge, Dr. Sibbs, Dr. Taylor en Dr. Ames" 3).

Dit geschiedde in 1667 ongeveer vier en dertig jaren na

1) Opgenomen in *The Collections of the Massachusetts Historical Society*, Third series, vol. VIII, p. 247—249.

2) B. Brook, l. c., vol. III, p. 433: „to enjoy the ordonnances of the Gospel and worship the Lord Jesus Christ to his own institutions".

3) B. Brook, l. c., vol. III, p. 435.

den dood van Amesius. Diep was dus de indruk, dien hij op dezen Wilson had gemaakt, want sinds hun samenzijn te Cambridge hadden zij elkander niet weer aanschouwd.

Hoe Amesius zich aan zijn vroegere vrienden gehecht gevoelde, blijkt zeker wel hieruit, dat hij in 1630 aan John Winthrop schreef: „Dagelijks zal ik roepen tot God voor het welslagen Uwer onderneming; wat mij zelf betreft, vurig begeer ik bij U te zijn" [1]). En dat de broederen ook hem ten zeerste waardeerden, wordt hieruit openbaar, dat hij zelf bevreesd was de groote verwachtingen, die men van hem koesterde, niet te kunnen vervullen [2]).

Met bijna al de mannen, die ± 1600 van groote beteekenis waren in den strijd tegen de Engelsche kerk, stond Amesius in betrekking, en meest allen had hij ze te Cambridge leeren kennen. William Bradshaw, Robert Parker, Paul Baynes, Daniël Rogers waren onder zijne vrienden.

Wij zien het: William Ames behoorde tot den kring van ernstige mannen, die Puriteinen, in hart en nieren, uitmuntten door grondige Schriftkennis, innige vroomheid en reinen wandel.

De omgang met hen kon niet onvruchtbaar blijven voor Amesius' vorming. Stichtend en vermanend door woord en daad, hebben zij ieder het hunne gedaan, om elkander te bekwamen voor de grootsche taak, die op hunne schouderen zou worden gelegd. Dat zij elkander bijstonden en zoo

---

1) *Collections of The Massachusetts Historical Society*, Fourth series, vol. VI, p. 576. Hier is een brief opgenomen van W. Ames aan John Winthrop, waarin Amesius schrijft: „Honorable Sirs — My dayly prayers unto God, shall bee for the good successe of the buisines yow have undertaken. And for myself, I longe to bee with yow....".

2) l. c.: „I doe not see how I should satisfie the opinion and expectation which yow have conceyved of mee".

mogelijk elkanders belangen bevorderden, daarvan gaf Daniël Rogers [1]) een bewijs, toen hij zijn invloed aanwendde, om William Ames tot fellow van Christ College te doen verkiezen. Eer hij Cambridge verliet, zorgde hij dat Amesius in zijne plaats het „fellowship" verkreeg [2]). Doch het spreekt vanzelf, dat Amesius' bekwaamheid bij die benoeming het grootste gewicht in de schaal heeft gelegd. Matthias Nethenus kon naar waarheid schrijven, dat de keuze op hem gevallen was wegens zijne groote vorderingen in de wetenschap [3]).

In dien tijd begon Amesius te werken voor de pers, hoewel niet terstond zelfstandig. Bescheiden als hij was, wantrouwde hij eigen bekwaamheid. Zijne eerste pennevrucht gaf hij ter beoordeeling in handen van Paul Baynes, den beroemden opvolger van Perkins. Baynes was een man van

---

1) Daniël Rogers, één der slachtoffers van Laud, door Fuller gerangschikt onder de geleerden, die uit Christ College voortgekomen zijn. Zie *The History of the University of Cambridge*, Sect. VI, 9, p. 92. Zie ook over hem B. Brook, l. c., vol. III, p. 149, waar een lijst van zijne werken opgenomen is.

2) Joseph Hunter, *Suffolk Emigrants, Genealogical notices of various persons and families who in the reign of king Charles the first emigrated to New-England from the Country of Suffolk*, opgenomen in *the Collections of the Massachuetts Historical Society*, l. c., waarin vermeld staat van Daniël Rogers: „He succeeded his father as lecturer at Wethersfield: an eminent scholar and preacher, who has many works in print; he being one of the eminent Fellows in Christ's College, Cambridge, was the advancer of Dr. Ames, whom he brought in to be Fellow there".

3) Matthias Nethenus' „Praefatio Introductoria" vóór de uitgave van Amesius' Latijnsche werken, Amst. 1658. Deze ongepagineerde Praefatio wordt in 't vervolg steeds geciteerd onder den naam: Praefatio Introductoria: „Propter egregios in studiis progressus in numerum sociorum conregentium Collegii electus fuit".

uitnemende geleerdheid, door Heppe een der beste navolgers van Perkins genoemd [1]).

Het werkje was getiteld: „Briefe directions into a godly life" [2]). Volgens Nethenus is het een uittreksel uit „The Seven Treatises edit. 1603 by Richard Rogers". Het zag ten jare 1618 in 12°. het licht, niet op naam van Amesius, maar op dien van Paul Baynes. Amesius zelf verklaarde later, dat het werkje door hem was geschreven. „Als men dit getuigenis", zegt Nethenus, „vergelijkt met de „epistola dedicatoria", dan is het zeer waarschijnlijk, dat dit werkje, aan Paul Baynes ter beoordeeling gegeven, op diens kamer is blijven liggen en, na zijn dood onder diens geschriften gevonden, op zijn naam door N.N. uitgegeven werd" [3]).

Het is mij niet gelukt, het boekje zelf in handen te krijgen. Waarschijnlijk zal de gissing van Nethenus wel juist zijn, daar er geene reden is om Amesius' verklaring te betwijfelen.

Heeft Perkins een school van mannen gevormd, die in zijn geest hebben voortgearbeid, in één opzicht verschilden ze nagenoeg allen van hun geestelijken vader. Was Perkins te vredelievend geweest, om in het openbaar den strijd aan te binden tegen de gebreken der kerk; heeft hij zich geschikt naar de vormen; met zijne leerlingen was het anders. Bijna geen enkele zijner navolgers, die niet meer of minder verdrukking dulden moest. Zij weigerden, zich te voegen naar de wetten der kerk. Ook Amesius kon de gevolgen zijner ongelijkvormigheid niet ontgaan. Met groote vrijmoe-

---

1) Heppe, *Geschichte des Pietismus und der Mystik in der Reformirten Kirche*, Leiden 1879, S. 28. P. Baynes stierf niet 1614 maar 1617.

2) Ten onrechte door Heppe betiteld als *„Devotions unto a godly life"*; zie B. Brook, l. c., vol. II, p. 261—264. verg. Praefatio Introductoria, l. l.

3) Praefatio Introductoria, l. l.

digheid schijnt hij zijne meening over de vraagstukken van den dag te hebben verkondigd. Heftig liet hij zich uit over de gewaden en de ceremoniën. Daarmede heeft Amesius zich nadeel berokkend.

In 1609 stierf Edmund Barwell, sinds 1581 Master of Christ College [1]). Amesius had zijn opvolger kunnen zijn; doch daar hij weigerde zich in alles te voegen naar de voorschriften der kerk, werd hij voorbijgegaan. Valentine Carey, niet slechts een minder bekwaam, maar ook een onwaardig man, werd door den invloed der kerkelijken met het „mastership" vereerd [2]). Sedert was Amesius minder dan ooit tot toegeven geneigd. Hij was verbitterd, nu hij, zich bewust van zijne meerdere bekwaamheid, zich achteruitgezet zag. Zijne verhouding tot den nieuwen Master liet veel te wenschen over. Ook Carey droeg van zijn kant den mededinger geen goed hart toe [3]). Weldra kregen zij twist, omdat Amesius, Carey's bevelen trotseerend, het plechtgewaad niet dragen wilde. Het geschil liep zóó hoog, dat hij gevaar liep, uit het College verdreven te worden. Desondanks gaf Amesius niet toe, en slechts aan de liefde der studenten had hij het te danken, dat Carey het niet waagde, de geuite bedreiging te volvoeren [4]). Om den tegenstander nu toch te verwijderen,

1) Zie over hem *Athenae Cantabrigienses*, l. c., vol. II, p. 522. Zijn beheer schijnt een wanbeheer geweest te zijn.

2) Praefatio Introductoria, l. l. Browne, l. c., p. 67, waar John Quick van hem schrijft: „He was so highly honoured by ye whole University, and to dearly beloved by his colledg, that that learned society, upon the death of their master, had chosen him to succeed in ye government of their colledg".

3) Browne, l. c., p. 67: „Dr. Cary was chosen, who presently after quarrelled with him and threatened him that if he did not conform as well as the rest of the Fellows, he would expell him the colledg".

4) Praefatio Introductoria, l. l.

sloeg de Master een anderen weg in. Wat hem met geweld niet gelukt was, verkreeg hij door overleg.

Op St. Thomas was Amesius, als fellow van Christ College, verplicht op te treden in de St. Mary's kerk. Omstreeks dien dag hadden er te Cambridge feestelijkheden plaats, waarbij het nog al luidruchtig scheen toe te gaan. Gretig greep Amesius de gelegenheid aan, om gedurende één uur het ambt van wachter op den toren der Universiteit te vervullen. Met al de kracht, die in hem was, getuigde hij tegen de uitspattingen der academische jongelingschap. Den geesel der satire wist hij goed te hanteeren. Kaart en dobbelspel moesten het bovenal ontgelden. Van het dobbelen verklaarde hij, dat het de eeuwen door gegolden had als het uithangsbord van den duivel. Toen God de een en twintig letters uitvond, waarmede Hij den bijbel samenstelde, ontdekte de duivel de een en twintig oogen van den dobbelsteen. Bovendien het gebruik daarvan was door de wet van God verboden. En wie zich op de gewoonte beroepen wilde, werd tot zwijgen gebracht door de bewering, dat een uitvinding van den duivel door geene gewoonte bestaansrecht kon erlangen [1]). Die preek gaf aanstoot. Vele toehoorders, op het spel verzot, gevoelden zich

1) Fuller, *History of the University of Cambridge*, l. c., Sect. VII, 41, 42, 43, p. 159: „About this time William Amese Fellow of Christ Colledge in Cambridge, on St. Thomas his day, had, (to use his own expression) the place of a Watchman for an hour in the Towre of the University; and took occasion to inveigh against the liberty taken at that time,.... Hence he proceeded to condemn all playing at Cards and Dice, affirming that the later in all Ages was accounted the device of the Devil; that as God invented the one and twenty letters whereof he made the Bible; the Devil, saith an Author, found out the one and twenty pricks of the Die; that Canon Law forbad the use thereof, seeing Inventio Diaboli nulla consuetudine potest validari".

gekwetst. Nog des te grooter was de ergernis, omdat van hooger hand allerlei vermakelijkheden zelfs op den Zondag voorgeschreven waren [1]). Dit incident, gevoegd bij de zonde der ongelijkvormigheid, maakte Amesius' positie onhoudbaar. Ter verantwoording geroepen verdedigde hij zich wel uitnemend, maar om een officieele uitzetting te voorkomen, liet hij zich door zijne tegenstanders overhalen, vrijwillig ontslag te nemen [2]). Amesius zag wel in, dat iemand van zijne beginselen onmogelijk gewild kon zijn bij geestelijkheid en regeering.

Een nieuwe werkkring was gemakkelijk te vinden. Menige gemeente zag hem gaarne als haar herder optreden. Zijne theologische richting was geliefd, zijne prediking bij uitstek stichtelijk. Zijne uitnemende gaven moesten zelfs vurige voorstanders van de gelijkvormigheid doen getuigen: „Welk een man zou Amesius wezen, indien hij slechts een zoon der kerk wilde zijn" [3]). Weldra riep de gemeente van Colchester hem in haar midden [4]). En nadat hij eenige malen voor haar opgetreden was, wendden èn Amesius èn de gemeente zich tot den bisschop der diocese om bekrachtiging van deze keus. Eene deputatie, met Amesius aan het hoofd, werd opgeroepen, om de belangen der gemeente voor den bisschop te bepleiten. Deze nadere kennismaking met de hiërarchen der kerk kon er waarlijk niet toe medewer-

1) Neal, l. c., vol. I, p. 256.

2) Praefatio Introductoria, l. l. Fuller, l. c.: „His sermon gave much offence to many Auditors, the rather because in him there was a concurrence of much non-conformity, insomuch that to prevent an expulsion from Dr. Cary the Master he fairly forsook the Colledge".

3) Praefatio Introductoria, l. l.

4) Browne, l. c., p. 68, note: „Elccted Lecturer to the Corporation in January, 1609—10".

ken, om hem meerdere achting in te boezemen voor de bovendrijvende partij. In zijn laatste werk, dat eerst na zijn dood verscheen, spreekt hij nog met verontwaardiging over de toen ondervonden behandeling. Hooren we wat hij zelf over dit voorval meedeelt: „Ik was", zoo schrijft hij, „slechts ééns, en Goddank slechts ééns, voor een bisschop, toen ik aan hem voorgesteld werd door het bestuur eener corporatie, als prediker in haar stad. De laaghartige prelaat vroeg eerst, hoe zij een prediker durfden kiezen zonder zijne toestemming. „Gij hebt", zoo zeide hij, „den prediker aan te nemen, dien ik u toewijs, want ik ben uw herder". En daarna zich tot mij richtend, zeide hij: „Hoe hebt gij het durven wagen, zonder mijne vergunning in mijne diocese te preeken?" „Zoodat", zegt Amesius, „zonder eenige andere reden dan louter heerschzucht, de geheele corporatie en ik werden weggezonden, om het welbehagen van zijn Eerwaarde af te wachten; wat ik nu al meer dan twintig jaren heb gedaan" [1]).

Onder zulke omstandigheden was het duidelijk, dat een langer verblijf in het vaderland onmogelijk was geworden. Alle weg, om tot een kerkelijk ambt te komen, was aan Amesius afgesneden. Indien hij bleef, zou hij weldra tot den bedelstaf zijn gebracht. Ja meer, omdat hij niet schroomde met mond en pen zijn Puriteinsche overtuiging te verkondigen, zag hij zich bedreigd met den kerker. Zijne vrijmoedigheid kon niet ongestraft blijven.

In 1604 had William Bradshaw een tractaat uitgegeven onder den titel van „English Puritanism, containing the main Opinions of the rigidest sort of those called Puritans

---

1) W. Ames, *Fresh suit against ceremonies*, part. II, p. 409.

in the Realm of England" [1]). In zes capita wordt daarin kort maar duidelijk voorgesteld, „what the Puritans hold and maintain concerning" 1⁰. Godsdienst en Godsvereering in 't algemeen; 2⁰. de kerk; 3⁰. de dienaren des Woords; 4⁰. de ouderlingen; 5⁰. de tucht; 6⁰. de burgerlijke macht. De strekking van dit tractaat was, de Puriteinen te zuiveren van laster en smaad, en het der wereld te verkondigen, dat zij noch fanatici, noch scheurmakers, noch vijanden van God en den koning waren" [2]). Amesius was zeer ingenomen met dit korte, kernachtige geschrift. Hij besloot er een voorrede aan toe te voegen en het in 't Latijn te vertalen, om het ook voor vreëmdelingen toegankelijk te maken. Schrijver en vertaler haalden zich daardoor een vervolging op den hals.

Bradshaw kwam in groot gevaar. Hij vertoefde te Londen. Twee mannen werden afgezonden, om hem gevangen te nemen en een onderzoek in te stellen naar verdachte stukken. Bradshaw zelf, die waarschijnlijk gewaarschuwd was, ontsnapte, terwijl zijne vrouw, nog vóór de komst van de speurhonden, gelegenheid had zijn papieren in een schoorsteen te verbergen. Alles werd wel doorsnuffeld, maar noch Bradshaw, noch zijn papieren werden ontdekt. Zijne vrouw werd voor de Hooge Commissie gebracht, doch wist door kloeke antwoorden de geheimen te bewaren, waarvan de vrijheid en het leven van haar echtgenoot afhingen [3]).

Ook naar Amesius werd een onderzoek ingesteld. Het was meer dan tijd voor hem, elders een goed heenkomen te zoeken. Slechts ter nauwernood is hij aan de handen der vervolgers ontkomen. Puriteinsche kooplieden boden hem

1) Zie *Several Treatises*, l. c., p. 23.
2) l. c., p. 34. To the indifferent Reader.
3) B. Brook, l. c., vol. II, p. 267, 268.

bescherming en verschaften hem gelegenheid om naar Holland over te steken, opdat hij van daar uit ongehinderd door geschriften de Anglicaansche Hiërarchie bestoken zou [1]). Hoe zwaar het hem gevallen zal zijn, het vaderland te verlaten; hoe droef te moede het hem geweest zij, als balling voortaan te moeten rondzwerven; door ééne omstandigheid werd toch zijn leed verlicht. Gedeelde smart is halve smart.

Amesius ging niet alleen. Robert Parker vergezelde hem [2]).

Parker's omstandigheden waren niet gunstiger dan die van Amesius. In het jaar 1607 had hij een tractaat uitgegeven over het kruis in den doop, getiteld „A Scholasticall Discourse against symbolizing with Antichrist in Ceremonies, especially the Signe of the Crosse". Door de voorstanders der Anglicaansche kerk in die dagen als „very scandalous and offensive" gebrandmerkt [3]), werd het door de Puriteinen

1) Praefatio Introductoria, l.l.: „Occasionem vero felicis in has provincias appulsus hanc fuisse accepi. Cum in Anglia Hierarchicis invisus sine publica functione degeret, alios pios qui Puritani dicebantur, amicos et fautores habuit. E quorum numero munificentissimi quidem mercatores ipsum et Parckerum Leidam miserunt, ut contra Hierarchiam Anglicanam scriberent".

2) Vriemoet, *Athenae Frisiacae*, zegt p. 213, in voce „Amesius": „contulit se cum Thoma Parckero Leidam". Matth. Nethenus, uit wiens meermalen geciteerde *Praefatio Introductoria* Vriemoet putte, zegt: „ipsum et Parckerum Leidam miserunt"; verg. de voorgaande noot. — Zeker is, dat niet Thomas, maar diens vader Robert Parker Amesius vergezelde. Vriemoet verwart dezen Th. Parker met den vader. Thomas komt bij de Dordsche Synode ter sprake, nu nog niet, daar hij, in 1595 geboren, als vijftienjarig jongeling te Oxford studeerde. Zie B. Brook, l. c. vol, III, p. 469, in voce „Thom. Parker". Uit het biographisch overzicht van Rob. Parker, dat B. Brook geeft, l. c., vol. II, p. 237—239, blijkt, dat Robert Parker gelijktijdig met Amesius England verliet. Terwijl in *the General History of New England*, opgenomen in *the Collections of the Massachusetts Historial Society*, Second series, vol. V, p. 187, Robert Parker als metgezel van Amesius wordt genoemd.

3) B. Brook, l. c., p. 238.

daarentegen geroemd als een werk „of such strength and beauty, that is dazzles the eyes even of envy itself" [1]).

De prelaten trachtten de fiolen van hun toorn over hem uit te gieten. Toen aartsbisschop Bancroft vernam, dat hij te Londen vorborgen was, zond hij onmiddellijk handlangers om zijn schuilplaats te bewaken. Maar Parker wist te ontkomen. Hij stak zich in burgergewaad en verliet het huis, waar hem een onderkomen was verleend. Gelukkig ging juist aan de overzijde van de straat de bruid van één der wachters voorbij. De gelieven knoopten een gesprek aan, en in dien tusschentijd had Parker gelegenheid om zich te verwijderen. Even later werd het huis onderzocht, doch de vogel was gevlogen. Hij vluchtte naar een vriend in de nabijheid van Londen. Maar ook daar ontdekt, ontkwam hij andermaal aan de handen zijner vervolgers, doordat men bij de huiszoeking de kamer voorbijging, waar hij verborgen was [2]).

Aan een ouderling van de Londensche gemeente dankten Amesius en Parker hunne ontkoming. Richard Brown, die bij de broederen niet al te gunstig stond aangeteekend om zijne heftigheid en hartstochtelijkheid, wordt door den schrijver van „the General History of New-England" met eere vermeld om den moed, dien hij aan den dag legde bij de ontvluchting van Amesius en Parker. Brown was eigenaar van een visscherssloep, waarmede hij de beide mannen naar Gravesend bracht, aan boord van het schip, dat de vluchtelingen naar het gastvrije Nederland brengen zou [3]). Gelukkig, want wat hun lot geweest zou zijn,

1) W. Ames, *Fresh Suit against Ceremonies*, Preface.

2) B. Brook, l. c.

3) *Collections of the Massachusetts Historical Society*, Second series, vol. V, p. 187: „About the same time Richard Brown of Watertown was

indien zij gevangen waren genomen, kan hieruit worden opgemaakt, dat de bisschop van Canterbury den 12den Maart 1611 aan Winwood schreef: „Indien Amesius hier was, zou een voorbeeldige bestraffing zijn deel zijn" [1]). Terwijl hij verkwijnde in de vunzige kerkers, had Job's woord van hem kunnen gelden, dat hij „gestorven met een bittere ziel, van het goede niet gegeten had" [2]).

---

discharged from his office of a ruling elder there, because of the rash and violent spirit he was wont to be carried withal, upon all occasions, having been often admonished, but could not be brought to any amendment. He was a man of good understanding, and well versed in the discipline of separation having been a ruler in one of their Churches in London, where he was known to be very violent and passionate in his proceedings. One of the things he deserved to be commended for, was his faithfulness and care of Dr. Ames and Mr. Robert Parker, safely conveying them, (being himself one that kept a wherry) aboard their vessel at Gravesend, when they were pursued by some that would willingly have shortened their journey".

1) *Memorials of Affairs of State in the Reigns of Q. Elizabeth and K. James I, collected from the Original Papers of the Right honorable Sir Ralph Winwood,* vol. III, p. 346: „so that if he (Amias) were here amoungst us.... some exemplary Punishment would be his Reward".

2) Job 21:25.

2. Amesius in de Nederlanden tot na het einde der Synode van Dordrecht.

Zoo was dus Amesius, der vervolging ontkomen, op weg naar het nieuwe vaderland. Vol goede hope ging hij de toekomst tegen. De gastvrijheid, aan velen zijner lotgenooten in de Nederlanden geboden, was een grond, om zich de toekomst niet al te donker voor te stellen. En zeker, als wij zijn lot met dat van anderen vergelijken, dan behoort hij tot de weinigen, die bijzonder bevoorrecht waren. Zijne uitnemende bekwaamheden, zijn theologisch standpunt en de toestanden in de Nederlanden werkten samen, om hem voorspoedig te doen zijn. Bleef hij den strijd tegen de inrichting der Engelsche kerk met onvermoeiden ijver voortzetten, ook aan het kerkelijk leven in de Vereenigde Provinciën nam hij deel. Maar genoeg; dat alles treedt straks vanzelf in het licht; wijden we thans liever onze aandacht aan de loopbaan, die hij volgen moest.

De beide mannen, die wij zooeven het schip bereiken zagen, dat te Gravesend geankerd lag, kwamen waarschijnlijk nog in het jaar 1610 te Rotterdam aan.

Meer romantisch dan waar klinkt het verhaal, dat in

de „Encyclopaedia Brittannica" van hunne aankomst wordt gegeven. „Toen Amesius aan wal stapte", zoo wordt daar verteld, „werd er juist een dispuut gehouden over de theologische quaestie van den dag. Amesius, als visscherman gekleed met wijden broek en roode muts, begaf zich naar de plaats der samenkomst. Toen het dispuut in vollen gang was, stond deze vreemde bezoeker op en verzocht of hij Grevinchovius in 't Latijn bestrijden mocht. Dit werd hem toegestaan. Geduldig verdroeg hij de spotternijen over zijne kleeding, maar hij overwon zijn tegenstander door zijne logische redeneering, gegrond op Phil. 2 : 13". De „fisherman controversialist" zal, volgens den schrijver, veel sensatie hebben verwekt en sedert in de Nederlanden bekend en geëerd zijn geweest [1]).

Reeds de oppervlakkige lezing van dit verhaal doet het onwaarschijnlijke er van gevoelen. Immers werd het dispuut in 't Hollandsch gehouden, dan had Amesius het niet kunnen volgen, en spraken de heeren Latijn, dan was de vraag om in het Latijn te mogen opponeeren gansch doelloos. Maar alles afdoende is het feit, dat Amesius eerst later tegen Grevinchovius in 't krijt is getreden. Zoodra de beide vluchtelingen voet aan wal gezet hadden, zal wel hunne eerste vraag deze geweest zijn: hoe zij een werkkring zouden vinden, waardoor zij in hun levensonderhoud konden voorzien.

Parker begaf zich naar Amsterdam en werd tot leeraar beroepen bij de Engelsche gemeente aldaar. Doch de haat der hiërarchen in zijn vaderland volgde hem ook hier, want de burgermeesters weigerden de beroeping goed te keuren, bevreesd als zij waren voor de wangunst van koning Jacobus [2]).

---

1) *Encycl. Britt.*, l. c.
2) B. Brook, l. c., vol. II, p. 239.

Wat hem in Amsterdam niet gelukte, viel hem in Doesburg te beurt. Hij werd aangesteld tot prediker bij de aldaar gelegerde Engelsche troepen. Het was slechts voor korten tijd; want reeds in 1614 rukte de dood hem weg. B. Brook noemt hem „een uitnemend schrijver, een man van groote geleerdheid, een vroom en ijverig dienaar des Woords" [1]).

Amesius vestigde zich aanvankelijk te Leiden. Of hij daar een ambt bekleed heeft is mij niet gebleken. Hij toefde er ook niet lang [2]). Doch hoe kort zijn verblijf te Leiden geweest zij, het was niettemin van groote beteekenis door zijn omgang met Robinson, het hoofd van de Pilgrimfathers [3]). In het laatst van 1608 of in het begin van 1609 hadden dezen zich te Leiden neergezet en vormden daar eene afgescheidene gemeente naast de Presbyteriale kerk. De kleine kudde van Robinson moest door noesten handenarbeid in eigen onderhoud voorzien en was zóó arm, dat de samenkomsten gehouden werden in een gehuurde zaal, misschien wel in het huis van Robinson zelf. Hoewel minder door den magistraat begunstigd dan de Presbyteriale gemeente, bloeide toch hun godsdienstig leven [4]). Waren vervolging en druk steeds middelen om den geestelijken wasdom der gemeente te bevorderen, toch zijn zij ook dikwijls de oor-

1) B. B. l. c.

2) Zijn onderhoud werd hem door vrienden verstrekt, blijkens een noot op p. 133, vol. III der *Historical Memorials relating to the Independents or congregationalists by* Benjamin Hanbury, London 1844.

3) Zie over hem N. C. Kist, *John Robinson*, in Kist en Royaards, *Nederlandsch archief voor kerkelijke geschiedenis*, dl. VIII, (Leiden) 1848, blz. 369—407.

4) Zie daarover *Memoirs of the Pilgrims at Leyden*, by George Sumner, opgenomen in *the Collections of the Massachusetts Historical Society*, Third series, vol. IX, p. 42—74.

zaak van eenzijdigheid en bekrompenheid geweest. Zoo ook in de kleine gemeente der Pilgrimfathers.

In navolging van wat Brown had geleerd, heerschte er een geest van separatisme, waardoor een man als Robinson verleid werd tot veroordeeling van letterlijk alle kerken, die met zijne gemeente in het stuk van tucht verschilden [1]). Hij verbood den zijnen, de predikers der Engelsche kerk te hooren, al waren ze ook nog zoo vroom en geleerd. Van deelname aan de sacramenten bij hen kon natuurlijk in 't geheel geen sprake zijn. Wel waren de kerken der Nederlanden in zijn oog minder gruwelijk; wel vond hij er geen bezwaar in, dat zijne volgelingen daar de verkondiging des Woords gingen hooren, maar toch voldeden ook deze bij lange na niet aan zijne eischen. Noch in zake kerkregeering, noch wat de bediening der sacramenten betrof, konden zij zijne toets doorstaan. Overigens was hij een vroom en vreedzaam man, zeer bekwaam en geoefend in het debat [2]). Hij schroomde niet, den strijd te aanvaarden met de voornaamste Remonstranten [3]). Hunne leer kon volstrekt geene genade bij hem vinden.

Hoeveel punten van overeenkomst Amesius en Robinson hadden, toch konden zij het over de kerkelijke kwestie niet eens worden. Het separatisme wilde er bij Amesius niet in. Wel begeerde hij vollediger reformatie van de vaderlandsche

---

1) Neal, l. c., vol. I, p. 422.

2) *The Founders of New Plymouth*, l. c., p. 96—99.

3) *Ecclesiastical History of Massachusetts and the colony of Plymouth*, opgenomen in *the Collections of the Massachusetts Historical Society*, First series, vol. VII, p. 269: „Mr. Bradford says that he (Robinson) was prevailed upon by the Calvinists, to dispute publickly with Episcopius, who led in the controversy which then engaged the attention of the reformed Churches. . . . . Mr. Robinson stepped forward to defend the doctrines of Calvin, and was superior to Episcopius, according to the account given of the dispute by the members of his Church".

kerk; wel weigerde hij deel te nemen aan den door haar voorgeschreven ritus, maar hij gevoelde geene vrijmoedigheid om alle gemeenschap met haar af te snijden. De twist liep nog al hoog [1]). Robinson ontzag zich niet, in één zijner pamfletten Amesius te bespotten, door hem schertsender wijze te betitelen als: „Mr. William Amiss". Dat ging te ver. Amesius greep naar de pen en schreef zijne „Manuduction to Mr. Robinson", waarin hij zijn tegenstander ernstig onder handen nam.

Bij deze gelegenheid gaf Robinson blijk van waarheidsliefde en karakteradel. Hij gevoelde zich verslagen. Niets vermocht hij tegen de waarheid, maar voor de waarheid. Openlijk gaf hij Amesius gewonnen [2]). Wel bleef hij nog van meening, dat deelname aan de sacramenten in andere gereformeerde kerken ongeoorloofd was, maar zijn gevoelen werd toch in zóóver milder, dat hij ze als ware kerken erkende en het bijwonen der prediking en der gebeden

---

1) Amesius schijnt van Robinson's vertrouwelijke brieven openlijk gebruik te hebben gemaakt, waaraan Robinson zich te recht ergerde. Zie Hanbury, l. c., vol. I, p. 256—258.

2) *General History of New England*, l. c., p. 42 en 43: „The said Robinson to give him his due, was a man of good learning, of a polished wit, and ingenious disposition and courteous behaviour, yet not without great tincture of the spirit of the rigid separation as is so well known by sundry of his writings, published to the world about those times: yet doth he deserve commendation in this, that although he had been transported so far with those principles as to publish his opinion against hearing any of the preachers af the Church of England, were they never so learned and pious; yea to that confidence was he arrived, that he began to play with Dr. Ames his name, styling him in one of his pamphlets, „Mr. William Amiss"; yet after the Doctor had taken him to task, and showed him his great mistake, in his unanswerable piece, called „A manuduction to Mr. Robinson", he submitted, not being willing to speak anything against the truth".

niet langer ongeoorloofd achtte. Ja zelfs wilde hij bekende lidmaten van andere gemeenten in zijn eigen kerk tot het Avondmaal toelaten [1]). Zoo werd Robinson de grondlegger van de kerken der zoogenaamde Semists d. i. Semi-separatisten, waartoe de meesten der latere Independenten behoorden [2]).

Weldra verliet Amesius Leiden. Horatius Vere ontbood hem naar 's-Gravenhage [3]). Deze Puriteinsche ridder was de beschermer van menig huisgenoot des geloofs. Parker zal voor een goed deel zijne aanstelling te Doesburg wel aan hem te danken hebben gehad.

Ook Amesius kon hem niet onbekend blijven. Invloedrijke kooplieden deden waarschijnlijk het hunne, om de aandacht op hem te vestigen. Hij kreeg een aanstelling bij het leger. Sinds 1595 bezaten de Engelschen te 's-Gravenhage wel een kerkje, maar geen eigen Dienaar des Woords. Eerst in 1626 verwierven zij het voorrecht, zelven een predikant te mogen beroepen [4]). Tot het laatstgenoemde jaar werd in den dienst voorzien door de predikers van het leger, door dien van den Engelschen gezant, of door mannen, die op hunne reizen Den Haag bezochten [5]). Daaraan zal het wel toe te schrijven zijn, dat Amesius nu eens als prediker van het Engelsche leger, dan weer als Dienaar des Woords van de Engelsche kerk wordt vermeld [6]).

---

1) Neal, l. c., vol. I, p. 423, note.

2) *The Founders of New Plymouth*, l. c., Appendix VII, p. 186.

3) Praefatio Introductoria, l. l.

4) Mr. Jacob de Riemer, *Beschryving van 's Graven-hage*, dl. 1, 1e stuk, blz. 413.

5) *History of the Scottish Church of Rotterdam* by William Steven, Edinburgh 1832, p. 307.

6) Browne, l. c., p. 68, noemt hem „Chaplain to the English troops". *Praestantium ac Eruditorum virorum Epistolae Ecclesiasticae et Theologicae*, Edit. Tertia, Amst. 1704, Epistola 205, p. 350*b*, schrijft J. Uyten-

Amesius was de opvolger van Dr. John Burgess [1]), die naar Engeland wilde terugkeeren. Burgess was een bekend Puritein en bij de zijnen zóó hoog in aanzien, dat hij in het begin der regeering van koning Jacobus gedeputeerd werd, om tegenover de hoog kerkelijken hunne belangen te bepleiten aan het hof [2]). Geen wonder, dat hij en Amesius, gedurende hun gemeenschappelijk verblijf in Den Haag, veel omgang met elkander hadden. Daardoor was onze held in de gelegenheid Burgess' dochter nader te leeren kennen. Nog vóórdat haar vader naar Engeland terugkeerde huwde hij haar [3]).

De verhouding tot Burgess zou echter niet lang vriendschappelijk blijven. Wat toch geschiedde? Nauwelijks was Burgess in Engeland teruggekeerd, of hij verloochende gansch zijn verleden, om eene rijk gesalarieerde plaats in de staatskerk te bemachtigen. Wat meer zegt: hij werd een vurig bestrijder zijner vroegere vrienden [4]). Amesius spaarde zijn schoonvader niet. En Burgess van zijn kant nam tot de smadelijkste scheldwoorden de toevlucht, als hij niet bij machte was de kracht

---

bogaerd in een brief aan Vorstius, gedateerd Haga 29 Januarii 1613: „Amesius de quo quaeris Ecclesiae Anglicanae hic apud nos minister est". Vergel. Martinus Soermans, *Kerkelyk Register*, Haarlem 1702, blz. 82.

1) Praefatio Introductoria, l. l. Burgess was waarschijnlijk dezelfde predikant, waarvan Riemer (a. w. dl. I, t. a. p.) meedeelt: „Ook hadden de Heeren Staaten van Holland bij resolutie van den 18 Februari 1610, den Predikant van de Engelsche tale alhier voor zynen dienst tot nog toe de kerke met zeer goede reputatie en byzondere stigtinge gedaan, op de recommandatie van de Heeren Ambassadeur Weywod en den Colonel Horatio Vere, al vereert met een somme van vyf hondert guldens, voor eens zonder consequentie".

2) W. Ames, *Fresh Suit against Ceremonies*, Preface.

3) Praefatio Introductoria, l. l.

4) Dr. John Burgess, l. c.

der argumenten te ontzenuwen [1]). De rol, door Burgess gespeeld, geeft ons geen hoogen dunk van 's mans karakter. Hij behoorde tot die menschen, die, uit gemakzucht, om eer en goed, zich scharen onder de vanen der bovendrijvende partij. Amesius zal van dat alles wel niets vermoed hebben, toen hij zich in den echt vereenigen liet. Wij willen hopen, dat de beminlijkheid van de dochter vergoed heeft, wat de vader onaangenaams had. Van het huwelijk zelf is ons weinig bekend. Slechts korte jaren mocht Amesius zich in het bezit dezer gade verheugen. Toen zij stierf, liet zij hem geen kinderen na [2]).

Ook van Amesius' pastoralen arbeid te 's-Gravenhage valt weinig te zeggen. De groote achting, die Horatius Vere hem toedroeg, is een welsprekend bewijs, dat hij gewaardeerd werd in zijne ambtelijke bezigheid. Ongetwijfeld heeft ook toen reeds van hem gegolden, dat hij „conciones" uitsprak „ad spiritualem auditorum aedificationem accomodatissimas" [3]).

Ruimer vloeien de bronnen aangaande zijn optreden in de kwesties van den dag. De tijd, waarop hij te 's-Gravenhage vertoefde (1611—1618), is in de geschiedenis onzer kerk van zoo groote beteekenis geweest, dat het overbodig geacht moet worden over zijne belangrijkheid uit te weiden. De conferenties te 's-Gravenhage en te Delft, de talrijke theologische disputen, toen ter tijde gehouden, lieten Amesius geen werkeloos toeschouwer. Bepaald onjuist is de voorstelling, dat Amesius eerst op de Dordsche Synode de

---

1) In de *Fresh Suit against Ceremonies*, part. I, heeft Amesius opgenomen: „A Taste of the Rej. his intemperate expressions unworthy as well of him from whom they come, as of them against whom they are directed"; niet minder dan twee en vijftig voorbeelden zijn daar aangehaald.

2) Praefatio Introductoria, 1.

3) l. l.

geschilpunten van naderbij heeft leeren kennen [1]). Die kennis had hij al uit Engeland medegebracht. Perkinsius en Arminius hadden elkander reeds bestreden [2]).

De eerbied voor zijn leermeester drong hem, zich aan te gorden tot den strijd. In de Praefatio van zijne „Coronis ad Collationem Hagiensem" geeft hij rekenschap van zijn optreden, door er onder anderen op te wijzen, dat de namen van mannen als Calvijn, Beza, Martyr, Bucerus, Whitaker en Perkinsius door de Remonstranten worden besmet [3]).

Reeds kort na zijne komst te 's-Gravenhage werd Amesius in het debat gemengd. Nicolaus Grevinchovius, de bekende Remonstrantsche predikant van Rotterdam, had gedisputeerd met Forbesius Scotus [4]). Het schijnt dat de Engelschman voor Grevinchovius het veld moest ruimen. In elk geval, al gaf hij zich niet gewonnen, toch gevoelde hij zich niet sterk genoeg, de worsteling voort te zetten. Forbesius riep Amesius te hulp, die misschien blijde was, dat hij eene aanleiding had om zijne krachten met Grevinchovius te meten. Dit

---

1) *Frieslands Hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker*, door Mr. W. B. S. Boeles, Leeuwarden 1878, dl. II, 1e helft, blz. 116.

2) *De Praedestinationis modo et ordine; et de amplitudine Gratiae Divinae.* Authore Gul. Perkinsio Cambr. 1598. Bestreden in het *Examen modestum libelli, quem d. Guilielmus Perkinsius, doctus theologus edidit ante aliquot annos, de praedestinationis modo et ordine itemque de amplitudine gratiae divinae,* Lugd. Bat. 1612, door Arminius uitgegeven.

3) G. Amesii *Coronis ad Collationem Hagiensem*, Praefatio ad Ecclesias illas Belgicas, quae in confessione recepta constanter persistunt: „Causam hanc nempe quam suscepi non vestram tantum esse, quamvis inter vos jam ferveat maxime, sed aliorum etiam omnium tam singulorum fidelium, quam caetuum vobiscum sentientium communem: et ad sanctissimas illas Calvini, Bezae, Martyris, Buceri, Whitakeri, Perkinsi, ac similium animas vel maxime pertinere: in quorum beatissima nomina, non tam incurrunt Remonstrantes oblique, quam insolenter et insectanter invadunt".

4) Zie over hem W. Steven, l. c., p. 294.

dispuut, mondeling aangevangen, daarna per brief voortgezet, deed later nog verschillende geschriften het licht zien. In 1613 verscheen te Amsterdam van Amesius' hand „De Arminii sententia; disceptatio scholastica inter Nicolaum Grevinchovium et Guilielmum Amesium". Het werd door Grevinchovius beantwoord met eene „Dissertatio Theologica de duabus Quaestionibus hoc tempore controversis, quarum prima est de reconciliatione per mortem Christi impetrata omnibus ac singulis hominibus; altera de Electione ex fide praevisa" [Roterodami Batavorum Anno cIↃIↃcxv] [1]). Repliek bleef niet uit. In eene „Rescriptio Scholastica brevis ad Nicol. Grevinchovii responsum illud prolixum" etc. [Lugd. Bat. 1617], rafelde Amesius de theses van zijn tegenstander uiteen [2]).

---

1) Onder den titel *Theologische verhandelinghe over Twee Poincten (huydensdaeghs in gheschil staende etc.)*, zag in 1615 het eerste deel, „de reconciliatione per mortem Christi impetrata" etc., vertaald het licht. Het tweede stuk schijnt nooit te zijn overgezet, want het eindigt met het volgende Postscriptum: „Den Drucker, tot den Leser. — Christelycke Leser, hier eyndight het eerste Deel oft Poinct des gheschils, namelyck: Van de Doodt Christi: ende zullent voor desen hier by laten, verwachtende voorts uE. oordeel, over desen onsen Arbeyt, van Drucken ende Verduytschen: ende na uE. verlangen, na de reste van dit Boeck: welck wy daeruyt zullen komen te mercken, wanneer wy zien, dat uE. dit tegenwoordighe wel opkoopt ende vlytigh leest. Ende alsdan zullen wy (door Godts ghenade) uE. de reste doen hebben: overmidts wy ghelooven, dat dit Boeck (zonderlyc gheleerdt gheschreven zynde) alle Lesers tot nut zal strecken. Vaert wel."

2) Verward is de voorstelling door Io. Laur. Mosheim van dezen strijd gegeven in zijne *Joannis Halesii Historia Concilii Dordraceni*, Hamburgi 1724, p. 213, noot *h*. Hij schrijft daar: „Congressus est (N. Grevinchovius) inter alia cum Guil. Amesio, celeberrimo inter Reformatos doctore, de duabus imprimis magni momenti quaestionibus, nempe de redemtione hominum per mortem Christi et electione ob praevisam fidem, ore primum, deinde epistolis, postremo scriptis. Eius disputationis duplex

Kort vóór de opening van de Dordsche Synode gaf Amesius nog zijne zooeven genoemde „Coronis ad Collationem Hagiensem", in het licht. Volgens Ordonnantie der Staten mochten de beide strijdende partijen op de Haagsche Conferentie ieder niet meer dan twee geschriften tot verdediging harer gevoelens in druk geven. Eerst mochten de Gereformeerden de onschriftuurlijkheid der Remonstrantsche artikelen aantoonen; daarna was het den Remonstranten geoorloofd, de Schriftmatigheid hunner gevoelens te bewijzen. Dan weder hadden de kerkelijken het recht om de bewijsvoering der Remonstranten te ontzenuwen, en was het ten laatste den Remonstranten gegund hunne beweringen nogmaals te staven. Het laatste woord bleef op die wijze aan de afwijkende richting.

De Latijnsche vertaling van „de Schrifteliche Conferentie ghehouden in 's Gravenhage", uitgegeven door H. Brandius, Anno 1615, opende Amesius den weg tot de gedrukte bronnen. Weldra was zijne „Coronis" gereed. Van Contra-Remonstrantsche zijde werd het met vreugde begroet en als onwederlegbaar beschouwd. Triglandt beweert, dat „de Remonstranten noyt daerop hebben of konnen of derren antwoorden" [1]). Nethenus meent, dat de Remonstranten door hun langdurig stilzwijgen toonen, dat zij geheel overwonnen

---

a Grevinchovio editio curata est, prior Amstel. 1613 in 4 ita inscripta: Disceptatio scholastica inter Grevinchovium et Amesium de Arminii sententia etc.; altera multo auctior, hocque indice insignita: Dissertatio de duabus quaestionibus, ante nimirum memoratis. Amstelod. 1615, 4. Amesius non uno scripto adversus hunc librum se defendit; de quibus ut nunc dicam, institutum meum haud patitur". Mosheim schrijft dus Amesius' werk op naam van Grevinchovius.

1) J. Triglandius, *Kerckelycke Geschiedenissen*, Leyden 1650, blz. 560. Zie ook Baudartius' *Memorien*, Boek X, Zutphen 1624. blz. 80.

en tot stilzwijgen gebracht zijn [1]). Ook Benthem verhaalt: „die Reformirten rühmen, dasz die Remonstranten noch nicht darauff hätten antworten können; Allein es ward die Sache, wie zu geschehen pfleget, nur verwirreter, und die Gemüther verbitterter" [2]). Of het waar is, dat de Remonstranten daarop „noyt hebben of konnen of derren antwoorden", is aan redelijken twijfel onderhevig. De heeren theologen waren niet spoedig uitgeput, en het odium theologicum bande de vrees. Maar dat de verbittering er door toenam, is zeker waar. Amesius zelf ondervond dat.

Toen Episcopius te Leiden Matth. 16 : 18 uitlegde, schold hij op Amesius. Was deze wegens het maken van beroeringen uit Engeland verdreven, de verleende gastvrijheid misbruikte hij door met zijne „Coronis" gisting te verwekken. Dat ging den vrienden van Amesius te ver. Toen de lezing geëindigd was, stond Hugh Goodyear [3]), Engelsch predikant te Leiden, op, om aan Episcopius te verklaren, dat Amesius vrijwillig naar de Nederlanden was gekomen. Daarmede was de zaak nog niet uit. Goodyear schreef het gebeurde aan Amesius, die nu Episcopius uitnoodigde, maar schriftelijk te verklaren, wat hij tegen de „Coronis" had te zeggen. „Non tanti facio Amesium, ut meo scripto eum dignum judicem" luidde het antwoord van Episcopius. Daarmede mochten Amesius en de zijnen tevreden zijn.

Onder al deze bedrijven was Amesius' maatschappelijke positie zeer veranderd. Was reeds in 1611 aan Winwood

---

1) Praefatio Introductoria, l. l.

2) Benthem, *Holländischer Kirch- und Schulen-Staat*, Franckfurt 1698, S. 634.

3) Hugh Goodyear (Goudgier) was van 1617—1661 pastor der Engelsche kerk te Leiden, en een intiem vriend van Amesius. Zie over hem W. Steven, l. c., p. 311—315.

geschreven [1]), dat men zeer goed wist wie Amesius was; dat Zijne Majesteit er van onderricht was, hoe die man, bekwaam om oversten en soldaten op te kweeken „in Mutiny and Faction", in Den Haag onderhouden en met open armen ontvangen werd; verwachtte de bisschop, dat Sir Horatius Vere die fout spoedig zou herstellen en riep hij daartoe de hulp in van Winwood; toch had Vere, ondanks die kuiperijen, zijn gunsteling nog weten te handhaven. Eerst korten tijd voor de opening der Dordsche Synode werd hem dat onmogelijk gemaakt.

Onder het pseudoniem „Hieronymus Philadelphus", had een brief het licht gezien over de kerkelijke toestanden in Schotland. De geesel der satire werd in dit geschrift over den rug der Puriteinen-haters gelegd. De Engelsche kerk-

---

1) *Memorials of Affairs of State* etc., l. c., vol. III, p. 346. De brief in zijn geheel luidt als volgt: „Archbishop Abbot to Sir Ralph Winwood 12e March 1611. My Lord Ambassador. — I have written to Sir Horatio Vere touching the English Preacher at the Hague. We know what he was that preceded, and we can less be ignorant what Mr. Amias is; for by a Latine printed book he has loaden the Church and State of England with a great deal of infamous contumely; sothat if he were here amongst us he would be so far from receiving Preferment, that some exemplary Punishment would be his Reward. His Majesty hath been advertized how this Man is entertained and embraced at the Hague, and how he is a fit Person to breed up Captaines and Soldiers there in Mutiny and Faction. I therefore hope that Sir Horatio Vere having entered into the consideration thereof, will speedily reform this Errour, and labour to give unto his Higheness the best Satisfaction that he can; and unto this I pray you to yield the best Assistance that you may. I wish the removing of him to be as privately and cleanly carried as the Matter will permit. We are also acquainted what English Preachers are entertained in Zeland, where unto in convenient time we hope to give a Remedy here. So commending me unto you, I rest your very loving Friend.

G. Cant".

vorsten gevoelden zich diep gekrenkt. De fiolen van hun toorn werden uitgegoten op Amesius' hoofd, daar zij hem van medeplichtigheid verdachten. Zóó krachtig deed de hofinvloed zich gelden, dat hij zijn ambt verliezen moest. En hij mocht nog blijde zijn, dat het alzoo afliep, want een zekere Brewer, die te Leiden studeerde, werd als de dader aangewezen, gevangen genomen en naar Engeland gezonden [1]).

Was Vere dus gedwongen hem heen te zenden, toch hield hij niet op Amesius' belangen te bevorderen. Vere heeft ongetwijfeld het zijne gedaan om hem eene aanstelling te bezorgen, die hoewel tijdelijk van aard, toch te goed paste bij de richting zijner studiën, dan dat hij haar niet dankbaar zou hebben aanvaard. Door zijne geschriften tegen de Remonstranten had Amesius' naam een goeden klank gekregen in ons vaderland. Aan zijne uitnemende bekwaamheden twijfelde niemand. En nu hij ambteloos was geworden, meende men, dat hij goede diensten kon bewijzen op de Synode, die eerlang te Dordrecht samenkomen zou. Op voorspraak zijner machtige begunstigers kreeg hij eene aanstelling van de Staten-Generaal, waarbij hem, tegen een salaris van vier gulden per dag, werd opgedragen, den president van raad en voorlichting te dienen [2]). Gretig aanvaardde Amesius die taak. Er was ook veel in, dat hem aantrekken moest. Van nabij kon hij alle handelingen gadeslaan. Zelf kon hij, zij het dan niet officieel, toch officieus deelnemen aan de beslissing van de gewichtige vraagstukken. De aanraking met zoovele bekwame mannen uit bijna alle gereformeerde landen moet bekoring voor hem hebben

1) *Lettres Mémoires et Négociations du Chevalier Carleton*, La Haye 1759, tome III, p. 133, 135, 149—153 passim.

2) Praefatio Introductoria, l. l.

gehad. Ook ontmoette hij er landslieden. De kerkelijke geschillen, die in het vaderland George Carleton en zijne medegezanten lijnrecht tegenover Amesius stelden; wat meer zegt, waarin zij als zijne vervolgers moesten optreden, schenen in Dordrecht onaangeroerd te zullen blijven. Althans op de talrijke gastmalen, die de Engelsche heeren gaven, werd ook Amesius wel genoodigd [1]). Nethenus verhaalt met ingenomenheid, dat hij niet slechts vriendelijk ontvangen, maar door Carleton zelfs hoogelijk geprezen werd om zijne „Coronis", daar het een goed hulpmiddel was, om de strijdvragen te doorgronden [2]). Doch niet altijd was de verhouding zóó rooskleurig, als Nethenus het wil doen voorkomen. In een brief (gedateerd 15 Dec. 1618) van John Hales, aan Dudley Carleton gericht, wordt meegedeeld, dat de bisschop ontevreden was over Amesius, omdat deze het gewaagd had hem een boek van Grevinchovius in handen te geven, in de voorrede waarvan een citaat uit een werk van Amesius was opgenomen, dat zeer smadelijk klonk voor het Engelsche Episcopaat [3]). Het verwondert ons niet, dat de bisschop ontstemd was over eene zoo scherpe en beleedigende taal.

---

1) Praefatio Introductoria, l. l. Thomas Fuller, *Church History of Britain*, l. c., Book X, p. 79: „These English Divines, knowing themselves sent over, not to gain wealth to themselves, but glory to God, and reputation to their Sovereign, freely gave what they had freely received, keeping a Table general, where any fashionable Forreigner was courteously and plentifully entertained".

2) Praefatio Introductoria, l. l.

3) Mosheim, l. l., p. 343. *Golden Remains of the ever memorable Mr. John Hales, the second impression*, London 1673, p. 53: „My Lord Bishop is a little displeased with Mr. Amyes for putting into his hands Grevinchovius his Book, in the Preface of which there are cited out of a writing of Mr. Amyes certain words very reproachfull unto Bishops".

Mosheim zegt in een noot op de boven aangehaalde plaats uit de brieven van Hales, dat men verbaasd moet staan over de onvoorzichtigheid van Amesius, om een boek, waarin zulke dingen stonden, aan een bisschop in handen te geven, die zich overtuigd hield, dat er niets heiligers was dan zijn ambt [1]. Toch is die daad niet onverklaarbaar. Wáár is het, dat Grevinchovius in de voorrede van zijne „Dissertatio Theologica de duabus Quaestionibus", om Amesius te smaden, of wel, om den Engelschen invloed ten gunste der Remonstranten te doen kenteren, op weinig eervolle wijze den nadruk legt op Amesius' vijandige houding tegen de Engelsche kerk. De hieronder opgenomen en door Grevinchovius geciteerde woorden bewijzen dat [2]. Maar dat zelfde citaat levert ook het bewijs voor de bitterheid, die Grevinchovius bezielde. Het is waar, dat van Contra-Remonstrantsche zijde in de hitte van den strijd veel is gesproken, dat beter gezwegen, en ook veel gedaan is, dat beter nagelaten was; maar dat de Remonstranten ook niet steeds geweest zijn „de ware ende oprechte Kinderen, in alles Godt-zaligh, vroom ende rechtvaardigh" [3], waarvoor Grevinchovius hen uitgeven

---

1) Mosheim, l. l., note *c*.

2) N. Grevinchovius l. l., Lectori Christiano, p. XXXXIIJ: „Nam hi (Puritani) scil. soli inter Anglos viri boni, simplices, quadrati: quos ex scelerifugio sit cognoscere, quibus ex repudio spectaculorum, juramentorum, chorearum, alearum et commessationum inditum sit nomen Puritanorum: reliqui vero insignes aleatores, potatores strenui, religionis officia susque deque habentes, versati institores papistarum, ambitionibus pravis corrupti, juratores impii, homines denique vani, injusti, turpes et omnes filii Belial.... per dispares Ecclesiarum et Ecclesiasticorum in jurisdictione gradus, sceleratam scalam Antichristi conscendentes, Antichristiano acti spiritu, dum id sibimet arrogant ut pastorum habeantur pastores, quos dubium Catones, an Dracones jure dixeris: adeoque vel e medio tollendum ementitum hunc Episcoporum ordinem, vel denuo Papam revocandum ab orco".

3) Grevinchovius, a. w., vert. Toe-eygen-brief.

wil; dat ook zij niet steeds het gevleugelde woord van Episcopius „Amicus Plato, Amicus Aristoteles, magis amica Veritas", in practijk hebben gebracht, daarvan geeft Grevinchovius hier een sprekend voorbeeld. Om zijn bestrijder te smaden, schroomde hij niet, tot vervalsching der citaten de toevlucht te nemen. Misschien blijkt er uit, dat de scherpzinnige Engelschman het hem te lastig maakte. Had hij soms liever gewild, dat de twist met Amesius maar niet voorgevallen was? Hoe het ook zij, Amesius had het recht om in de Praefatio van zijne repliek op Grevinchovius' boek, zich te beklagen over die onedele wijze van doen [1]). Het geheele geïncrimineerde citaat is eene aaneenschakeling van uit verband gerukte phrasen [2]). Waarom zou Amesius dat boek den bisschop niet in handen geven? Dat Amesius

---

1) Guil. Amesii *Rescriptio Scholastica brevis ad Nic. Grev. Responsum etc.*,. Praefatio ad Lectorem: „Quam parum autem veritatem curet, aut a mendaciis caveat, testatur satis accusationis huius pars altera, quam ex alio petit scripto, et ab hoc instituto prorsus alieno, fingit me affirmasse, Puritanos, eosque rigidiores, solos inter Anglos, viros esse bonos, simplices etc. quum ego nec rigidiorem ibi mentionem ullam feci, nec exclusivam illam partîculam (quam unam si tollas, species omnis convitii tollitur) hoc sensu nusquam usurpavi: Addit etiam tamquam meum: reliquos vero insignes aleatores etc. tam ordinem quam sensum verborum invertens".

2) Wat betreft de zoo hard klinkende woorden „adeoque vel e medio tollendum ementitum hunc Episcoporum ordinem, vel denuo Papam revocandum ab orco", deze zijn door Amesius geschreven in zijn *Puritanismus Anglicanus*, cap. III, § 4. Er wordt daar een parallel getrokken tusschen den Hoogepriester onder het O. V. als hoofd der Katholieke kerk en de bisschoppen van de Engelsche. De hoogepriester, in alle landen door de geloovigen erkend, was „vere oecumenicus et totius orbis episcopus universalis". Er was dus een groot verschil met het Engelsch episcopaat, dat slechts kende „unius provinciae metropolitani". De Roomsche paus kan zich derhalve met meer recht op den hoogepriester beroepen, „Catholicum affectans imperium". Dus één van tweeën: òf de orde der bisschoppen laten vervallen, òf „denuo revocare Papam ab orco". Hoe weinig beleedigends er in die woorden lag,

een beslist Puritein was, kon den bisschop niet onbekend zijn; en wat het citaat aanging: hij was immers onschuldig aan hetgeen hem ten laste werd gelegd. Ongetwijfeld heeft hij niet nagelaten de bewijzen zijner onschuld te leveren. Carleton's ontevredenheid zal dan ook wel niet al te lang hebben geduurd. Voor eene, ook maar eenigszins intieme verhouding was, door het groote verschil in standpunt tusschen deze mannen, toch geen plaats. En de uiterlijke beleefdheid was spoedig hersteld; te spoediger, omdat de heeren zijne hulp weleens behoefden. Hij was hun van dienst bij het geven van verslag [1]). Geregeld moesten de Engelsche afgevaardigden den gezant in Den Haag op de hoogte houden van hetgeen er op de Synode geschiedde. Misschien was daarom Amesius' benoeming van Engelsche zijde niet tegengewerkt, omdat men op deze wijze door zijne bemiddeling van alles, wat achter de schermen plaats had, haarfijn kon ingelicht worden. Eene goede verstandhouding was dus wel gewenscht.

Als we nu de vraag stellen; wat Amesius op de Synode van Dordrecht verricht heeft, dan gevoelt reeds terstond een iegelijk hoe moeilijk het is, na te gaan hoever 's mans invloed zich uitgestrekt heeft. Te moeilijker, omdat hij geen lid der Synode was in den eigenlijken zin. In vele belangrijke besluiten kan hij de hand gehad hebben, zonder dat zijn naam er bij wordt genoemd. Zeker is, dat zijn invloed van geen geringe beteekenis is geweest. Waar het noodig was, moest hij den praeses met raad en voorlichting bijstaan.

---

blijkt nog duidelijker uit het oorspronkelijke, Bradshaw, l. c., Chap. III, 4, p. 40: „So that they hold, that by the Word of God, either there must be no Metropolitanes and Diocesans, or else there must be a Pope".

1) In de brieven van John Hales wordt Dudley Carleton menigmaal naar uitvoeriger berichten van Amesius verwezen.

En hoeveel gewicht kan de president van eene vergadering door zijn gezag en zijne leiding niet in de schaal leggen? Hoeveel te meer, waar die voorzitter een krachtige persoonlijkheid is, zooals Bogerman was. En dat Bogerman in gewichtige oogenblikken veel met Amesius geraadpleegd heeft, is een feit, dat door de bronnen gestaafd worden kan. John Hales schreef aan Carleton, dat er in den nacht van 10—11 Januari 1619 een vergadering gehouden was, waarvan het doel hem niet bekend was geworden [1]). Wel wist hij, dat er verschil was over de te volgen handelwijze. De praeses meende, dat zijne zienswijze de voorkeur verdiende, en anderen wilden een gemakkelijker en korter weg volgen. Hoe de uitslag van die kwestie zou wezen, daarvan kon Hales niets zeggen. „Maar", zoo voegde hij in een naschrift toe aan zijn brief, „ik veronderstel dat Amesius beter weet, wat er gisteren nacht is geschied, want hij heeft veel met den praeses gesproken en hij zal wel weten, wat die wil" [2]). Wat Amesius verricht heeft in de twistzaak van Maccovius; hoe deze laatste aan hem zijne vrijspraak had te danken, is in de uitnemende studie van prof. Heringa zeer duidelijk in het licht gesteld [3]). Ook in deze zaak blijkt weer, hoe groot

1) *Acta Synodi Nationalis etc.*, Hanoviae 1620, p. 252. Op 11 Januari werd de 54e sessio gehouden.

2) Golden Remains, l. c., p. 72.

3) J. Heringa Ez., *De twistzaak van den Hoogleeraar Joh. Maccovius door de Dordrechtsche Synode, ten jare 1619 beslecht*, opgenomen in het *Archief voor Kerkel. Gesch. inzonderheid van Nederland* door Kist en Royaards, dl. III (Leiden 1831), blz. 503—664. Als aanvulling diene, dat Amesius' optreden voor Maccovius in hoofdzaak is toe te schrijven, niet aan belangstelling voor den persoon van Maccovius, maar aan de innige vriendschap, die hem bond aan den overleden vader van den jongen Thomas Parker. Op blz. 579 gist Heringa, dat Thom. Parker dezelfde is, die omtrent dertig jaar later een verklaring op Daniël uitgegeven heeft. Die gissing is

Amesius' invloed was en hoezeer men hechtte aan zijn persoon. Want vele leden der Synode gaven hunne verwondering te kennen over de aanklacht tegen Maccovius, toen het bekend werd, dat Amesius de verdediging van Parker's stellingen wilde op zich nemen.

Hoe jammer, dat de bronnen ons niet ten dienste staan om de gevoerde gesprekken, de mondelinge adviezen te leeren kennen. Ongetwijfeld zou daardoor meer licht te verspreiden zijn over de gedragslijn, die soms gevolgd is, en de besluiten, die genomen zijn. Amesius' persoonlijkheid zou daardoor aan beteekenis winnen. Het zou zeker blijken, dat de plaats, door hem ingenomen op het tooneel van den strijd dier dagen, veel belangrijker is, dan de onbekendheid van zijn naam zou doen vermoeden.

---

juist, behalve zijne *Meditations on the Profecy of Daniel* zag van zijne hand het licht een boek, getiteld *De Tractatione Peccatoris*. Naar hem werd „Parkers River" genoemd. Zie over hem B. Brook, l. c., vol. III, p. 469—470.

3. Amesius te Franeker en te Rotterdam.

Met het sluiten der Dordsche Synode was ook Amesius' taak volbracht. Bij gebrek aan arbeid was hij zonder middel van bestaan. Toch was ook ten opzichte van zijn burgerlijke positie zijne werkzaamheid op die vergadering niet geheel vruchteloos geweest. Men kende hem nu van nabij. Zijne uitnemende geleerdheid had men op prijs leeren stellen. En de bekwaamsten onzer theologen zagen in, dat hij der kerk groote diensten kon bewijzen, als hem een professorale zetel ingeruimd werd.

Den 23sten Juli 1619 vergaderde te Leiden de Zuid-Hollandsche Synode. IJverig als zij was, waar het er op aankwam de belangen der kerk te bevorderen, vestigde zij de aandacht op het Godgeleerd onderwijs aan Leidens Universiteit.

„Is", zoo luidt het in art. 4, „bij deze occasie verhandelt het 26. Gravamen daer in gevraegt wort, of het niet dienstigh waere dat een Professor Theologus inde Academie tot Leijden beroepen wierde om den Studenten der H. Theologiae Ethicam Christianam (daer door men Theologiam practicam verstaet) te leeren? Hier op is geantwoort, dat sulcks

nodigh is, ende dat den Heeren Curateurs ten eijnde voorn. sal voorgeslagen worden D. Guilhelmus Amesius, welcke de tegenwoordige synodus tot dese professie achtet seer bequaam te sijn. Ende alsoo het oock seer dienstigh soude zijn voor de Studenten in de H. Theologie (om binnen drie ofte vier Jaren den Cursum Studii Theologici te eijndigen) dat onder de Professores Theologiae, die binnen den tijt van weijnigh Jaren den geheelen Bijbel cortelijck verclaerden, alleenlijck aenwijsende den eijgenen sin vande woorden: so is mede goetgevonden dit selvige den Heeren Curateuren ernstelijck te recommanderen ende tot dese professie haere achtbaerheden voor te slaen den persoon D. Anthonium Thysium, Professor S. Theologiae tot Harderwijck".

Des namiddags om 4 uur, op dezen zelfden 23sten Juli, begaf zich eene deputatie uit de Synode naar de vergadering der H.H. Curatoren, om daar de voorstellen te doen, die de Synode in het belang der kerken wenschelijk achtte. De ontvangst was zeer vriendelijk. „Hare achtbaerheden", zoo lezen we in hetzelfde artikel, „hebben den Synodum bedanckt, vande sorge die sij in desen voor de Universiteijt ende de Kercken deser landen dragen, ende belooft dese dingen voor gerecommandeert te houden, ende vande voorgestelde saecke met sijn princele Excelle te spreecken, ende met de andere Heeren, die adjunct actum bij haere Ed. Mog. den Heere Curateuren waren bijgevoegt, ende niet te doen sonder goetvinden van sijn princele Excelltie". Hoe vriendelijk dit antwoord ook was, toch scheen het de Synode niet geheel te bevredigen, want, zoo volgt er: „'Tgene aen de Heeren Curateuren was geremonstreert, is daer na bij occasie aen sijn Princele Excelltie vertoont, die insgelijks belooft heeft, de goede handt aen dit werck te willen houden".

Ondanks deze schoone belofte was de Hoogeerwaarde

vergadering nog niet gerust. Zij begeerde meer zekerheid, dat hare wenschen tot werkelijkheid worden zouden. Om meer kracht aan haar verzoek bij te zetten, werd nog bovendien besloten: „een remonstrantie uijt den Name deses Sijnodi te stellen, gelijck oock daerna geschiedt is ende vande Sijnode is geapprobeert, om deselve daer 't behoort te presenteren, op dat de voornoemde verbeteringe der Academie, ende des Collegii Theologici des te ernstiger bevordert moge worden" [1]). Dat de vrees der Synode niet geheel ongegrond was heeft de uitkomst geleerd. Immers, toen de Synode een volgend jaar te Gouda was bijeengekomen, vormde deze zaak nogmaals een onderwerp van bespreking. Wel had Thysius den 10den Dec. 1619 met eene „Oratio de theologia eiusque studio capessendi" zijn ambt kunnen aanvaarden [2]), maar Amesius was nog steeds zonder aanstelling gebleven [3]). „Gemerckt", zoo luidde het daar, „de Heeren Curatores tot noch toe niet en hebben connen resolveren om te beroepen een Professorem Theologiae Practicae, ende men verstont door den Heere Curateur vanden Hoenaert, dat de saecke niet en is absolutelijck afgeslagen ende geheel buijten alle hope:

---

1) *Acta des Suijdt-Hollandtschen Synodi: gehouden binnen der Stadt Leijden begonnen den 23en Julij A° 1619 en geeyndigt den 17en Augusti des selven jaars incluys*, Art. 4. (Deze en de nog volgende citaten uit de acta van verschillende synoden zijn genomen uit een oud manuscript, in 't bezit van mijn leermeester Prof. Dr. J. G. R. Acquoy: *Handelingen van verscheidene Synoden gehouden sedert den 6en November des jaars 1618 tot den 10en September des jaars 1630*).

2) Glasius, *Godgel. Nederl.*, dl. III, blz. 428.

3) Als reden voor het nog niet benoemen van een Professor Ethices werden opgegeven de schrale inkomsten der Universiteit. Zie nog over deze benoemingskwestie de, in een Appendix achter dit proefschrift volledigheidshalve opgenomen documenten uit het archief van H.H. Curatoren der Leidsche Hoogeschool, tot welker mededeeling ik in staat gesteld ben door bemiddeling van den Hoogleeraar J. G. R. Acquoy.

Soo is't dat de Sijnodus oordeelende dat soodanige Professie den Kercken ten hooghsten nut ende profijtelijck soude wesen, goetgevonden heeft dat de Gedeputeerde des Sijnodi, den Heeren Curatoribus scriptus (*sic*) sullen remonstreeren 't goetvinden der Sijnodi, mitsgaders een naerder openinge doen vande natuere ende noodtsakelijckheijt des selven Professie. Gelijck de Heere Curator sich aengeboden heeft, hier van aende andere Heeren Curatores rapport te doen, ende de goede handt daer toe te sullen bieden" [1]).

Van de zijde der kerk spaarde men dus geene moeite, om Amesius een professoralen zetel te bezorgen, en ongetwijfeld zou hij de benoeming ontvangen hebben, indien zijne Engelsche tegenstanders niet machtiger waren geweest dan zijne Nederlandsche vrienden. Want ook de Theologische Faculteit begeerde hem wel. Hoezeer zij er prijs op stelde, Amesius onder hare leden te tellen, blijkt uit de moeite, die zij zich voor hem gaf.

Aan Festus Hommius was een opdracht gegeven, om den Koning van Engeland en anderen hooggeplaatsten Heeren een exemplaar aan te bieden van de Acta Synodi Dordracenae. Van die gelegenheid maakte de Faculteit gebruik, om door bemiddeling van Festus Hommius den Aartsbisschop van Canterbury te laten verzoeken, zich toch niet langer tegen Amesius' benoeming te verzetten. Maar te vergeefs. Hommius moest terugkeeren met den schralen troost, „dat men verblijd was over de eere, die een Engelschman in den vreemde werd waardig gekeurd, doch dat Amesius een rebel en geen gehoorzame zoon der Engelsche moederkerk was" [2]). Kon daarom geen hooggeplaatst prelaat Amesius gunstig

1) *Acta Sijnodi provincialis van Suijd Hollandt gehouden, binnen der Stadt Gouda aengevangen den 4. Augusti A⁰ 1620,* Art. 10.

2) Praefatio Introductoria, l. l.

gezind zijn, in Holland zelf moest iedere poging te zijnen voordeele mislukken, zoolang Dudley Carleton gereed stond, het den Heeren Curatoren voor te houden, dat men zich wachten moest, Zijne Majesteit te beleedigen door zulk een man te bevorderen [1]).

De Synode gaf dan ook weldra hare aanbeveling op. Toen zij 30 Juli 1621 te Rotterdam weder vergaderd was, werd de kwestie nog wel besproken, maar van Amesius' benoeming repte zij niet meer. In art. 8 verklaarde zij: „De vergaderinge aenmerckende hoe noodigh ende profijtelijck dese professie sij voor de studerende Jeugd, heeft goetgevonden dat de gedeputeerden bij de E.E. Heeren Curateuren ernstelijck sullen aenhouden, dat eenen vande vier jegenwoordige Professoren Theologiae de voorsz. professie worde opgeleijt" [2]).

De wraak van Engelands koning en zijne prelaten was wel kleinzielig. Het kerkisme schijnt zich nu eenmaal niet op grootmoedige wijze te kunnen openbaren. Gelukkig voor Amesius, dat zijne beschermers op andere wijze in zijn onderhoud voorzagen. De Curator Pau vertrouwde hem de opvoeding zijner zonen toe [3]), zoodat hij althans niet geheel broodeloos was. En toen, tegen het einde van het jaar 1619,

---

1) *Lettres de Dudley Carleton*, l. c., tome III, pag. 248: „Au Secrétaire Naunton 14 Janv. 1620. — „J'ai recommandé à Polyandre, comme je l'avais recommandé auparavant aux Curateurs, de prendre garde de ne pas offenser sa Majesté, en avançant cet homme (Amias) avant qu'il lui ait donné une pleine satisfaction sur ce en quoi il lui a déplu".

2) *Acta des Zuydt-Hollandtschen Sijnodi gehouden binnen der Stadt Rotterdam, aengevangen den 20en en geeijndiget den 30en Julij A° 1621*, Art. 8.

3) *Lettres de Dudley Carleton*, tome III, l. c.: „Amys, qui cherchant à obtenir une place de Professeur, sinon en Théologie du moins en Logique, ou en quelqu'autre science, se trouve protégé en cela par quelques-uns des Curateurs, et entre autres par Paw d'Amsterdam dont les fils sont confiés à ses soins".

Festus Hommius geroepen werd tot het regentschap over het Staten-College, kon Amesius hem opvolgen als leidsman der bursalen, die op kosten van Amsterdamsche heeren te Leiden theologie studeerden [1]). Om van de voorrechten der academiemaatschappij te kunnen genieten, liet hij zich inschrijven in het Album studiosorum [2]).

Met hoeveel ernst hij zich wijdde aan de vorming dier jongelingen, daarvan levert zijn „Medulla Theologica" het bewijs. Om hunnentwille zette hij dat werk op [3]). Het was voor de jongelingen inderdaad jammer, dat zijn verblijf te Leiden zoo kort duurde.

Was men in Holland bevreesd voor het misnoegen van Engelands koning; liet men, hem ten gerieve, de benoeming na van een man, die der Academie tot eere zou zijn geweest, de Curatoren van Frieslands Hoogeschool waren minder angstvallig. Het belang der aan hunne zorgen toevertrouwde inrichting woog hun meer dan de vrees voor den theologiseerenden Jacobus. Hoeveel moeite zij zich getroostten om uitnemende mannen aan de Franeker Academie te verbinden, is in het licht gesteld door Mr. W. B. S. Boeles in zijn uitnemend werk over Frieslands Hoogeschool [4]).

De Theologische faculteit was op dit oogenblik juist niet

1) Praefatio Introductoria, l. l.

2) 2. *Volumen Inscriptionum sive Catalogus Studiosorum Academiae Leydensis*, aanwezig in het archief der Theol. Fac. te Leiden: „Anno 1619, 11 Sept. Wilhelmus Amesius, Licentiatus Theologiae. Anglus". Hierbij de aanteekening: „permissu consulum gratis". Vergel.: *Album Studiosorum Academiae Lugduno-Batavae.* MDLXXV—MDCCCLXXV. Hag. Com., kolom 143: „11 Sept. Wilhelmus Amesius Anglus. T. Lic.".

3) Epistola Dedicatoria vóór zijn *Medulla Theologica*: „Accedit tamen et illa, quod ante septennium nonnullos ex vestris alumnis meae fidei commendastis, quae prima fuit occasio medullam istam Theologiae extrahendi, ut eorum usui posset inservire".

4) Mr. W. B. S. Boeles, a. w., dl. I, blz. 39—42.

ruim bezet. Johannes Acronius was in 1619 vertrokken [1]). Sibrandus Lubbertus en Joh. Maccovius waren de eenigen, die haar vertegenwoordigden. Daarom aarzelde men niet, Amesius te benoemen. Toch ging ook dit met moeilijkheden gepaard. De Engelsche invloed liet zich nogmaals krachtig gelden.

Amesius had de benoemingsacte reeds ontvangen; men stond dus voor een „fait accompli", en nog spanden zijne vijanden hunne krachten in, om zijn optreden te verhinderen. Amesius zelf gaf er aanleiding toe. Goedaardig en oprecht van karakter, vergat hij, dat duivenoprechtheid het „voorzichtig zijn als de slangen" niet behoeft uit te sluiten. Wat toch geschiedde? Terwijl hij te 's-Gravenhage vertoefde, bracht hij een bezoek bij den Engelschen gezant. Hij was steeds vriendelijk door Carleton behandeld. Tijdens de Dordsche Synode had hij hem meermalen ontmoet. Oogenschijnlijk was de gezant hem gunstig gezind; van diens geheime tegenwerking was Amesius onkundig gebleven. Hij zag niet in, dat de diplomatie ook Carleton's karakter niet onaangetast had gelaten. Verblijd over het voorrecht, hem ten deele gevallen, vertelde Amesius, dat hij aan de Franeker Academie beroepen was. Van die vriendschappelijke mededeeling maakte Carleton een zeer onvriendschappelijk gebruik. Naar alle invloedrijke personen schreef hij brieven om, zoo mogelijk, Amesius' optreden alsnog te verijdelen. Het heeft maar zeer weinig gescheeld, of nogmaals was het professoraat hem ontgaan. Toen hij in den aanvang van het jaar 1622 met zijn huisgezin te Franeker aankwam en zijn arbeid meende te beginnen, zag hij zich in zijne verwachting bedrogen. Den katheder mocht hij niet beklimmen. Het kan niemand verbazen, dat hij in

---

1) a. w., dl. II, 1e helft, blz. 117.

die droeve omstandigheden „anceps animi" werd. De teleurstelling was zoo groot. Wettig benoemd en dan toch nog geweerd; bijna aan het einddoel van zijn streven en dan nog alles verijdeld te zien! Doch ook nu bleek het weder, dat, waar de nood ten toppunt is gestegen, de redding nabij is.

Was het van Carleton duidelijk geworden, dat hij, om de gunst van het hof te winnen, geen laaghartig verraad vreesde te plegen, ridder Eduard Harwood toonde daartegenover, dat hij zijn eigen positie in de waagschaal durfde stellen, om Amesius te redden. Harwood vertoefde hier te lande, om een opdracht van krijgskundigen aard te volbrengen [1]). In vele opzichten was hij van Carleton afhankelijk, en wat de haat der hiërarchen in het vaderland vermocht, was hem van meer dan éééne zijde wèl bekend. Maar ondanks dat alles schroomde hij niet, zich het lot van den ongelukkigen balling openlijk aan te trekken [2]). Hij wendde zich tot prins Maurits en mocht het genoegen smaken, dat door diens tusschenkomst Amesius tot zijn ambt werd toegelaten.

Den 7den Mei van het jaar 1622 hield hij zijne inaugureele rede naar aanleiding van Exod. 28 : 30, „Gij zult ook in den borstlap des gerichts de Urim en de Thummim zetten". Afgaande op de gedachten, die hij in deze oratie ontwikkelde, schijnt Amesius hoofdzakelijk belast te zijn geweest met de behandeling van bijbelboeken uit O. en N. T. Doel toch van zijne toespraak was, de noodzakelijkheid van de studie der Schrift in het licht te stellen. „Om het licht der waarheid mee te deelen, had God immers twee instrumenten

---

1) *Lettres de Carleton,* l. c., tome I, p. 332; tome II, p. 16, 17, 24. Harwood was gezonden, om te spreken over eene onderneming tegen de zeeroovers.

2) Praefatio Introductoria, l. l.

ingesteld, die gansch Zijn heilswil bevatten: O. en N. T." [1]). Kennis van den grondtekst en der dialectica waren tot recht verstand der Schriften onmisbaar; wie daarin niet voldoende onderwezen was, verwachtte hij liever niet op zijn college [2]). Vruchten van Amesius' exegetischen arbeid zijn de „Lectiones in Psalmos Davidis", en zijne „Explicatio analytica" van de Petrusbrieven. Maar dat hij ook op het terrein van dogmatiek en ethiek zich bewoog en de homiletiek niet onaangeroerd liet, bewijzen zijn „Medulla Theologiae", zijn werk over de „casus conscientiae", de „Christianae Catecheseos Sciagraphia" en enkele modellen van preeken [3]). Op verzoek van een aantal studenten stelde hij disputen in over de „Scripta synodalia Remonstrantium", waaruit naderhand zijne „Anti-Synodalia scripta" groeiden [4]).

Ja, bijna alle belangrijke kwesties van den dag schijnt hij met zijne studenten te hebben behandeld. De reeks van kleinere tractaten is daaraan te danken [5]). Hoe hij Rome

---

1) *Oratio de Urim et Thummim*: „sic etiam ad istam veritatis lucem communicandam, constituit Deus instrumenta duo sacra totam saluteferam eius voluntatem complectentia; quorum quod Vetus Testamentum vocatur, fuit quasi luminare minus, ad praefecturam noctis: alterum vero quod dicitur Novum est quasi luminare majus ad praefecturam diei".

2) l. l.: „Nihil imprudentius fieri potest, quam istius modi studiis aut prorsus neglectis, aut a limine tantum salutatis, per saltum quasi ad graviora ferri, et ut obvia illa ac plana sint vobis, exspectare".

3) Guil. Amesii *Conciones aliquot in Selectiora aliqua Sacrae Scripturae loca.*

4) „Epistola Dedicatoria" vóór zijne *Anti-Synodalia Scripta.* Sommige goede jongelingen waren door de Scripta Syn. Rem. zóózeer in verwarring gebracht, „ut non cessarint subsidii aliquid flagitare, ad faciliorem veritatis a fuco et fallaciis discretionem. Horum desideriis, et exspectationi, ut aliqua ex parte satisfacerem, institui Synodalibus illis oppositas disputationes, quod sufficere putabam studiosae juventuti quasi antidoto muniendae".

5) *De Origine Sabbathi; Disputatio theologica adversus Metaphysicam;*

in 't algemeen, maar bijzonder Bellarminus bestreed, kan zijn „Bellarminus enervatus" getuigen, waardoor hij zich onder de kampvechters dier dagen een eereplaats verworven heeft.

De professorale periode van zijn leven was niet de minst vruchtbare. Het is onbegrijpelijk, hoe hij voor al dien arbeid tijd gevonden heeft. Niet onverdiend is de lof, dien Benthem hem toezwaait in zijn „Holländischer Kirch- und Schulen-Staat", „Er war sehr geschäfftig in seinem Amte, nicht nur mit fleiszigem Lesen, sondern auch Bücher-schreiben" [1]).

Vier dagen na de aanvaarding van zijn ambt werd Amesius door zijn collega Sibrandus Lubbertus tot Theologiae Doctor bevorderd na de verdediging van Theses „de Conscientia" [2]).

Dankbaar was de zwerveling voor het hem toevertrouwde arbeidsveld. Zijne begeerte was vervuld. Ongestoord kon hij zich nu wijden aan de studie, die hem dierbaar was, zonder gebukt te gaan onder de zorgen voor zijne stoffelijke behoeften. Hij kon dan ook niet nalaten, blijken van waardeering der ondervondene welwillendheid te geven. In de opdracht van het tweede deel van zijn geschrift tegen Bellarminus, aan de Staten van Friesland gericht, spreekt hij zijne erkentelijkheid uit, dat zij hem, die ledig aan de markt stond, in den wijngaard hebben gezonden, en dat hij op hunne kosten, onder het schild hunner bescherming, nu reeds eenige jaren rustig werkende doorbrengen mocht [3]). Ook den

---

Disputatio theologica de Perfectione S. S. Scripturae e. a. De andere tractaten in de *Philosophemata*, opgenomen in zijne *Opera omnia*, Amst. 1658, vol. V, zijn waarschijnlijk reeds bij vroeger onderwijs vervaardigd.

1) Th. II, S. 296 f.

2) Vriemoet, l. c., p. 214.

3) *Bellarminus Enervatus*, tom. II, Dedicatio: „Sed accedit etiam et alia propria magis. Vos me quasi stantem in foro, in vineam vestram misistis,

steun, hem door den stadhouder Ernst Casimir verleend, vergat hij niet. Openlijk betuigde hij zijn dank voor eene welwillendheid, reeds ondervonden, toen hij nog door geen enkel plichtsbetoon zich die waardig had kunnen maken [1]). Als wij in aanmerking nemen, dat Amesius in Maart en November 1625 op deze wijze van zijne tevredenheid en zijne blijdschap getuigenis gaf, dan zien wij, dat hij zich te Franeker aanvankelijk wel op zijne plaats gevoelde. Toch was zijne positie niet steeds gemakkelijk. De verhouding tot sommigen van zijne collega's deed daar het hare toe. Het is waar, wat Mr. Boeles zegt, „dat een man van zijne richting te Franeker wel op de rechte plaats was" [2]). Maar of Amesius zelf zich te midden zijner collega's niet dikwijls een vreemdeling gevoeld heeft? Het antwoord op die vraag lijdt geen twijfel. In de theologische Faculteit stond hij in den beginne naast Lubbertus en Maccovius. Amesius' verhouding tot den eerste schijnt doorloopend goed te zijn geweest. Toch was Lubbertus geen gemakkelijk man. Driftig en heftig van aard schijnt hij, bij verschil van meening, zich jegens zijn tegenstander weleens onbillijk te hebben gedragen. Maar of het ongunstig oordeel, dat Chr. Sepp over hem velt [3]), niet hoogst partijdig is, mag met reden worden gevraagd. Het is waar, Lubbertus was een partijman, een vurig Calvinist, een

---

et ut operam ibi pro virili navarem jussistis. Vestris sumptibus, et sub clypeo vestrae tutelae hunc in modum annos jam aliquot in otio non inerti, transegi".

1) l. l. Generoso et Illustri Comiti Ernesto Casimiro etc. schrijft hij: „Neque vero silentio praeterire debeo, quod ipsemet particulatim jam olim expertus sim singularem tuam erga me benignitatem, quum nullis officiis eam potuerim singulariter promereri".

2) Mr. W. B. S. Boeles, a. w., dl II, 1e helft, blz. 118.

3) *Het Godgeleerd Onderwijs in Nederland gedurende de 16e en 17e eeuw*, door Christiaan Sepp, Leiden 1873, dl. I, blz. 135—143.

ijveraar voor rechtzinnigheid. Ook is het niet te ontkennen, dat hij middelen in het werk gesteld heeft om, door den invloed van den Aartsbisschop van Canterbury, koning Jacobus te winnen voor de belangen zijner partij. Eveneens staat het vast, dat hij, in de twisten met Maccovius, het oordeel van de Heidelberger theologische Faculteit heeft ingeroepen en dat hij een groote rol heeft gespeeld in de aanklacht tegen Maccovius. Zeker, dit zijn altemaal feiten, die bewezen kunnen worden; maar om nu op grond van dit een en ander zijn karakter te verdenken; te verzekeren, dat hij de nadeelige gevolgen zijner verkeerde stappen nooit heeft betreurd; hem te schetsen op een wijze, zooals zijne bitterste vijanden hem zich dachten, dat gaat niet aan. De historische waarde van Sepp's critiek op Lubbertus mag niet hoog worden aangeslagen. Die critiek vindt haar oorzaak in het standpunt, dat Sepp tegenover Lubbertus ingenomen heeft. Hij heeft niet veel sympathie voor Lubbertus, zoo getuigt hij, en onder die vooringenomenheid lijdt zijn oordeel. Het kan aan Lubbertus toch niet ten kwade worden geduid, dat hij Calvinist was met hart en ziel. De gloed der overtuiging, waarmede hij optrad voor hetgeen hem heilig was, kon hem niet tot oneere strekken. Lauwheid en beginselloosheid gelden toch zeker niet als deugd. Dat hij hard was tegenover zijne bestrijders en soms tot een onbillijk oordeel zich verleiden liet, is afkeurenswaardig, maar toch wel te begrijpen. Men denke zich den vurigen Lubbertus in die dagen van strijd, en men verwacht niet anders. Waarlijk, over de zoetsappigheid zijner tegenstanders had hij ook niet te roemen. Dat hij Engelands koning voor zijn partij trachtte te winnen, daarin zondigde hij ook al niet meer dan zijn vijanden, die van hunne zijde er niet minder hun best voor deden. In zijn twijfel aan de rechtzinnigheid der Staten stond hij

niet alleen; en wat den twist met Maccovius betreft, daarin was het onrecht niet geheel aan zijne zijde. Als Sepp de lijkrede op Lubbertus van Sixtinus Amama had gelezen, zou zijn indruk misschien gunstiger zijn geweest; zijne antipathie ware dan mogelijk nog in sympathie veranderd. Veel rechtvaardiger en daarom juister is de schets, die Mr. Boeles van Lubbertus geeft [1]). Het is niet waar, dat hij zijn tegenstanders altijd bar bejegende en dat hij altijd het hoogste woord wilde voeren. Het mag blijken uit de bescheiden voorrede voor zijn werk „De principiis Christianorum dogmatum" [2]), waarin hij de stellige verzekering geeft, dat hij niet beleedigen, niet twisten, maar redeneeren wil [3]). En daar hij zich bewust was, nog niet zoo doorkneed te zijn in alles, als wel moest, gaf hij het voltooide boek eerst in handen van Phil. Marnix van St. Aldegonde [4]). En wie nu bovendien nog weet, hoe streng zedelijk hij leefde, welke groote verdiensten hij had

---

1) Mr. W. B. S. Boeles, a. w., dl. II, 1e helft, blz. 29 vv.

2) Sibrandi Lubberti *De principiis Christianorum dogmatum, libri* VII. *Edit. secunda, Hanoviae* 1605. Dit werkje is niet, zooals Glasius, *Godgel. Nederl.*, dl. II, blz. 411, meent, van systematischen aard. Door den titel liet hij zich tot die voorstelling verleiden. Het is een doorloopende bestrijding van Bellarminus over de canonkwestie.

3) l. l., p. 6: „Omnia haec feci stylo scholastico absque acerbitate et contumelia. Et si mihi imprudenti verbum ullum acerbum; vel quod adversarius in suam contumeliam interpretari potest, excidit, id ipsum ego damno, priusquam in ullas hominum manus perveniet. Non. n. convitiari, sed ratiocinari; non litigare, sed disputare volui......".

4) l. l.: „Quoniam verò non ita oculati sumus in reb. nostris, ut esse debebamus; ideo hos libros jam confectos ad D. Phil. Marnixium........ misi, et ab eo petii, ut eos legere, ac cum Bellarmini libris conferre vellet, idque ea conditione, ut, si me alicubi a scopo aberrare, vel Bellarm. argumenta non candide proponere, vel non recte respondere, vel quicquam, acerbius scribere animadverteret, hoc candidè et liberè significaret".

voor de Franeker Academie [1]); hoe hij weinige uren voor zijn sterven nog toonde, dat de zorg voor de studeerende jongelingschap woog op zijn hart; die moet beseffen, hoe schromelijk overdreven Sepp's strenge veroordeeling is [2]). Van onaangenaamheden tusschen Amesius en Lubbertus hooren we dan ook niet. Als hunne opvattingen verschilden, zullen zij op disputen elkanders meening wel bestreden hebben; dat was zoo de gewoonte in die dagen; maar tot een openbare breuke kwam het nooit. Ongetwijfeld heeft Amesius diepen eerbied gekoesterd voor de streng zedelijke levensopvatting van Lubbertus. Zelf was hij te zeer geneigd tot ascese, te vroom van hart, dan dat hij die eigenschappen in zijn ambtgenoot niet zou hebben gewaardeerd. Al was de verhouding nu juist niet intiem te noemen, al stiet ook hij zich weleens aan de scherpe hoeken van 's mans karakter, toch heeft ook Amesius behoord tot de talloos velen, die Lubbertus hoogachting toedroegen. Op dit punt zal hij wel overeengestemd hebben met zijn vriend Sixtinus Amama.

Veel minder gunstig was Amesius' verhouding tot Maccovius. Dat verbaast ons niet. Ja, op de Dordsche Synode

---

1) Mr. W. B. S. Boeles, a. w., dl. II, 1e helft, blz. 29—33.

2) Sixtini Amamae *Sermo Funebris habitus post exequias Reverendi et Celeberrimi Viri Sibrandi Lubberti, Franekerae Anno 1625.* O. a. zeide de redenaar: „Promittebat pius Senex se reformationem a semet ipso inchoaturum. In Ebrietatem, juventutis irreverentiam, et qui dissolutis Academiarum moribus natales suos debet, miserum Ecclesiarum statum graviter dicebat. Disciplinae necessitatem nervose ostendebat, illudque tandem profitebatur sine ambagibus, se bonis fore Rectorem humanissimum, at malos severiorem prae se non desideraturos........ Quod si ad eius exemplum se componerent omnes Academiarum et Scholarum Praefecti, non adeo scandalis complerentur omnia, nec pestilens illa impunitas, summa peccandi illecebra, omnium piorum querelis argumentum praeberet".

had hij, Thomas Parker verdedigend, te gelijker tijd wel een lans voor Maccovius gebroken, maar de nadere kennismaking kon geen gunstigen indruk achterlaten.

Het is onbegrijpelijk, hoe Sepp's oordeel over dezen Hooggeleerde zoo ongemeen gunstig uitgevallen is. Zonder ook maar iets op zijn bekwaamheden af te willen dingen, is zijn uitwendig leven toch van dien aard geweest, dat we, evenmin als zijn tijdgenooten, veel eerbied voor hem kunnen koesteren. Wat toch te denken van een man, die, als Professor S.S. Theologiae, volgens de zinspreuk der Academie geroepen om de jongelingen op te kweeken „Christo et Ecclesiae", zich zelven zóó ver vergat, dat hij de bandelooze studenten nog in bandeloosheid overtrof?

Stel u voor een hoogleeraar, die met drie studenten naar Harlingen rijdt en onderweg zooveel spiritualia nuttigt, dat hij, in de meening van naar Franeker terug te keeren, niet begrijpt dat hij misleid wordt, voordat hij de poort van Bolsward binnengereden is [1]). Men was niet al te fijngevoelig in die dagen; om een kleinigheid werd hij niet uit de Senaatsvergaderingen geweerd, doch zijne ambtgenooten bemoeiden zich zoo min mogelijk met hem [2]). De maat was volgemeten, toen in 1626 een stuk, door Amama opgesteld, maar toch ook door Amesius, Verhel en Hachting onderteekend, aan Saeckma werd gezonden, waarin aan Maccovius dingen worden ten laste gelegd, die hem de achting van ieder fatsoenlijk mensch doen verbeuren [3]). Maar genoeg; alleen daarom reeds kon Amesius voor dien collega geen eerbied gevoelen. Rechtzinnigheid met het hoofd was

---

1) a. w., dl. I, bijlage, blz. 479 vv.
2) a. w., dl. II, 1e stuk, blz. 92.
3) a. w., dl. I, t. a. p.

den Puritein niet voldoende; hij wilde bovenal rechtzinnigheid des harten. Zelf was hij er steeds op uit, den aan hem toevertrouwden jongelingen voor te houden, tot welke hooge roeping een dienaar des Woords is geroepen, hoe de ware godzaligheid de gansche persoonlijkheid moet beheerschen. Wat meer zegt, hij gaf hun een voorbeeld van onberispelijkheid in wandel. Moest hij zich dan niet ergeren aan een ambtgenoot, die afbrak hetgeen hij op te bouwen had?

Heeft Amesius voor Lubbertus hoogachting gevoeld, was Maccovius hem weinig aangenaam, recht vriendschappelijk was zijn verhouding tot Meinardus Schotanus, die den grijzen Lubbertus opvolgde. Er was overeenkomst tusschen die beide mannen. Schotanus bezat, wat Amesius voor zich zelven begeerde. Het onderwijs in de practische Godgeleerdheid was bij Schotanus in veilige handen. Hij was toegerust met buitengewone welsprekendheid, beminlijk van karakter, een vijand van tweedracht en twist, en wat niet het minste beteekende, hij was geen vreemdeling op het gebied des geestelijken levens. Hoe innig vroom hij was, hoe ideaal hij zijne taak opvatte, moge blijken uit de woorden, die hij stervend nog sprak: „Het woord Gods heb ik naar mijn geweten gepredikt; de menschen heb ik niet gevreesd" [1]). Dien man had Amesius lief. Onder alle professoren was er niet één, tot wien hij zich zóó getrokken gevoelde. Hoe teeder de vriendschap was, die beide mannen samensnoerde, daarvan geeft Amama getuigenis. Zijne „Oratio de barbarie morum", uitgesproken 12 Juni 1628, is opgedragen aan G. Amesius en M. Schotanus. Na eene opsomming van Amesius' verdiensten zegt

---

1) Zie over hem Vriemoet, l. l., p. 246, en Mr. W. B. S. Boeles, a. w., dl. II, 1e helft, blz. 131 vv.

hij, dat ook Schotanus' naam er aan toegevoegd werd, „quia vos conjungunt pietas fraterna et qualis inter eiusdem cathedrae professores esse debet, caritas, concordia, et Christianae disciplinae tutandae zelus" [1]). Beide mannen zijn veel voor elkander geweest. Schotanus wees het beroep naar 's-Hertogenbosch af, omdat hij meende de kerk beter te dienen door met Amesius te blijven samenwerken aan de vorming van bekwame Evangeliedienaren. Maar nauwelijks begreep hij, dat Amesius Franeker spoedig zou verlaten, of hij aarzelde niet, aan de roepstem der Leeuwarder gemeente gehoor te geven [2]). Met Maccovius alleen achter te blijven lachte hem zeker niet toe.

Wat Amesius' verhouding tot de professoren der andere faculteiten betrof, over het geheel was zij gunstig te noemen. Met Sixtinus Amama stond hij in nauwe betrekking. Wederzijds gevoelden zij zich tot elkander getrokken [3]). Daar was reden voor. Beiden streefden zij naar hervorming der academische zeden. En wat zeker van meer invloed is geweest: het onderwijs van den een sloot zich aan bij dat van den ander. Amama legde als docent in 't Hebreeuwsch den grond, waarop Amesius als exegeet voortbouwen moest. Amesius' opvatting der Godgeleerde Encyclopaedie strookte met het ideaal, dat Amama voor oogen zweefde. Het moet streelend geweest zijn voor den Hebraïcus, dat Amesius reeds in zijne inaugureele oratie den vinger legde op de wonde, die de

---

1) Sixtini Amamae *Antibarbarus Biblicus, libro quarto auctus*, Franequerae 1656. Dezelfde, *Oratio Academica de Barbarie morum, ubi et de praesenti Academiae Franequeranae statu disseritur.* Voor deze oratie is eene Epistola Dedicatoria opgenomen, gericht aan „Reverendis et Clarissimis, D. G. Amesio, D. Meinardo Schotano".

2) Mr. W. B. S. Boeles, a. w., dl. II, 1e helft, blz. 134.

3) Vriemoet, l. l., p. 174 en 215.

gezonde ontwikkeling van menig jong student bedreigde. Velen toch bezochten colleges, die zij nog niet bekwaam waren met goede vrucht te volgen [1]). Wat moest er worden van de exegese, als de elementaire kennis ontbrak om den grondtekst voldoende te lezen! In den strijd tegen dat euvel vond Amama een bondgenoot in Amesius. Beiden hebben zij het hunne gedaan, om de kennis van den grondtekst voor aanstaande predikanten verplichtend te stellen [2]). En gelukkig, hunne pogingen werden met gunstigen uitslag bekroond.

Minder aangenaam was de positie, waarin Amesius stond tegenover mannen als Verhel. Over 't algemeen bemoeide hij zich niet meer dan noodig met de leervakken van anderen. Hij ging niet, zooals Maccovius, in de wateren van zijn ambtgenooten visschen. Maar wat vanzelf spreekt, hij duldde evenmin, dat niet-theologen hunne netten wierpen in hetgeen hij als godgeleerd gebied beschouwde. Als dat plaats had, kon hij scherp zijn. Voor de onfeilbaarheid van Aristoteles had hij geen oog. En als de philosophie zich wilde stellen in de plaats der „Theologia revelata", kon hij niet nalaten het bijtend zout van spottend vernuft te sprenkelen [3]). Duidelijker zal dat worden, als we straks Amesius als theoloog trachten te schetsen. Dat de heeren philosophen niet hoog met hem liepen, is ons nu wel verklaarbaar geworden.

Reeds bleek het ons herhaaldelijk, dat de toestand der Academie in zedelijk opzicht te wenschen overliet. Ook Amesius heeft zijn deel gehad van de zorgen, die het streven

---

1) Mr. W. B. S. Boeles, a. w., dl. I, blz. 352.

2) Vriemoet, l. l., p. 173.

3) Mr. W. B. S. Boeles, a. w., dl. II, 1e helft, blz. 117. Zie ook Guilielmi Amesii *Disputatio theologica adversus Metaphysicam.*

naar verbetering met zich bracht [1]). De taak der hervormingspartij was niet licht, zelfs niet zonder gevaar. Wel is waar heeft de orde eindelijk na harden strijd gezegevierd en smaakten Amesius en zijn medestanders het genoegen hunne pogingen met gunstigen uitslag bekroond te zien, doch dit neemt niet weg, dat de ergernis, hem gegeven, en de tweedracht onder de Professoren, zijn verblijf te Franeker niet veraangenaamd hebben.

Toen hij in 1626 als Rector Magnificus optrad, was het kwaad wel in hoofdzaak beteugeld, maar hij kon toch niet nalaten, in zijn rectorale rede, over het devies der Academie, te verklaren, dat hij „sine moerore ingenti" aan den treurigen toestand der school niet denken kon. En na te hebben medegedeeld, dat er kort geleden een samenzwering was geweest, die zich ten doel stelde, het opschrift der Academie te veranderen en in de plaats van „Christo et Ecclesiae" te schrijven „Baccho et Bacchantibus", verklaarde hij, dat hij het zijne taak zou achten, den naam, die gebleven was, heilig te doen wezen „publice in statutis et privatim etiam in moribus et cordibus multo-

1) Sixt. Amama, *De barbarie morum*, l. l.: „Ex quo tu celeberrime D. Amesi, juxta cum Cl. Viro D. Joh. Hachtingio Logices Professore diligentissimo in hanc Academiam intulisti pedem (inferebatis autem simul) aliam Academiae faciem vidimus. Eodem enim anno in Senatum Academicum, cuius Cl. Vir D. Arnoldus Verhel tunc Praeses erat; liquidis auspiciis allecti, ad primam occasionem, una cum praedicto Academiae Rectore, intrepidis et commasculatis animis horrendas illas et feroces belluas Ebrietatem et Licentiam, quae hic stabulabantur, ex Academia ejecistis, ac Christianam disciplinam, jam desperatam, Deo supra quam a quoquam sperari potuisset, benedicente, Academiae redonastis. Cuius praeclari et aeterna gratitudine dignissimi facinoris, sicuti invidiam apud dissolutam et barbaram juventatem sustinuistis, et quasi praepilatis hastis objecti fuistis soli; ita aequissimum censeo, ut vobis quoque prae aliis tam egregii operis gloria transcribatur". Zie ook Mr. W. B. S. Boeles, a. w., dl I, blz. 48 en 49.

rum" [1]). Die roeping was niet licht, en dat te minder, omdat hij bij zijn pogen gedwarsboomd zou worden door mannen, die hem bij moesten staan. Hoogst onaangenaam was hem de twist, waarin hij met zijn ambtgenoot Maccovius geraakte.

Geen enkel hoogleeraar kon aan diens disputen ontkomen. Maccovius bemoeide zich gansch ten onrechte met de leervakken zijner collega's. Het leven van Lubbertus had hij verbitterd; ook Amesius kon hij niet ongerept laten [2]). Noch zijn stille vroomheid, noch de zachtaardigheid van zijn karakter, hebben hem voor Maccovius' vijandschap kunnen behoeden. Integendeel, zijn piëtisme juist was het, dat voor Maccovius een steen des aanstoots werd. Maccovius behoorde tot die menschen, wier geluk zonder kibbelen niet volkomen schijnt te wezen. Ook is het mogelijk, dat de prikkel der ijdelheid hem dreef.

Immers, Amesius overtrof hem in grondige geleerdheid, en in scherpzinnigheid stond hij bij Maccovius niet achter. Wel waren er onder de studenten velen, die aan Maccovius' onderwijs de voorkeur gaven, maar de besten deden dat toch niet. Wat echter niet wegneemt, dat het Amesius diep gesmart moet hebben, nu hij zijne wetenschappelijke idealen door verreweg het meerendeel der studenten gesmaad zag. Amama zal wel waarheid gesproken hebben, toen hij zich beklaagde, dat het op grondige schriftstudie berustend onderwijs veracht was; dat mishandeld en met den geesel der satire geslagen werden, die de jongelingschap van nietige spitsvondigheden trachtten terug te leiden tot Bijbelsche en practische

1) Guilielmi Amesii *Oratio de Inscriptione Academiae Franequeranae „Christo et Ecclesiae"*.

2) o. a. werden er aan beide zijden disputen gehouden „de adoratione Christi mediatoris". Ook werden Amesius' *Medulla* en zijn werk over de *Casus Conscientiae* op verschillende punten bestreden.

studie [1]). Zoo iemand, dan golden die woorden Maccovius in zijne verhouding tot Amesius. Maccovius is de man geweest, die alle krachten inspande om Amesius' positie te verzwakken, en, zoo mogelijk, diens invloed te vernietigen.

Waren deze omstandigheden reeds voldoende om hem naar een anderen werkkring te doen verlangen, meerdere motieven kwamen die neiging versterken.

Amesius' eerste vrouw was gestorven. Hij hertrouwde met een Engelsche dame [2]), die zich te Franeker weinig thuis gevoelde [3]). Zij miste den omgang met landslieden. Ook Amesius zelf gevoelde daaraan behoefte. In de ballingschap had hij zijn vaderland niet vergeten. In den vreemde was hij den strijd blijven volgen, dien zijne broederen streden. Ondanks zijn veelvuldigen ambtelijken arbeid had hij in dien kamp zelfs in de voorste gelederen gestaan. De reeds genoemde en geciteerde geschriften van zijne hand leggen getuigenis af van zijne nauwkeurige bekendheid met

---

1) Sixt. Amama, l. l. *De barbarie oratio in Templo Academico, 22 Sept.* CIↃIↃCXXVI: „Sed quid his recensendis et me et vos delasso Auditores? Annon videmus hisce oculis nostris, vacua esse eorum, qui Scripturas interpretantur auditoria? Annon ignotus in Evangelicis Academiis hospes est practicae Theologiae Professor? Annon ipsum nomen Casuum Conscientiae ludibrio apud plerosque etiam professione theologos est? Annon qui istas tractant casuales vocantur? Annon obstupuit et ad rei novitatem attonita fuit nostra juventus, cum ante quadriennium Rev. D. Amesius, in praesens Academiae Rector, professionem theologiae practicae ab eruditissimis de Conscientia Thesibus auspicaretur? Annon contemptui apud multos sunt, qui suarum concionum tramam et stamen ex sola Scriptura depromunt? Annon male tractantur et petulantissimae cuiusque linguae verbere flagellantur, qui ab inanium subtilitatum vorticibus ad Biblica et practica studia juventutem revocare satagunt?"

2) Praefatio Introductoria, l. l.: „Mortua enim sine prole Burgesii filia, aliam duxit Sletcheri illustris cuiusdam viri filiam".

3) Mr. W. B. S. Boeles, a. w., dl. II, 1e helft, blz. 119.

alles, wat in Engeland geschiedde. Met de mannen, die aan het hoofd stonden der Puriteinsche emigratie naar N. Engeland, was hij in zeer nauwe betrekking gebleven. Den 18den December 1630 schreef John Humfrey aan John Winthrop: „Dr. Ames holds his first affections to yow and the worke, notwithstanding the late neglect of him, in not giving a word eyther to him or of him. I wrote to him excusing all as well as I could, and the good man takes nothing amisse for ought I understand" [1]). Bij de emigranten was hij hoog in aanzien. In gewichtige aangelegenheden werd hij door hen geraadpleegd [2]). Hij leefde met hen mede. Geen wonder, dat hij begeerde bij hen te zijn. De naar New-England uitgewekenen beseften te goed, dat zijne intellectueele kracht van groot nut kon wezen, dan dat zij niet alle pogingen in het werk zouden gesteld hebben, om hem tot overkomst te bewegen. Den 28sten December 1628 schreef zijn vriend Schotanus, dat hij Amesius' heengaan verwachtte. Schotanus had brieven gezien, waarin hij werd geroepen tot het helpen stichten eener kerk. Zóó roerend waren deze geschreven, „ut vel lachrymas excuterent et ferreum pectus commovere possent" [3]). De vrees van Schotanus was niet ongegrond; de aansporingen tot Saeckma, om te trachten hem door tractementsverhooging en vriendelijke verzoeken voor Franeker te behouden, hadden recht van bestaan. Doch het heeft niet mogen baten. De aandrang der Curatoren, de vriendschap met Schotanus en Amama deden hem misschien een oogenblik weifelen, ten laatste hielden toch de En-

1) *Collections of the Massachusetts Historical Society*, Fourth Series, Vol VI, p. 11.

2) l. c., p. 576, 577: „Concerning the directions yow mention, I have nothing to write: as being ignorant of special difficulties".

3) Mr. W. B. S. Boeles, a. w., dl. II, 1e helft, blz. 119, noot 1.

gelsche vrienden de overhand. In December 1630 schreef hij aan Winthrop, dat hij zich voorgesteld had in den zomer naar Engeland te vertrekken, om van daar uit met de eerste de beste gelegenheid hem te volgen [1]). Met reikhalzend verlangen zag hij uit naar 't oogenblik, waarop hij zijne vrienden ontmoeten zou.

Doch het heeft niet zoo mogen zijn. Het was, als had hij er een voorgevoel van. „Als God het wil", zoo had hij aan Winthrop geschreven, „en Hij geene verhindering zendt behalve hetgeen ik nu weet". Slechts een begin van uitvoering gaf hij aan zijne reisplannen. Het aangezicht zijner vrienden in Amerika heeft hij niet mogen aanschouwen. De stad, waar hij het eerst den voet op Hollandschen bodem zette, zou zijn stoffelijk overschot in haar schoot moeten bergen.

In 1622 had Hugh Peters, om zijn Non-conformisme uit Engeland verdreven, zich te Rotterdam gevestigd. Hij verzamelde er eene gemeente rondom zich en schoeide hare kerkorde op independentische leest [2]). Een houten gebouw, vroeger bij de rederijkers in gebruik, werd der nieuwe gemeente als bedehuis toegestaan. Door den ijver van Peters kreeg de gemeente zulk een uitbreiding, dat zij vrijmoedigheid had, zich in het jaar 1632 tot de vroedschap te richten met het verzoek, een tweeden predikant te mogen beroepen. Het land had daarvoor reeds driehonderd gulden toegestaan, en van de stad werd een toelage gevraagd, zooals de andere

---

1) *Collections of the Massachusetts Historical Society*, l. c., p. 577: „I purpose therefor (God willing, and sending no hindrance beside what I yet know of) to come into England in sommer, and (upon the news of your safe arrivall, with good hope of prosperitie) to take the first convenient occasion of following after yow".

2) B. Brook, l. c., vol. III, p. 351—352. *History of the Scottisch Church of Rotterdam*, l. c., p. 333.

predikanten die genoten. Den 29sten Maart 1632 werd daarop gunstig beschikt [1]). Het oog der gemeente vestigde zich op Amesius. Men wist, dat hij Franeker wel wilde verlaten. De beroeping werd op hem uitgebracht en reeds den 9den April door de vroedschap geapprobeerd [2]).

Amesius had geen vrijmoedigheid, afwijzend op deze uitnoodiging te beschikken. In elk opzicht was de aanbieding aanlokkend voor hem. Was het hem toegekende tractement driehonderd gulden van het land, en driehonderd tachtig gulden van de stad, daarenboven werd nog iets anders in het vooruitzicht gesteld. De Latijnsche School van Rotterdam werd door vele Engelschen bezocht, en de Heeren

---

1) Extract uit de Resolutiën van de Vroedschap der Stad Rotterdam, Reg. nº. 7, Fol. 689.

den 29en Maart 1632.

„Op de requeste van de Predikant ende Kerkenraadt van de Engelse ende Schotse gemeenten deser stede, versoekende alsoo bij de Groot Moogende Heeren Staaten van Holland ende West Vriesland henluyden was toegestaan een tweeden Predikant te mogen beroepen ende daertoe geaccordeert was dat van wegen t Landt soude werden betaelt drie hondert gulden sjaars, dat den Predikant by haar te beroepen soude mogen worden getracteerd in conformiteit van den tegenwoordige Predikant Pieter. Is verstaan ende Geresolveert dat den tweeden Predikant by henluyden te beroepen sooveel van stadswegen zal genieten als de andere Predikanten van de Stadt syn trekkende".

2) t. a. p. Reg. nº. 7, Fol. 692.

den 9en April 1632.

„Die van de Engelsche en de Schotse Gemeente hebben aan de Heeren Burgemeesteren deser Stede voor gedragen, hoe dat sy in conformiteit van de resolutie van den 29 Maart laetstleden, hebben beroepen tot haren tweede Predikant den Eerwaarden Doctor Amesius tegenwoordigh Professor te Franeker, verzoekende dat deselve beroepinge by de Regeeringe soude werden geapprobeert. — Waarop synde gedelibereert so is bij de Edel Vroedschappen deselve beroepinge geapprobeert ende toegestaan".

Scholarchen meenden, dat haar bloei nog toenemen zou, als Amesius aan haar verbonden werd. 30 October 1632 stelden zij aan de Vroedschap voor, „dat Doctor Amesius als beroepen tot Predikant voor de Engelsche Kercke deser stede, geweest Professor tot Franeker, wel genegen soude syn alhier te doen eenige lessen tot Instructie voor de jeugt ende andere die deselve soude frequenteeren in Logica ende Ethica Practica ofte andersints. Ende gemerckt, bekent ende gebleken is dat de voorsz. Doctor Amesius is een seer geleert ende vermaert man door denwelken de Stadt en de Schoole groote dienst in de voorschreeve gelegentheit soude genieten soo in de frequentatie van de Stadt, als florisance van de schoole, dewijle hy een goed aantal tsy twintigh ofte meer Studenten van de Engelse natie alhier, van Franeker soude brengen, waardoor de Stadt mettertyt meer en meer soude kunnen werden gefrequenteert soo van jonge jeugt als anderen tot merkelyke beneficie van de Steede. — Soo is na deliberatie verstaan met eenparige stemmen, dat dese saake geensints en is te verwaarloosen Ende is derhalven geresolveert dat de Heeren Burgermeesteren, mitsgaders Thesauriers, Fabryckmeesteren ende Schoolarchen syn geauthoriseerd omme met de voorsz Doctor Amesius te mogen handelen omme de voorz dienst ende professie binnen deeser Steede te doen; daarvoor des noods aan denselven soude mogen werden toegeleit Vier off vyff hondert guldens ofte sulks de Heeren voornoemt best met denselven soude kunnen overkomen" [1]).

De gemachtigden knoopten dientengevolge met Amesius onderhandelingen aan, die tot resultaat hadden, dat behalve de zeshonderd tachtig gulden, die hij als predikant genoot,

1) t. a. p. Reg. n°. 7. Fol. 731.

hem nog driehonderd twintig guldens toegestaan werden van de stad, „des dat hij sal medebrenghen tien Studenten ende deselve privatelyck in syn huys onderwysen; ende by sooverre t getal van de studenten sulcx augmenteerden dat by de regeeringe is gheraden wierden ghevonden eenighe publycque lessen te doen, sal deselve moeten doen" [1]).

Zoo vertrok dan Amesius naar Rotterdam tot groot nadeel van de Theologische Faculteit der Franeker hoogeschool, die nu slechts door Maccovius vertegenwoordigd bleef. Schotanus toch had reeds in November 1632 het beroep naar Leeuwarden aangenomen [2]).

Langen tijd echter zou Amesius de Rotterdamsche gemeente niet dienen. De goede verwachtingen, die de Scholarchen aan zijne overkomst verbonden, werden teleurgesteld. Met zijne vestiging te Rotterdam had hij zijne reisplannen nog niet opgegeven. Hij gevoelde zich innig verbonden aan Mr. Hooker, die eveneens tot den dienst der Engelsche kerk te Rotterdam beroepen was en Amesius de behulpzame hand bood bij de samenstelling van „The Fresh Suit against Ceremonies". Hooker nu begaf zich, in gezelschap van meerdere emigranten, naar Amerika op reis. En Amesius besloot, hem daarheen weldra te volgen [3]).

Rotterdam moest hem dus spoedig verliezen, maar nog spoediger dan Amesius zelf verwachtte. Zijne gezondheid was reeds zwak, toen hij Franeker verliet. Een droevig voorval knakte haar geheel. In het laatst van October 1633 trad namelijk de Maas buiten hare oevers. Een groot ge-

1) Extract uit het Register, getiteld *Oud Memoria van Burgemeesters van 3 Juli 1632—25 October 1641.*

2) Mr. W. B. S. Boeles, a. w., dl. II, 1e helft, blz. 134.

3) *Collections of the Massachusetts Historical Society*, First Series, vol. VII, p. 40.

deelte van Rotterdam werd onder water gezet. Ook Amesius' woning liep onder.

Wakker geworden door het ongewone rumoer, dat met eene overstrooming gepaard gaat, stond Amesius op en stapte, zonder eenig kwaad te vermoeden, in het koude water, dat reeds in zijn slaapvertrek doorgedrongen was. Hij ontstelde hevig, terwijl bovendien een zware verkoudheid hem beving [1]). Zijn reeds ondermijnd gestel kon de koortsen geen weerstand bieden. De kunst vermocht niets tegen de hem sloopende krankheid. Na slechts weinige dagen blies hij, in de armen van zijn ambtgenoot Peters, den laatsten adem uit [2]). Hij stierf zooals hij geleefd had. Hij kon belijdenis afleggen van de hope, die in hem was. De dood des oprechten werd zijn deel. Zijn sterfbed was eene prediking van de waarheid, die hij voorgestaan had. Treffend en blijmoedig was zijn heengaan. Zóó aangrijpend, dat de Roomsche medicus, die hem verpleegde, met verbazing uitroepen moest: „Itane moriuntur Reformati!" [3]). Hoe troostvol zulk een sterfbed ook geweest zij voor zijne betrekkingen en vrienden, toch liet hij zijne weduwe diep bedroefd achter. Was het geleden verlies op zich zelf reeds groot, nog zwaarder werd het, doordat met hem ook de middelen van bestaan waren weggenomen.

Hoe zou de arme vrouw in staat zijn, naar behooren in de opvoeding harer kinderen te voorzien? Amesius had de schatten dezer wereld niet gezocht. Wat hij om der conscientie wil leed, had hem op stoffelijk gebied geene winste gebracht. Vermogen liet hij dus aan zijne vrouw en kinderen niet na.

---

1) Praefatio Introductoria, l. l.

2) Browne, l. c., p. 70: „Hugh Peters says of him: „Learned Amesius breathed his last into my bosom, who left his professorship in Friesland to live with me, because of my Church's Independency, at Rotterdam".

3) Praefatio Introductoria, l. l.

Maar toch nog iets anders. Door den adel van zijn karakter, door zijn innige vroomheid en uitstekende bekwaamheid, had hij zich getrouwe vrienden verworven. De piëteit jegens den gestorvene wekte het medelijden op met zijne weduwe en zijn kroost. Heeft Peters waarschijnlijk woorden van troost aan de geopende groeve gesproken, bij woorden liet hij het niet. Wat er ook van Hugh Peters zij, of hij een schurk was, zooals sommigen beweren, dan wel den eerbied waardig, dien anderen hem toedroegen [1]), zeker is, dat hij zich jegens Amesius' weduwe verdienstelijk heeft gemaakt.

Aan zijn invloed en ijver was het toe te schrijven, dat de vroede mannen van Rotterdam der weduwe hulpe boden [2]). En om in hare nooden nog beter te voorzien, belastte hij zich met de uitgave van Amesius' „Lectiones" op de Psalmen, die in handschrift gereed lagen. Het werk droeg hij op aan de vroedschap van Rotterdam en verkreeg daardoor, dat de hulpbehoevende weduwe op 29 April 1635 nog tweehonderd gulden ten geschenke ontving [3]).

Doch waarom zouden de achtergeblevenen nog langer toeven in den vreemde? Waren bij Amesius' leven de reisplannen reeds vastgesteld, na zijn dood bleef er niets anders over, dan ze zoo spoedig mogelijk ten uitvoer te leggen. In

---

1) Zie over hem: B. Brook, l. c., vol. III, p. 350—369.

2) Dedicatio voor Guilielmi Amesii *Lectiones in* CL *Paslmos Davidis:* „Nec non ratio tristissimae Viduae eius, et Orphanorum, in quibus juvandis ulterius signum vestri animi optime erga maritum et patrem p. m. affecti, nuper demonstrastis".

3) Extract uit de Resolutiën van de vroedschap der Stad Rotterdam, Reg. N°. 8, Fol. 67, den 29 April 1635: „Het boek van Dr. Wilhelmus Amesius synde Explicatio in Omnes Psalmos dat door D. Hugo Petri Engelse Predikant alhier aan de Heeren Burgemeesteren ende Vroedtschappen is gedediceert, is by de Vroedschappen aangenomen Ende is daarvoor vereert twee hondert guldens".

1637 kwam de vrouw met haar gezin in Amerika aan. Het eenige, dat zij met zich bracht, was Amesius' bibliotheek, voor de colonisten ongetwijfeld eene zaak van groote beteekenis [1]). Zij vestigde zich in de nabijheid van Mr. Hooker, die haar beschermer en weldoener werd. Het bestuur van Salem stelde een stuk land te harer beschikking en gaf bovendien nog veertig pond, omdat zij de weduwe was van Dr. Ames „of famous memory" [2]).

Wij staan thans aan het einde van ons biographisch overzicht. Reeds nu mag gezegd worden, dat Hugo Godierus niet overdreef, toen hij van Amesius getuigde: „Zijn gansche leven ademde liefde tot God en den naaste" [3]).

Voor de waarheid had Amesius alles veil. De eere Gods woog hem meer dan het zijne. Toegerust met een bewonderenswaardige werkkracht, heeft hij ons vele vruchten van zijn studie nagelaten.

Hoewel hij in onze dagen betrekkelijk weinig wordt genoemd, blijft toch Nethenus' woord van kracht: „Et ille quidem corpore ita mortuus est; vivit tamen. Vivit nunc anima ipsius caelitibus conjuncta apud Deum. Quin et vivit etiamnum in terris Amesius. Vivit in memoria justorum, qui semper Deo gratias agent, quod tantum heroa afflictis nostris Ecclesiis dederit. Vivit in memoria hostium veritatis et pietatis.... Vivit et spirat in scriptis suis, quibus etiam post mortem Orthodoxiae et pietatis studiosos instruit" [4]).

Aan de bevestiging dier waarheid is het tweede deel van dit geschrift gewijd.

---

1) Neal, l. c., vol. I, p. 572: „Next spring his wife and Children embarked for New England, and carried with them his valuable library of books, which was a rich treasure to the country at that time".

2) Browne, l. c., p. 70.

3) Praefatio Introductoria, l. l.

4) l. l.

HOOFDSTUK II.

AMESIUS ALS GODGELEERDE.

1. Amesius' eigenaardige denkbeelden aangaande de natuur der godgeleerdheid en de verdeeling der godgeleerdheid [1]).

Als wij er thans toe overgaan, Amesius als godgeleerde te doen kennen, dan zij vooraf meegedeeld, dat we ons niet voorstellen op alle dogmatische en ethische vraagstukken in te gaan. Dat zou overbodig wezen. Wij weten reeds, dat Amesius een gereformeerd theoloog was. Niets gereformeerds was hem dus vreemd. Hij was orthodox, niet in den verwaterden zin onzer dagen, maar volgens de ware beteekenis van dat woord. Dit neemt echter niet weg, dat zijne persoonlijkheid zich afspiegelt in zijn werk. Hij heeft eigenaardigheden, waardoor hij zijne plaats inneemt onder de theologen zijner dagen.

Op die plaats wenschen we hem te zien. En gewis, dan hebben we allereerst aan hetgeen volgens hem de natuur der godgeleerdheid was, onze aandacht te schenken, om daarna te begrijpen, hoe het gebied der theologische wetenschap door hem ingedeeld werd.

---

1) Deze betiteling is aan de hierop betrekking hebbende capita van Amesius' *Medulla Theologica* ontleend.

a. *De natuur der godgeleerdheid.*

De aandacht zal wel gespannen geweest zijn, toen Doctor Amesius, den 22sten Augustus anno 1623, voor de professoren en studenten der Franeker Academie optrad, om zijne „Paraenesis ad studiosos" uit te spreken[1]). Het was een keurige rede. Indien zij met gloed is voorgedragen, dan zal er kracht van 's mans woord zijn uitgegaan. Op welsprekende wijze schetste hij aan professoren en studenten in de godgeleerdheid het ideaal hunner roeping. Met vrijmoedigheid wees hij op de grove feilen der studeerende jongelingschap. „De spiegel", zoo zeide hij, „waarin het beeld der eeuwige waarheid weerkaatst, moet rein en zuiver zijn. De bezoedeling der ondeugd moet zooveel mogelijk verre wezen van een hart, waarin de goddelijke wijsheid zich woning maakt. „Qui vir bonus non est, et aliquid etiam amplius, minister bonus nunquam evadet". Zulke theologen zijn een ongezouten zout, smakeloos en laf, voor niets geschikt, dan om buiten geworpen en vertreden te worden".

Voelde bij die woorden misschien ook een enkele hooggeleerde het schaamrood op de wangen komen, grooter nog zal de ergernis geweest zijn, toen hij de oppervlakkigheid aanviel, waarmede de godgeleerdheid maar al te dikwijls werd beoefend.

„Van de vele studenten in naam, studeeren maar weinigen waarlijk theologie"[2]). Stelde de meerderheid zich tevre-

1) Opgenomen achter G. Amesii *De conscientia et eius jure vel casibus.* Deze Paraenesis is ongepagineerd.

2) l. l.: „Sed in tanta copia studiosorum nomine, pauci revera student Theologiae. Satis est multis ad ministerium, imperfectum aliquod compendium leviter percurrisse, quamvis librum dei signatum plane habeant, neque aperiri aut reserari sibi curent".

den met een onvoltooid compendium, anderen weer legden, met verwaarloozing van alle propaedeuse, zich toe op vakken, tot wier beoefening zij nog niet voldoende voorbereid waren [1]). „Zij loopen wel, maar buiten den weg; zij strijden, maar niet wettig". Doch het scherpst geeselde hij hen, die meenen dat een theoloog voldoende is toegerust, als hij de dogmata verstaat. En werden ze dan nog maar verstaan! [2]) Maar helaas, men bestudeert slechts de punten, die tegenwoordig strijd veroorzaken. En wat de Schrift betreft, men houdt zich slechts bezig met die stukjes, die op een „locus communis" betrekking hebben, of door anderen worden aangehaald om een verschilpunt te definieeren. „Studeert ijverig in de Schrift", zoo vermaande hij; „laat het uw eerste en voornaamste zorg zijn, dat gij in de Schriften doorkneed wordt, „ex quibus stamen et trama theologiae constat". Het „studium pietatis" toch was door God zelf, de kennis der geschilpunten door de ketters opgelegd. Neen, de godgeleerdheid mocht niet slechts een zaak des verstands wezen, zij moest doordringen tot in het hart [3]), zij moest den theoloog leiden tot de praxis der godzaligheid. Immers wat zou het baten, of men kon bewijzen dat heiligen en engelen niet aangeroepen mogen worden, als men zelf vergat zich tot den Almachtige te wenden? Wat zou het beteekenen, of men

---

1) l. l.: „student quidem sedulo, sed rationem et viam rectam in studiis suis nequaquam tenent".

2) l. l.: „Nostri autem theologi, praeclare se instructos esse putant ad omnes officii sui partes, si dogmata tantum intelligant, et utinam intelligerent!"

3) l. l.: „Neque tamen omnia dogmata scrutantur, sed illa sola, quae praecipue solent agitari, et in controversiam vocari".

4) l. l.: „illud semper firmum et fixum habentes, theologiam tum demum vere ac utiliter disci, cum non in intellectu et memoria seu stomacho subsidit, sed in ipsos affectus trajicitur, quasi in intima viscera cordis".

aantoonen kon dat de rechtvaardiging niet is uit de werken der wet, als het waarachtig, levend geloof zich in geen enkele daad openbaarde? Spottend voegt hij er aan toe, dat het volk met disputen wel meesterlijk gesticht worden zal.

Professor Maccovius zal zeker niet weinig verontwaardigd zijn geweest, want hij was de man, die zijne krachten inspande, om de jongelingschap in de zoo vinnig bestreden richting te sturen. Zijn onderwijs miste de strekking, om den godsdienst als levensmacht voor te stellen [1]). Amesius keerde zich tegen hetgeen Maccovius dagelijks deed. Maccovius was een „animal disputax" in den vollen zin des woords, en van zijne studenten trachtte hij hetzelfde te maken. Op zijn geschrift „Anti-Socinus" [2]) geeft hij eene inleiding „De modo disputandi cum Adversariis in genere". Daarin spoort hij zijne leerlingen aan, zich als soldaten voortdurend te oefenen in het gevecht. Als de tegenstander ontbrak, moesten zij, lezende en nadenkende, het voor zich zelven doen [3]). En nu zegt hij wel, dat men niet moet disputeeren dan tot eere Gods [4]), maar dit was een „pium votum" en zal het wel gebleven zijn.

Amesius zweefde een hooger ideaal voor den geest. Schildert Maccovius den „Theologus Christianus" als een krijger, die zich voortdurend bereidt tot de worsteling met andersdenkenden [5]), Amesius wil hem maken tot een strijdbaar held, naar de schoone teekening in Ephese VI ons gegeven. Wat bij Maccovius het zwaard der onverbiddelijke logica

1) Vriemoet, l. l., p. 160.

2) Opgenomen in *Joh. Maccovius Redivivus*, Franeq. 1647.

3) *Anti-Socinus*, c. II, 1, 2: „ipsimet legendo, meditando".

4) l. l., c. I, 3.

5) l. l., c. II, 1: „Theologus Christianus est miles quasi: Sicut autem miles vanus et ineptus est, qui se non perpetuo exercet, pari ratione et Theologus".

was, dat wordt bij Amesius het zwaard des Geestes, hetwelk is Gods woord. Naast de „lectio assidua" beval hij met Luther „oratio en tentatio" als onmisbaar aan [1]). Niet om de logica op den achtergrond te dringen, niet om de dialectica te verwerpen, niet om zich te hullen in de nevelen van onbegrijpelijk mysticisme, maar om beide aan de waarachtige godgeleerdheid dienstbaar te maken. Zij moesten blijven, wat zij waren: hulpmiddelen tot het verhevene doel.

De godgeleerdheid is de wetenschap om Gode te leven [2]). Nooit mag zij wezen een dogmatiseeren, dat ons ledig laat. Zij moet ingrijpen in de roerselen van ons geestelijk bestaan [3]). Haar eerste vraag mag niet zijn om gelukkig, ja zelfs niet om zalig te worden, maar om naar Gods wil en tot Gods eere te leven [4]). „Subjectum Theologiae" is de wil des menschen [5]). Daarom is de godgeleerdheid practisch en niet speculatief [6]). Zóó volkomen is dat leven in al zijne openbaringen onder de godgeleerdheid begrepen, dat geen enkel algemeen voorschrift in de economie, ethiek, politiek en

---

1) l. l.: „Haud temere dictum fuit a Luthero, praeter lectionem assiduam, orationem etiam et tentationem necessarias esse ad verum theologum accurate formandum".

2) G. Amesii *Medulla Theologica*, c. I, 1: „Theologia est doctrina Deo vivendi".

3) *Paraenesis*, l. l.: „studete denique in ipsis...... omni informationi et institutioni in omnis virtutis ac pietatis methodo et experientia: ut homines Dei possitis evadere, ad omne opus bonum perfecte instructi".

4) *Medulla Theologica*, c. I, 8: „Rectius definitur Theologia per vitam illam bonam, qua Deo vivimus, quam per beatam, qua nobis vivimus".

5) l. l., c. I, 9: „Haec porro vita cum sit spiritualis actus totius hominis quo fertur ad Deum habendum et secundum voluntatem eius agendum, haec autem propria voluntatis esse constet, sequitur primum et proprium Theologiae subjectum esse voluntatem": Verg. G. Amesii *Technometriae delineatio per Quaestiones et Responsiones*, Quaestio 90.

6) *Medulla Theologica*, l. c., 10.

de studie der rechten gevonden wordt, of het heeft betrekking op de theologie [1]). Daarom is zij de edelste aller wetenschappen, een meesterstuk, voortkomende uit God, handelend over God, dat den mensch opleidt tot God. Men noemt haar *θεολογία*, maar men zou haar evengoed *θεοζοία* of *θεουργία* kunnen heeten [2]).

Men gevoelt het, Amesius leidt den student in het heiligdom der theologische wetenschap. Hij geeft hem een *ποὺ στῶ*, om hem, van daar uit, al het andere te toonen. Hij wil theologen vormen, die oog hebben voor het levensorganisme der theologie. Hij wil niet staan blijven bij het formeele, bij datgene, wat slechts van buiten wordt gezien. Van waar nu die ideale opvatting van Amesius? Heppe, Luthardt e. a. verwijzen ons naar zijn leermeester Perkinsius [3]). En gewis, diens invloed onderging hij. Wie van Perkinsius weet, dat hij in zijn „Ghulde Keeten" de godgeleerdheid dèfinieert als de „weetenschap om eeuwigh ghelukzaaligh te leven" [4]), die voelt ja verwantschap, die merkt ook hier den practischen zin, maar ziet toch ook, dat de leerling veel dieper doordrong dan de meester, door de *εὐζοία* boven de *εὐδαιμονία* te stellen. Nu is daarmede niet gezegd, dat bij Perkins *εὐζοία* en *εὐδαιμονία* van elkander zijn te scheiden; dat zij verre. Maar Perkins greep in zijne definitie minder dan de leerling den wortel der zaak. De waarheid is ongetwijfeld deze, dat èn Perkins èn Amesius den invloed van

1) l. l., c. I, 12.

2) l. l., c. I, 13.

3) Heppe, a. a. O., S. 143. Chr. Ernst Luthardt, *Geschichte der Christlichen Ethik*, Th. II (Leipzig 1893), S. 214.

4) *Een Ghulde Keeten of Beschrijving der Ghod-gheleertheit* (opgenomen in de vertaling van *Alle de werken van Mr. Wilhelm Perkins* door H. Uilenbroek, Amsterdam 1659, dl. I, blz. 15—131), Hoofdst. I.

Petrus Ramus hebben ondergaan [1]). Bij Amesius althans hangt die definitie samen met zijne technologische opvatting der wetenschap. Hij verwerpt de onderscheiding tusschen theoretische en practische wetenschappen. Er is geen contemplatie, die niet tevens praxis is; geene actie, die de contemplatie buitensluit [2]). Wat is wetenschap anders dan eene „idea εὐπραξίας regulis catholicis methodice delineata?" [3]). Welnu, neem dan het leven, „actuum omnium nobilissimus", neem het in zijne volmaaktste openbaring, d. w. z. zóó als het 't dichtst nadert tot den levenden en levenwekkenden God, en het is noodzakelijk, dat de natuur van het „vita theologica", dat de godgeleerdheid heeft te beschrijven, niet anders kan zijn dan: Gode te leven [4]).

Zoo maakte dus Amesius front tegen het zoeken naar spitsvondigheden, waarop de scholastieken zijner dagen zich toelegden [5]). Hij wierp zich in den vollen stroom des geestelijken levens. Doch niet minder scherp bestreed hij de philosophen der Aristotelische school. Het verwekte heel wat opschudding, toen, in den jare 1629, de student P. Brest onder Amesius' praesidium theses verdedigde, waarin de metaphysica heftig werd bestreden [6]). Aristoteles noemde hij den „Papa Metaphysicorum", de metaphysica zelve eene „impietas" [7]). De verontwaardiging der philosophische faculteit

1) Petri Rami *Commentaria de Religione Christiana*, Francof. 1594, c. I, p. 6: „Theologia est doctrina bene vivendi...... Theologia autem docet bene vivere, id est Deo.....". Vergel. hieronder, noot 5.

2) *Technometria*, l. l., Quaestio 73, 74.

3) l. l., Quaestio 5. *Medulla Theologica*, c. I, 4.

4) *Medulla Theologica*, c. I, 5.

5) Petrus Ramus, l. l., zegt: „Finis enim doctrinae non est notitia rerum ipsi subjectarum, sed usus et exercitatio".

6) *Disputatio Theologica contra Metaphysicam*.

7) l. l., Thesis IV.

was zóó groot, dat de lictoren in het studeervertrek van den defendens doordrongen, om hem de stukken te ontnemen [1]).

In een andere „disputatio theologica", door G. Barleus verdedigd, handelde hij „de Perfectione S.S. Scripturae", om de „Ethica philosophica" eens duchtig onder handen te nemen [2]). Feitelijk ontzegt hij haar alle recht van bestaan; zij is niets dan een ijdele „Spielerei". Geen wonder, dat Arnoldus Verhel, als vurig voorstander der Aristotelische school, zich in zijne „Dedicatio Speculi Philosophiae primae" beklaagde over „Doctores Novatores", die de beoefening dier wetenschap afrieden [3]).

De gansche opvatting der godgeleerdheid, zooals Amesius haar huldigde, maakte die tegenstelling noodzakelijk. Het werd reeds gezegd, zij is hem de „doctrina Deo vivendi". „Doctrina", niet omdat de namen „intelligentià, scientia, sapientia ars, prudentia", daarop niet van toepassing zijn zouden; immers, zooals aan elke wetenschap, zijn deze ook aan de godgeleerdheid eigen. Maar „doctrina" heet de theologie, omdat zij niet uit de natuur en uit menschelijk onderzoek is, maar uit openbaring en instelling Gods [4]). De beginselen der andere wetenschappen zijn ons aangeboren, kunnen ontwikkeld en tot volmaaktheid worden gebracht door het gebruik der zintuigen, door waarneming, door ervaring en inductie; maar de waarachtige beginselen der godgeleerdheid, ook al kunnen zij door studie en ijver tot volmaking komen, zijn

---

1) Mr. W. B. S. Boeles, a. w., dl. II, 1e helft, blz. 117, noot 2.

2) G. Amesii *Disputatio Theologica: de Perfectione S. S. Scripturae ex eius sententia ac placito, conscripta olim ac defensa a Guilielmo Barleo, in qua Ethicae vulgaris imperfectio et inutilitas deteguntur.* Deze theses worden in 't vervolg door mij geciteerd als „*Adversus Ethicam*".

3) Mr. W. B. S. Boeles, a. w., dl. II, 1e helft, blz. 113.

4) *Medulla Theologica*, l. c., c. I, 2.

ons van nature niet eigen[1]). De openbaring is de „causa efficiens" der Godgeleerdheid[2]). Die openbaring is de H. S. Qualitatief en quantitatief is zij volkomen, algenoegzaam[3]). Daar zij volkomen is „in se", kan of mag er niets aan worden toegevoegd[4]). Moet op dien grond alle traditie verworpen worden, eveneens een wijsbegeerte, die van de meening uitgaat, dat er een Godskennis mogelijk is buiten de Schrift om[5]).

Amesius' opvatting van de Schrift is niet strenger dan die der meeste theologen uit zijn tijd. Alleen dit onderscheidt hem, dat hij die strenge opvatting in hare consequentie wil toegepast zien. Schweizer is Keckermann meer sympathetisch gezind, omdat deze minder eenzijdig ijvert voor de scheiding van ethica en theologia. Hij meent, dat Amesius „in seinem puritanisch apart christlichen Eifer so einseitig ist, dasz er nicht einmal das Unmittelbare Zusammennehmen des Humanismus und Christianismus, wie wir es bei Zwingli, Calvin und Danaeus finden, sich aneignen konnte"[6]); maar als die Schriftopvatting gegeven is, dan moet er toch uit volgen, dat er voor een methaphysica, die zich „contemplatio Dei" ten doel stelt, geen plaats kan zijn. Eens gegeven, dat de Schrift niemand anders „quam ipsum sapientissimum Deum" tot auteur heeft, dat zij dus is „totalis, non partialis Regula seu Canon vivendi"[7]), zou dan eene

1) l. l., 3.

2) *Contra Metaphysicam*, Thesis VII, 4: „Revelatio est quidem causa efficiens Theologiae sacrae".

3) *Adversus Ethicam*, Thesis II.

4) l. l., Thesis III.

5) l. l., Thesis XVIII, XIX.

6) Alex. Schweizer, *Die Entwickelung des Moralsystems in der Reformirten Kirche*, (in de *Theologische Studien und Kritiken* van 1850), S. 52—53.

7) *Adversus Ethicam*, Thesis IV, VIII.

„Ethica philosophica" niet overbodig moeten zijn? Er is geen reden van bestaan voor een philosophie, die zich hetzelfde doel stelt als de theologie. Waarom toch zou men ééne zelfde wetenschap, twee, drie, ja zelfs zevenvoudig behandelen [1]? Dáárin ligt de dwaasheid der metaphysica, dat dat zij zelve bekent, niets absoluut te willen behandelen, maar slechts uit een zeker oogpunt, terwijl hetzelfde absoluut of uit een ander standpunt elders wordt behandeld. Het specifiek onderscheid tusschen de wetenschappen kan immers nooit gelegen zijn in een „modus vel respectus rationis" van het object. Het moet iets reëels zijn. Als de metaphysica dus handelt over God en het goddelijke, voor zoover kenbaar door het natuurlijk redelicht, dan wijst die beperking slechts op een graad van kennis, niet op een soortelijk verschil [2].

Amesius komt op tegen een philosophie, die het werk der theologie wil doen. Vierkant plaatst hij zich tegen de bewering van sommigen, die, hoewel „purioris Theologiae studiosi", durven zeggen, dat de metaphysica van Aristoteles een steunpilaar is van den Christelijken godsdienst [3]. Hij geeft een vergelijking tusschen philosophie en theologie, om de onwaarde der eerste in het licht te stellen. De philosophie speculeert slechts over het goddelijke; de ware godgeleerdheid gaat van de speculatie tot de praxis voort. De metaphysica geeft ons een God, maar geen Vader, geen Verlosser, geen Heiligmaker; zij geeft ons God zonder

1) *Contra Metaphysicam*, Thesis I: „Grave vitium est oculorum, quando ita hallucinantur, ut ea quae simplicia sunt, pro geminis aut pluribus cernant. Sed gravior est hallucinatio mentis, quae in plerisque perperam philosophantibus reperitur, dum unam simplicem doctrinam, duplicem, triplicem et aliquando septuplicem sibi et aliis repraesentant".

2) *Contra Metaphysicam*, Thesis VII.

3) l. l., Thesis XIX.

God [1]), en hare ethica brengt het niet verder dan uitwendige wellevendheid. Zij dringt niet door in de binnenkamer des harten. Zij drijft den mensch niet uit zich zelf, maar noodigt hem tot kennisneming van het goede, dat wij hebben. De godgeleerdheid echter leert ons onze armoede en dwaasheid kennen, en daartegenover het ware beginsel en doel aller daden: geloof en verheerlijking Gods [2]). Alle godgeleerdheid, die haar bronnen zoekt buiten de openbaring Gods, wordt dus door Amesius verworpen. Amesius is in dit opzicht volstrekt niet eenzijdiger dan Calvijn. Ook is hij geen vijand van het Humanisme als zoodanig. „Ethnicorum scripta aestimari debent" [3]), zoo zegt hij, doch hij wil het Humanisme houden binnen zijne grenzen en het geene rechten geven, die het niet bezit. Hij komt op tegen het dualisme van zijn tijd. De mensch is hem een eenheid; zijne bestemming is niet veelvoudig. Er is geen verschil tusschen den vrome en den zedelijk goede, tusschen eene „beatitudo civilis" en „aeterna" [4]). Men leeft Gode, als men leeft naar Zijn wil,

---

1) *Adversus Ethicam*, Thesis XXIII.

2) l. l., Thesis XXIV.

3) *Technometria*, Quaestio 65: „In Theologia et Jurisprudentia, si ullorum sententiis adhaerere liceat in re valde obscura, Christianorum potius quam Ethnicorum, piorum quam impiorum etiam plurimorum adhaerendum est. Sic tamen, ullius mancipia ne fiamus, sed veritatem ducentem, et ab hallucinationibus superiorum nostrorum (utqui homines ad imaginem Adami etiam geniti sunt) avocantem libere et animose sequamur, omnia probantes, quod bonum est retinentes: amicus Plato, amicus Aristoteles, at magis amica Veritas".

4) G. Amesii *Technometria, omnium et singularum artium fines adaequate circumscribens.* Dit werkje is een duplicaat van de reeds meer geciteerde *Technometria*, doch het is niet vragender wijze ingericht. § 116 zegt het: „Proprium bonum, beatitudo aut finis hominis, non sit multiplex. Non sit vera virtus, quae non ducat hominem ad suum finem et summum bonum".

tot Zijne eere, terwijl God zelf innerlijk werkt [1]). Dat leven is „una et eadem", wat zijn wezen betreft, van den aanvang tot in eeuwigheid [2]).

Alles saamgenomen zien we, dat Amesius, het door God gewerkt geestelijk leven als object der godgeleerdheid beschouwend, zich keert tegen alle nutteloos scholasticisme. Anderzijds staat hij gekant tegen een wijsbegeerte, die door natuurlijk redelicht tot theologische of ethische kennis komen wil, omdat de eenige kenbron der godgeleerdheid hem in de openbaring Gods was geschonken.

---

b. *De verdeeling der godgeleerdheid.*

Elke wetenschap eischt, dat de verdeeling van haar stof natuurlijk zij. Die algemeene regel geldt dus ook voor de godgeleerde wetenschap. Is het haar taak, het geestelijk leven wetenschappelijk te beschrijven, dan moet hare verdeeling bepaald worden door den aard van het geestelijk leven zelf. Bij de beschouwing van dit leven rijst tweeërlei vraag: 1°. Wat is zijn wezen? 2°. Welke is zijne openbaring?

De actus primus, d. w. z. het wezen des geestelijken levens, is: fides, het geloof. De actus secundus, de operatio, die er uit voortvloeit is: observantia, de betrachting [3]). Hoewel deze

---

1) *Medulla Theologica*, c. I, 6: „Deo vivitur, quando vivitur secundum voluntatem Dei, in gloriam Dei, Deo intus agente".

2) l. l., c. I, 7: „Vita haec, una et eadem, quoad essentiam, a suo principio permanet in aeternum".

3) l. l., lib. I, c. II, 2: „Partitionis huius proprium est (quod in genuina artis cuiuslibet distributione requiritur) ut fluat ex objecti natura. Cum

beide in de ervaring onafscheidelijk verbonden zijn, is er toch verschil in haar natuur en in haar volgorde [1]). Het geloof als ingelegd levensbeginsel moet *eerst* aanwezig zijn; zonder dat geene „actiones vitales" [2]).

Formaliter staat Amesius met deze tweeledige verdeeling niet alleen. Vóórdat zijn „Medulla" het licht zag, had Amandus Polanus à Polansdorf, professor te Bazel, zijn „Syntagma Theologiae" reeds uitgegeven [3]). Ook Polanus deelt het gebied der godgeleerde wetenschap in tweeën. Ook hij zegt: De Christelijke Theologie heeft twee deelen; het eerste handelt over het geloof, het tweede over de goede werken [4]).

„Cum duo faciunt idem, non est idem," zegt het spreekwoord. De waarheid daarvan blijkt ook hier. Gaat men op de klanken af, dan kan er geen diepgaand verschil zijn tusschen Amesius en Polanus, maar in het wezen der zaak hebben zij niet veel met elkander gemeen. Het geloof, waarvan Polanus spreekt, is geheel iets anders dan de fides, die Amesius behandelen wil.

Polanus heeft het over „fides quae creditur". „Het woord fides", zoo zegt hij, „beteekent hier niet habitus, quo credimus", doch het is metonymice gebruikt voor de te gelooven zaken zelve, zooals zij voorgeschreven zijn in de canonieke boeken; het is dus de leer der dingen, die men gelooven

---

enim vitae spiritualis (quod objectum proprium est Theologiae) principium, et actus primus sit fides, et secundus actus, vel operatio ex illo principio emanans sit observantia, necessario sequitur, istas duas genuinas esse Theologiae partes, nec ullas alias esse quaerendas".

1) l. l., 4, 5.

2) l. l., 5: „Actiones enim vitales nullae possunt elici, nisi principio vitae prius ingenerato".

3) *Syntagma Theologiae Christianae* ab Amando Polano a Polansdorf, Genevae 1617.

4) l. l., lib. II, c. I, p. 130, A.

moet" [1]). Om zijne indeeling te rechtvaardigen, beroept zich Polanus, naast de Schrift, op de voornaamste theologen der oude kerk en op mannen als Beza, Danaeus, Ursinus enz. En zeker, die indeeling is niet nieuw [2]). De invloed, door het Symbolum Apostolicum en den Decalogus op de godgeleerdheid uitgeoefend, vangt niet eerst bij Polanus aan. Polanus werkt in zijn gansche eerste deel eenvoudig langs de lijnen der belijdenis; daarom begint hij in cap. II met ons eenige teksten voor te leggen van de Twaalf Artikelen [3]).

Geheel anders is het bij Amesius.

Hij stelt een alles samenbindend beginsel voorop; hij vangt aan met de beschrijving van het wezen des geestelijken levens. „Fides" wordt bij hem niet gevormd door „res credendae", maar zij is berusting des harten in God, als in den Werkmeester des levens of van het eeuwig heil [4]). Gewoonlijk wordt dat geloof beschouwd als een „actus intellectus", waarmede men een getuigenis toestemt, doch omdat de wil er door bewogen wordt, en het zich uitstrekt om het als goed gekende zich toe te eigenen, daarom omschrijft het tevens die wilsdaad. Het is een in zich opnemen van het goede „sub ratione boni" en eene innerlijke vereeniging daarmede.

---

1) l. l., B.

2) l. l., p. 131.

3) lib. II, c. II, p. 132, G.: „Summa igitur doctrinae de fide comprehensa est in articulis Symboli Apostolici cuius expositiones sunt caetera Symbola Ecclesiastica nempe Nicenum, Athanasianum, Ephesinum, Chalcedonense et alia ab Ecclesia Christiana publice approbata atque recepta: quae quia sequentibus omnibus, quae deinceps tractantur, magnam lucem adferent, praecipua de verbo ad verbum recensere operae pretium visum fuit".

4) *Medulla Theologica*, lib. I, c. III, 1: „Fides est acquiescentia cordis in Deo, tanquam in authore vitae vel salutis aeternae: id est, ut per ipsum ab omni malo liberemur, et omne bonum consequamur".

Het is een „actus electionis", een daad van den geheelen mensch, wat van een verstandsdaad niet gezegd kan worden. Natuurlijk, geloof veronderstelt kennis, maar zaligmakende kennis volgt slechts op die wilsdaad en hangt er van af [1]). Dat geloof komt tot zijn object „sub formali ratione infallibilitatis", want het rust steeds op een getuigenis Gods [2]).

Zijn object is God, niet zooals Hij is „in se", maar voor zoover wij Gode door God goed leven [3]). Om dit object groepeert zich al het andere. Christus als redemptor is „objectum mediatum", niet „ultimum"; de beloften in de Schrift zijn ook geloofsobject, maar slechts „per metonymiam adjuncti" [4]). In dit geloof, in die vereenigingsdaad met God bestaat het wezen des geestelijken levens [5]). De met God vereenigde mensch, zooals hij uit Hem en door Hem leeft, is dus object van beschouwing in het eerste boek: de Fide.

In de ontwikkeling van dit eerste deel vangt Amesius aan met de behandeling van den „locus de Deo". De Auteur des geestelijken levens moet eerst beschreven worden [6]). Niet zooals Hij is „in se", maar zooals Hij zich openbaart aan den geestelijk levende, „conspicitur quasi ex dorso, non de facie" [7]).

Achtereenvolgens handelt hij dus over de essentia, subsistentia en efficientia Dei; over Zijn Besluiten en Zijn Raad [8]).

1) l. l., 2, 4.

2) l. l., 6.

3) l. l., 7: „Deus vero est objectum fidei, non ut in se consideratur sed quatenus ipsi per ipsum bene vivimus".

4) l. l., 8, 9.

5) l. l., 18: „Fides etiam cum sit primus actus vitae nostrae, qua Deo in Christo vivimus, consistat necesse est in unione cum Deo".

6) l. l., c. IV, 1.

7) l. l., 2, 3.

8) l. l., c. IV, V, VI, VII.

Van den Auctor komen we tot Zijn werk: schepping en voorzienigheid, onderhouding en regeering [1]). Na de leer van den val [2]) volgt die der herstelling, verdeeld in „redemtio" en „applicatio". In de eerste behoort de Christologie thuis [3]); in de laatste, die „per singularem appropriationem" den Heiligen Geest wordt toegekend, behandelt hij de praedestinatie, de roeping, de rechtvaardigmaking, de adoptie, de heiligmaking en de heerlijkmaking [4]). Is alzoo de „applicatio redemtionis" op zich zelve beschouwd, dan wordt ons het subject geteekend, waarop de redemtio toegepast wordt, en de wijze, waarop die toepassing plaats grijpt; m. a. w. de leer der kerk wordt dan uiteengezet [5]).

Onderwerp is dus steeds God in Zijne verschillende betrekkingen tot den mensch: God de Schepper, de Regeerder, de Verlosser, de Heerlijkmaker des menschen. Alles heeft een practisch doel. Alles staat in organisch verband.

Men gevoelt reeds nu, welk een afstand er is tusschen Amesius en Polanus. Deze laatste splitst het eerste deel der godgeleerdheid, in overeenstemming met het Symbolum Apostolicum, in twee stukken [6]): „de Deo" en „de Ecclesia". Hij mist ten gevolge van zijne definitie des geloofs het cement, dat de verschillende deelen samenvoegen kan. Hij stelt de onderwerpen naast elkander los en onsamenhangend.

Nog duidelijker zal dit worden, als we Amesius volgen

1) l. l., c. VIII, IX, X.
2) l. l., c. XI—XVII.
3) l. l., c. XVIII—XXIII.
4) l. l., c. XXIV—XXX.
5) l. l., c. XXXI—LXI.
6) Polanus, l. l., lib. II, c. II, p. 132, F.: „Doctrinae fidei partes sunt duae: prima de Deo, secunda de Ecclesia. Has tantum duas esse doctrinae fidei partes confirmat Symbolum Apostolicum, fidei Christianae perfectum compendium: nam illius duae sunt partes istae".

in de uiteenzetting van het tweede deel der godgeleerdheid. Was het geloof „berusting des harten in God", lag daarin het wezen des geestelijken levens, in het tweede gedeelte handelt hij over de werkzaamheid (operatio), die uit dat beginsel voortvloeit. Toonde hij ons eerst God in Zijne betrekking tot den mensch, nu zal hij ons schetsen den geloovige in diens betrekking tot God.

De ware geloovige is een „homo observans", d. w. z. hij volbrengt met onderwerping Gods wil tot Gods eer [1]). Uit de onderwerping aan Gods wil volgt gelijkvormigheid tusschen Zijn wil en den onze [2]). De „causa efficiens" der betrachting is middellijk het geloof, onmiddellijk de heiligende genade [3]). Het geloof roept de betrachting in 't aanzijn, want het grijpt Christus aan, die de fontein is van alle kracht om wel te doen. En tevens berust het in de beloften en bedreigingen, die God voorstelt om tot gehoorzaamheid te overreden. Bovendien heeft het geloof nog de kracht, om alle genade te verkrijgen, dus ook die, waardoor gehoorzaamheid bewezen wordt [4]). En wat de heiligende genade betreft: zij is die kracht, waardoor wij worden geneigd om onzen wil naar Gods wil te richten [5]).

De „materia obedientiae" is het voorschrift Gods, summatim vervat in den Decaloog [6]). Haar doel is Gods eer,

---

1) *Medulla Theologica*, lib. II, c. I, 1: „Observantia est, qua Dei voluntas in ipsius gloriam cum subjectione praestatur".

2) l. l., 8: „Ex ista subjectione ad voluntatem Dei sequitur necessario conformitas inter voluntatem Dei et nostram".

3) l. l., 13: „Causa eius principaliter efficiens per modum principii interni et inhaerentis, est mediate fides, et immediate gratia sanctificans".

4) l. l., 15.

5) l. l., 16: „Gratia autem sanctificans est illa ipsa vis, qua elevamur ad voluntatem nostram accomodandam voluntati divinae".

6) l. l., 20.

want door haar streven wij naar Hem, in wien wij rusten door het geloof[1]). De geloofsdaad richt zich steeds naar God[2]). Zij is niet in de eerste plaats uit vrees voor straf, noch uit verwachting van loon; zij wordt volbracht uit kinderlijke gehoorzaamheid[3]). Subject der „observantia" is dus ook de wil des menschen[4]). Hare indeeling is wederom tweeledig: de deugd en de daad der deugd[5]). De deugd is een hebbelijkheid, waardoor de wil geneigd wordt tot goed handelen[6]). Haar norm is Gods geopenbaarde wil[7]). Voor eene verdeeling in hoofddeugden is er dus bij Amesius geen plaats. Wel erkent hij vier voorwaarden, noodwendig vereischt in die dispositie, die den naam van deugd verdient[8]). De „justitia" bepaalt het wezen der deugd; de „prudentia" leidt, de „fortitudo" bevestigt haar, en de „temperantia" wapent haar tegen verleiding[9]). Van de Aristotelische middelmaat kan evenmin sprake zijn. Middelmaat is slechts het ontbreken van een tekort en van een te veel. Het ontbreken nu kan nooit de

---

1) l. l., 10, 27: „Finis praecipuus est Dei gloria: in eum enim tendimus per observantiam, in quem recumbimus per fidem".

2) l. l., 27: „Cum etiam fides sit vita nostra spiritualis, quatenus conjungit nos Deo in Christo, necesse est ut eiusdem fidei actiones, quae observantia continentur, in Deum etiam, id est, in eius gloriam ferantur".

3) l. l., 29, 30.

4) l. l., 35: „Primarium subjectum observantiae: sicut et fidei vivificantis, est voluntas".

5) l. l., lib. II, c. II, 1.

6) l. l., 4: „Virtus est habitus, quo voluntas inclinatur ad bene agendum".

7) l. l., 13.

8) l. l., 24, 25: „Virtutis affectiones communes sunt quatuor illae, quae solent appellari virtutes cardinales. Non enim constituunt quatuor genera virtutum, ut plerique hactenus existimarunt.... sed quatuor sunt conditiones quae necessario requiruntur in illa dispositione quae nomen virtutis meretur".

9) l. l., 26, 27, 28, 29, 30, 31.

vorm eener hebbelijkheid zijn [1]). De vorm der deugd moet gezocht worden in haar gelijkvormigheid met de norm [2]). De daad der deugd is de werkzaamheid, die voortvloeit uit de dispositie der deugd [3]). Om een daad goed te noemen, moeten vier voorwaarden vervuld zijn. 1°. Wordt er een goed beginsel vereischt, d. w. z. een wil, handelend uit de ware deugd. 2°. Moet er zijn een goed object, d. w. z. een gebod Gods. 3°. De daad moet zich strekken naar een goed doel: de eere Gods. 4°. De wijze van uitvoering moet overeenstemmen met den door God geopenbaarden wil [4]).

De daad der deugd is inwendig of uitwendig [5]). De inwendige daad is goed of slecht. De uitwendige handeling daarentegen kan van nature dezelfde blijven en toch een andere worden in „genere moris" [6]).

Was de „observantia", op zich zelve beschouwd, deugd en daad der deugd; al naar gelang haar onmiddellijk doel is, is zij „religio" òf „justitia" [7]). De „religio" vervat in zich alles, wat onmiddellijk betrekking heeft op het Gode eer bewijzen [8]). Zij is „cultus naturalis" of „institutus" [9]). De „cultus naturalis"

1) l. l., 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41.

2) l. l., 35. 2: „Forma virtutis quaerenda est in conformitate ad suam regulam".

3) l. l., lib. II, c. III, 1.

4) l. l., 2, 3.

5) l. l., 21.

6) l. l., 24: „Interna actio voluntatis bonitatem vel pravitatem habet tam intrinsecam, ut non possit idem actus manere in genere naturae, quin idem etiam sit in genere moris; sed actus exterior potest idem in genere naturae manere, et tamen alius fieri in genere moris".

7) lib. II, c. IV, 1, 5, en c. XVI, 3.

8) lib. II, c. IV, 5: „Religio est observantia, qua illa praestamus, quae directe ad Deo honorem deferendum spectant".

9) lib. II, c. V, 1.

hangt af van Gods natuur [1]). Als wij haar recht kenden, dan zou uit de contemplatie daarvan worden verstaan, wat onze plicht in dezen is. Niemand kan iets van die natuur begrijpen, of hij moet erkennen, dat wij in God moeten gelooven, op Hem hopen, dat Hij moet worden bemind en aangeroepen en in alles gehoord [2]). In dit verband wordt dus wederom gehandeld van het geloof, maar uit een ander oogpunt dan in het eerste boek. Hier wordt het beschouwd als deugd, hetzij voor zoover het betrekking heeft op hetgeen ons te gelooven voorgesteld wordt, hetzij voor zoover het een eisch is, dien God als Schepper aan het schepsel stelt [3]). Na het geloof komt de hope, de deugd, die ons verwachten doet wat God heeft beloofd [4]), en de liefde, die ons God doet beminnen als het hoogste goed [5]). Uit deze drie godsdienstige deugden vloeien de daden van godsdienst, die doelen op de geestelijke gemeenschap tusschen God en ons [6]): het hooren des Woords en het gebed. Het eerste is het godsdienstig ontvangen van Gods wil [7]), en het tweede de godsdienstige voorstelling van den onze [8]). Soms mogen nog twee wijzen

1) l. l., 3: „Cultus naturalis est, qui ex ipsa natura Dei pendet".

2) l. l., 4.

3) l. l., lib. II, c. V, 11: „Fides est virtus, qua Dei fidelitati adhaerentes nitimur ipso, ut quod nobis proponit consequamur". l. l., 19: „Quia autem fides, qua conjungit nos Deo est vita nostra; sed qua est virtus et officium nostrum erga Deum, est actus vitae: idcirco in priori parte definivimus eam solummodo per respectum, quem habet ad vitam ac salutem consequendam; hic vero per generalem illum respectum quem habet ad omne illud quod Deus nobis proponit credendum".

4) l. l., c. VI.

5) l. l., c. VII.

6) l. l., c. VIII, 1.

7) l. l., 4: „Auditio verbi est religiosa receptio voluntatis Dei".

8) l. l., c. IX: „Oratio est voluntatis nostrae religiosa repraesentatio coram Deo, ut illa Deus quasi afficiatur".

van vragen worden aangewend: de eed en het lot [1]).

Na den „cultus naturalis" is de „cultus institutus" aan de orde [2]). De ingestelde Godsvereering is het door God verordineerde middel om den „cultus naturalis" te oefenen en bevorderen [3]). Feitelijk is de „cultus institutus" een effectus van den „cultus naturalis" [4]). Daarom is geen cultus wettig, die niet door God is ingesteld [5]).

Van de religio komt Amesius tot de justitia, d. i. die deugd, waardoor wij gedrongen worden onzen naaste den schuldigen plicht te bewijzen [6]). Hij spreekt achtereenvolgens over het eeren van den naaste, over de humaniteit jegens den naaste, over de kuischheid, over de vergeldende rechtvaardigheid, over de waarheidsliefde en de tevredenheid [7]).

Wij hebben thans een beknopt overzicht van Amesius' systeem, en zijn nu beter in staat het onderscheid tusschen hem en Polanus te bepalen.

Als Schweizer enkele punten uit Amesius' „Medulla" gereleveerd heeft, dan zegt hij: „Polanus schlägt ein ähnliches Verfahren ein, indem er die bona opera darstellt als religio sive opera immediati cultus Dei, fides, spes, charitas etc." [8]). „Das ähnliche Verfahren" is echter beperkt tot de volgorde der onderwerpen. Zooals in het eerste deel „de Fide", ook

---

1) l. l., c. X: „Petitionis modi duo sunt ex occasione adhibendi, qui propter humanam infirmitatem sunt introducti: Juramentum et Sors".

2) l. l., c. XIII—XV.

3) l. l., c. XIII, 1: „Cultus institutus est medium ex Dei voluntate ordinatum, ad cultum naturalem exercendum et promovendum".

4) l. l., 6: „Habet autem ad naturalem illum cultum affectionem effecti".

5) l. l., 10: „Huius generis cultus nullus est legitimus, nisi Deum habet authorem et institutorem".

6) l. l., c. XVI, 1.

7) l. l., c. XVI—XXII.

8) A. Schweizer, a. a. O., S. 56.

bij Amesius het schema der Twaalf Artikelen zijn invloed deed gelden (althans wat de opeenvolging betreft), zoo is in het tweede gedeelte de invloed van den Decalogus te bespeuren. En terecht, omdat de „materia obedientiae" het van God voorgeschrevene is, „summatim" vervat in den Decaloog [1]). Verder strekt zich de overeenkomst met Polanus niet uit. Want zooals in het eerste deel, zoo ontbreekt ook in het tweede aan Polanus het alles beheerschend beginsel. In het eerste deel missen we bij Polanus de beschrijving van den „homo credens", en in het tweede zoeken we te vergeefs naar den zedelijken „agens" [2]). Hij vangt aan met de beschrijving der goede werken, zooals de geloovige die doen moet, om Gode voor zijne verlossing van zonde en dood de verschuldigde dankbaarheid te bewijzen [3]). Na de goede werken „in genere", krijgen we dan hunne verdeeling in „opera immediati cultus Dei", en „mediati". De eersten zijn vervat in de eerste tafel der Wet, de tweede of de „virtutes morales" in de tweede tafel [4]).

Gansch anders is het bij Amesius. Zooals hij in het eerste gedeelte aanving met de beschrijving van den „homo credens", zoo begint hij in het tweede met ons den zedelijken „agens"

---

1) *Medulla Theologica*, lib. II, c. I, 10: „Materia obedientiae est illud ipsum quod a Deo praecipitur, atque adeo summatim continetur in Decalogo".

2) Vergel. de studie van Dr. F. E. Daubanton, *De Inrichting der Wijsgeerige Godgeleerdheid*, opgenomen in de *Theologische Studiën*, 3e jaargang, blz. 19 vv.

3) Polanus, lib. VIII, c. I, p. 558, A: „Altera pars Theologiae est de bonis operibus, instituens nimirum qualia opera fidelibus sint facienda ad debitam Deo pro liberatione a peccatis et morte aeterna, gratitudinem praestandam".

4) Polanus, lib. IX, c. I, p. 575: „Bona opera sunt duplicia, alia immediati cultus Dei: alia mediati. Illa in prima tabula Decalogi praecipiuntur........ haec autem virtutis moralis nomine comprehenduntur".

voor te stellen. De twee eerste hoofdstukken van het tweede gedeelte handelen daarover. Daar schetst hij ons den „homo observans", wiens wil gelijkvormig is met Gods wil, die, toegerust met deugd, den „habitus" bezit, waardoor de wil tot goed handelen wordt geneigd.

Men gevoelt het, bij Polanus valt godsdienstig en zedelijk leven uitéén, ook al behandelt hij in zijn tweede gedeelte onderwerpen, die met het godsdienstig leven in betrekking staan. Dankbaarheid is de knoop, die godsdienstig en zedelijk leven samenbinden moet.

En Amesius? Hij vat het godsdienstig-zedelijk leven op in zijne éénheid. Onderwerp is steeds hetzelfde geestelijk leven, maar van twee zijden bezien, in zijn tweeërlei betrekking beschouwd. In het eerste deel toont hij ons, hoe God het werkt; in het tweede schetst hij, hoe het zich openbaart in en door den mensch. Hij teekent het geestelijk leven, zooals het vloeit uit God en keert tot God. Polanus heeft zijn werk niet te vergeefs „Syntagma" genoemd. Hij gaf, wat hij beloofde. Amesius geeft een systeem. Er is organische ontwikkeling in zijn werk. Zijne opvatting is dieper. Door die diepere opvatting is hij eigenlijk de baanbreker dezer tweeledige indeeling. Ook gevoelt men, dat het eigenlijk niet juist is, als Schweizer deze methode qualificeert als eene „Methode der Zerlegung des Christlichen Lehrsystems in den Theoretischen und Praktischen Theil" [1]). Van theorie en practijk kan hier geen sprake wezen. Het geestelijk leven wordt beschreven zooals het is, en zooals het zich openbaart. Is er dus een diepgaand verschil tusschen Polanus en Amesius, ook de oorsprong van beider opvatting is verscheiden.

---

1) Schweizer, a. a. O., S. 53.

Schweizer wijst ons voor beiden naar Petrus Ramus terug [1]). Ten onrechte. Tot verdediging van zijne indeeling beroept Polanus zich volstrekt niet op Ramus [2]). En wij mogen verwachten, dat hij onder de talrijke namen der theologen, die, naar hij meende, zijne opvatting steunden, ook dien van Ramus zou genoemd hebben, als het waar was, dat diens voorbeeld hem geïnspireerd had. Bij Amesius is de invloed van Ramus in het oog loopend zichtbaar. Bij Ramus bestaat de godgeleerdheid uit geloof in God en daden des geloofs. Het geloof is ook volgens hem vertrouwen op God, met betrekking tot de weldaden jegens Zijne kerk. In de beschrijving van dat geloof laat ook hij zich dan leiden door de lijnen van het Symbolum Apostolicum. Terwijl in zijn tweede deel het geloof weder besproken wordt, naast de wet en het gebed [3]). Zeer vele malen beroept zich Amesius met voorliefde op het „judicium et votum maximi artium Magistri P. R." [4]). En we weten reeds, dat hij met Ramus diens antipathie tegen Aristoteles deelde. Daar was trouwens gereede aanleiding voor dien Ramistischen invloed. Ramus had te Cambridge vele voorstanders gevonden. Zijne logica was er de gangbare [5]).

1) a. a. O.

2) Polanus, lib. II, c. I.

3) Petrus Ramus, l. l., c. II, p. 10: „Theologia continetur fide in Deum et fidei actionibus. Fides est fiducia in Deum de ipsius beneficiis erga suam Ecclesiam. Ea enim proprie fides, quae symbolo comprehenditur, cum alioqui fides generaliter totam Theologiam complectatur, ut credatur quidquid sacra scriptura traditum est". lib. II, c. I, p. 66: „Sequitur altera pars Theologiae, de Actionibus fidei, totaque hominis erga Deum observantia: hic enim fidei effectus est........ Fides enim est res viva, actuosa, efficax, et tam potens, ut non possit non perpetuo bonum operari".

4) *Medulla Theologica*, lib. II, c. II, 18. *Contra Metaphysicam*, Thesis XI, XIX.

5) Herzog, *Real-Encyclopaedie für protestantische Theologie und Kirche*, Band XII (Gotha 1860), in voce „Ramus", S. 521.

Amesius openbaart zijne vorming aan Cambridge University in heel zijn theologisch systeem. En we mogen hem dankbaar zijn, dat hij op zoo waardige wijze getracht heeft, de godgeleerdheid in het badwater des Geestes te reinigen.

Resumeerende meen ik te mogen vaststellen, dat Amesius, God beschouwend in Diens betrekking tot den geestelijk levenden mensch, en den geestelijk levende in diens verhouding tot zijn God, nauwe verwantschap heeft met Petrus Ramus, terwijl zijne overeenkomst met Polanus meer schijn is dan daad. En dat, dank zij Amesius, de „Theologia theoretico-practica" [1]) burgerrecht verkregen heeft in de gereformeerde godgeleerdheid, zal in ons laatste hoofdstuk blijken.

---

1) Theoretico-Practica, daarmede wordt niet gedoeld op eene afscheiding van theorie en practijk; veeleer wordt er bv. bij Maastricht door aangeduid een theorie met practische strekking.

2. Amesius als exegeet.

De kenbron der theologische wetenschap had Amesius in de Schrift gevonden. Naar zijn beste weten putte hij alle godgeleerde kennis daaruit. Hij deed inderdaad eene ernstige poging om de dreigende afwijking te voorkomen. Vinde dan hier zijne hermeneutische opvatting een plaats, vóórdat we stilstaan bij bijzonderheden op dogmatisch of ethisch gebied. Tot nu toe werd er in de geschiedenis der exegese weinig of geen acht op Amesius geslagen. Toch heeft hij ook op dit gebied verdienste. Hij liet het niet bij aansporingen tot vlijtig Schriftonderzoek. Hij gaf zijn studenten een voorbeeld van de wijze, waarop zij werken moesten. Wij weten reeds, dat hij Amama steunde bij diens streven, om de studie der bijbeltalen tot meerderen bloei te brengen. Te duidelijk zag Amesius in, dat, zonder degelijke bestudeering van den grondtekst der Schriften, de godgeleerdheid spoedig ten doode zou opgeschreven zijn.

Op zijn colleges behandelde hij geheele bijbelboeken. De resultaten van dien exegetischen arbeid zijn ons bewaard in zijne „Lectiones" op de Psalmen en de beide Petrusbrieven. Het zijn „Lectiones" in den waren zin des woords. Zij geven

geen aaneengeschakelde verklaring, die afdaalt tot in de linguistische détails. Zij zijn minder op een wetenschappelijk, dan wel op een practisch doel aangelegd.

Eerst geeft hij een beknopte analyse van de te behandelen pericoop, om daarna, onder vragen en antwoorden, moeilijkheden van allerlei aard, dogmatisch zoowel als ethisch en taalkundig, te bespreken, terwijl het geheel wordt besloten met het aangeven van enkele waarheden [1]), uit den tekst geput, die toegelicht, verdedigd en toegepast worden. Zooals reeds gezegd is, zij geven de resultaten van zijn onderzoek; het zijn handleidingen, die den homileet bij het zoeken en het schiften van de stof behulpzaam kunnen zijn. Feitelijk bevorderde Amesius op die wijze het kwaad, dat hij wilde bestrijden; immers de „Lectiones" nemen den prediker den exegetischen voorarbeid uit de hand. Met een oppervlakkig lezen van den tekst en de door hem gegeven „documenta" kon menigeen zich behelpen bij het vervaardigen zijner leerrede. Wie nu meenen mocht, dat hij zijn studenten alleen de vrucht toonde van zijn studie, zonder hun den weg te wijzen, dien hij gevolgd had om ze te verkrijgen, vergist zich. Wel degelijk hield hij zijn leerlingen voor, hoe de exegeet te werk moest gaan. De hermeneutische wenken, die hij hun gaf, hadden Dr. Hartog vrijheid kunnen verleenen om Amesius' naam naast die van Drusius, Episcopius en de Groot te stellen [2]). Zijn methode was gezonder dan die zijner meeste tijdgenooten. Hij is één der weinigen, die, om met Prof. Dr. Doedes te spreken, het hunne hebben gedaan, om „een

---

1) Hij noemt ze „documenta".

2) J. Hartog, *Geschiedenis v. d. Predikkunde in de Protest. kerk v. Nederland*, Amst. 1865, blz. 41. Den tweeden druk heb ik niet kunnen raadplegen.

wettig vrije exegese" ingang te doen vinden [1]). Voor Coccejus zal het niet onvruchtbaar geweest zijn, dat Amesius zijn leermeester was. Amesius wilde niets weten van het exegetisch geknutsel, dat in zijne dagen, niet slechts door Roomschen, maar ook door Protestanten werd bedreven. Hij wilde geen uitlegging, die van elders het licht aanvoerde [2]). De Schrift zelve was helder en duidelijk in alle noodzakelijke dingen. Zij spreidde licht over haar zelve. Eene veelvoudige beteekenis erkende hij niet. Als deze moest worden aangenomen, dan zou de zin der Schriftuur niet alleen onduidelijk en onzeker zijn, maar dan was de Schrift zonder beteekenis, want wat niet één zaak beteekent, dat beteekent niets [3]).

De in zwang zijnde methoden onderwerpt hij aan een scherpe critiek. Men sprak van een letterlijke en een mystieke beteekenis, maakte onderscheid tusschen een allegorischen, tropologischen en anagogischen zin, doch Amesius nam de vrijheid, al dat geknutsel te bestempelen als „distinctiones commentitiae" [4]). De meervoudigheid van zin werd noch door de Schrift zelve, noch door de logica, grammatica en rhetorica gesteund [5]). Alles werd er door op losse schroeven gezet, de autoriteit van de Schrift door dergelijke theorieën ondermijnd [6]). Moest men dan niet erkennen, dat er in de Schrift meermalen typen worden gebezigd, om een zaak uit

---

1) J. I. Doedes, *Hermeneutiek voor de Schriften des Nieuwen Verbonds*, Utrecht 1878, blz. 32, § 17.

2) *Medulla Theologica*, lib. I, c. XXXIV, 21.

3) l. l., 22: „Quod enim non unum significat, nihil significat certo".

4) *Lectiones in Psalmos*, Prolegomenon in Psalmum secundum, p. 20.

5) l. l., p. 22: „Primum argumentum quo evertitur istud commentum de multiplici sensu, est quod nullum fundamentum habet in ipsis Scripturis". p. 25: „Secundum argumentum quod nullum fundamentum habet in Logica, Grammatica, vel Rhetorica".

6) l. l., p. 25.

te drukken? Gewis. Maar dat geeft den exegeet geen recht, ze naar willekeur te fingeeren [1]). De typen heeft men slechts dan te aanvaarden, als het uit de Schrift zelve blijkt, dat het in Gods bedoeling lag ze ons als zoodanig voor te stellen.

Wat de uitlegging aangaat, vereischt de Schrift hetzelfde als elk menschelijk geschrift, logica namelijk en rhetorica, grammatica en kennis van de talen, waarin zij is geschreven, maar bovendien, omdat zij de Godsopenbaring is, het bijzondere licht van Gods H. Geest [2]). De Schrift heeft eenerzijds alles met alle menschelijke geschriften gemeen, doch anderzijds is ze hierdoor onderscheiden, dat de Geest niet slechts de zaken, maar ook de woorden inspireerde. Doch altijd zóó, dat er rekening gehouden werd met de persoon en de conditie van den schrijver. De inspiratie had plaats gegrepen „suavi attemperatione" [3]). Er was dus verschil in taal en stijl. Dank zij die bijzondere wijze van samenstelling, moet dus tweeërlei indringen in den zin der Schrift worden onderscheiden [4]). Er is eene kennis door natuurlijk redelicht en ééne door het licht der genade [5]). De eerste geeft slechts een zwak, verward begrip der zaken; de tweede grijpt de zaak zelve [6]). Het natuurlijk redelicht brengt het

---

1) l. l., p. 26: „Istius modi autem typi non sunt pro interpretum arbitrio fingendi: sed tum agnoscendi, cum ex ipsis Scripturis constat intentionem fuisse Dei ut illae ipsae res pro typis a nobis accipiantur".

2) *Medulla Theologica*, l. l., 26: „Nisi quod in Scripturis singulare Spiritus lumen sit piis semper quaerendum".

3) l. l., 6.

4) Guil. Amesii *Assertiones Theologicae De Lumine Naturae et Gratiae quatenus illud sufficiens, hoc necessarium est, ad intellectionem S. Scripturae*, Resp. II.

5) l. l., Resp. I.

6) l. l., Resp. I: „tenuis quaedam et confusa illius oritur sententiae perceptio".

niet verder dan een grammaticale, woordelijke kennis; het licht der genade daarentegen leert ons den reëelen, den geestelijken zin verstaan [1]). Wel kan het geschieden, dat de „homo ψυχικός" datgene, wat de Schrift met elk ander geschrift gemeen heeft, nauwkeuriger begrijpt dan de geloovige, ten gevolge van grondiger taalkennis; maar dit alles neemt niet weg, dat de geestelijke zin slechts door den laatste wordt verstaan [2]). Kennis immers kan tweeërlei wezen. Zij kan disciplinair zijn, van hooren zeggen, zonder dat de zaken voor de zinnen zijn vertegenwoordigd; op dezelfde wijze als een blinde over de kleuren spreken kan. Doch daarnaast staat een andere, die intuïtief is [3]). Ontstaat de disciplinaire kennis „per speciem vel imaginem alienam", levert zij slechts een afschaduwing, de intuïtieve ontstaat „per speciem propriam". De „homo ψυχικός" verstaat de geestelijke dingen, als waren ze anders dan ze in werkelijkheid zijn; „zij zijn hem eene dwaasheid" [4]).

Geestelijke dingen kunnen nu eenmaal niet voldoende verklaard worden „per ullas species visibiles". Het natuurlijk licht komt niet verder dan natuurlijke dingen, is niet geëvenredigd aan het geestelijk object [5]). Voor een volledige schriftverklaring is dus geestelijk licht onmisbaar. Ook dat geestelijk licht kan nog op tweeërlei wijze medegedeeld zijn. Soms kan het, zooals bij tijdgeloovigen het geval is, het intellect uitwendig leiden en lichtelijk aandoen; maar het

---

1) l. l.
2) l. l., Resp. II.
3) l. l., Resp. III.
4) l. l., Resp. IV.
5) l. l., Resp. VII: „Lumen hoc spirituale necessarium esse contendimus 1. Quia nihil agit ultra suum genus; atque adeo naturale lumen intellectus, nullam proportionem idoneam habet ad spirituale objectum".

kan ook, gelijk bij de ware geloovigen geschiedt, inwendig doordringen, zoodat het hart er door veranderd wordt. Is het licht van de eersten voorbijgaande, dat der laatsten is blijvend. Het maakt hen tot licht in den Heere. Het echte licht der genade geeft de ervaring van alle geestelijk goed; daaruit bloeit een kennis op, zooals de empirie die voortbrengt. Van die kennis mag gezegd worden: „Nihil est in intellectu, quod non prius fuit in sensu" [1]).

Wij zien het: Amesius wil, dat de exegeet als met het oog des geestes zien zal, wat de schrijvers zagen en ervaarden, toen ze schreven. Waarlijk, door woord en voorbeeld heeft hij het zijne gedaan, om de exegese in gezonde richting te ontwikkelen. Hij stelt den exegeet hooge eischen; doch met minder kan hij niet toe. Prof. Acquoy vraagt van den kerkgeschiedschrijver, „die de geschiedenis van het Christendom of een gedeelte daarvan vertrouwenswaardig zal te boek stellen, dat hij noch godsdienst, noch Christendom, noch kerk verachte of hate. Integendeel, hij moet hun een warm hart toedragen, opdat zijne liefde hem in staat stelle, hun leven mede te leven en als iets levends voor anderen aanschouwelijk te maken. Wie geestelijk dood is, begrijpt het leven des geestes niet, maar wie geestelijk leeft, hij alleen kan het naar waarheid, met waardeering en waardig beschrijven" [2]).

Dat zelfde geldt van de exegese; immers encyclopaedisch valt zij binnen de grenzen der historie.

---

1) l. l., Resp. VIII en IX.

2) *Handleiding tot de kerkgeschiedvorsching en kerkgeschiedschrijving*, 's Gravenhage 1894, blz. 121.

3. Amesius als dogmaticus.

De theologen in Amesius' dagen roepen ons de bouwlieden van Israëls tweeden tempel voor den geest. Zij moesten truffel en zwaard gelijktijdig hanteeren. Ook Amesius' arbeid draagt een polemische kleur. Aan controversen van allerlei aard heeft hij zijne krachten gewijd. De tijd en de omstandigheden, waarin hij leefde, gaven er aanleiding toe. Als leerling van Perkins stond hij tegen het Remonstrantisme gekant; als Puritein, tegenover hetgeen de Engelsche staatskerk gaf te aanschouwen, en als Protestant kon ook hij niet nalaten, zijne stem tegen Rome te verheffen. Bij de behandeling van Amesius als dogmaticus bepalen wij ons tot zijne verhouding ten opzichte van de drie genoemde anti-gereformeerde machten. Wij vangen aan met zijn Contra-Remonstrantisme en niet met zijn Non-Conformisme, omdat de dogmatische denkbeelden in de eerste kwestie niet zonder beteekenis zijn voor de tweede.

---

a. *Amesius' Contra-Remonstrantisme.*

In de voorrede, die Dr. J. S. Candlish voor de nieuwe uitgave van Amesius' „Medulla Theologica" schreef [1]), geeft hij een getuigenis van Amesius, dat een ietwat zonderlingen indruk maakt. Candlish noemt hem „een zeer ijverig, onverzoenlijk pleitbezorger van het Calvinisme", die echter van meening was, dat het Arminianisme in verzachten vorm niet als ketterij beschouwd mocht worden [2]). Vreemd, niet waar? Een ijverig, onverzoenlijk Calvinist, die in de dagen, toen de strijd tusschen Remonstranten en Contra-Remonstranten het hoogtepunt bereikt had, zulk een zoetsappig oordeel over zijn tegenstanders velt.

Vermoedelijk denkt Dr. Candlish bij die woorden aan hetgeen Amesius schreef in zijn werk over de „Casus conscientiae". Hij werpt daarin de vraag op, of de Remonstranten ketters zijn. Amesius antwoordt, dat men onderscheid moet maken tusschen het Remonstrantisme, zooals het door het volk wordt opgevat, en zooals het verdedigd wordt door de voorstanders. En nu is hij tot zachtheid genegen jegens hen, die het fijne van de kwestie eigenlijk niet weten, die dwalen uit onkunde en dus slechts den naam van Remonstrant dragen; maar wat de anderen betreft, die de diepte der kwestie doorzien, hun Remonstrantisme is niet minder dan Pelagiaansche ketterij [3]). Neen, Schweizer doet aan Amesius geen onrecht,

---

1) Guilielmi Amesii *Theologiae Medullae lib. I, republished for the use of Students* by James S. Candlish, London 1874.

2) Preface, l. c., p. VIII: „A most zealous and uncompromising advocate of Calvinism, he yet thought that Arminianism in its mitigated form was not to be reckoned a heresy, but only a dangerous error in doctrine tending to heresy".

3) Guilielmi Amesii *De conscientia et eius jure vel casibus,* lib. IV,

als hij van hem getuigt: „Er war streng anti-Remonstrantisch" [1]). Zijne geschriften tegen Grevinchovius, zijne „Coronis ad Collationem Hagiensem", zijne „Anti-Synodalia scripta" en zijne gevierdheid op de Dordsche Synode zijn even zoovele waarborgen voor de staving van dat oordeel.

Het is er ons niet om te doen, zijne meening over alle dogmatische vraagstukken uit den grooten strijd op 't erf onzer kerk weer te geven. Wij bepalen ons tot die enkele punten, die onderwerp van debat waren tusschen hem en Grevinchovius, en tot hetgeen hem van andere Gereformeerden onderscheidde.

I. Christus voor allen?

De toepassing van het werk des Heeren is, zoo beweert Amesius, een gewrocht van den Heiligen Geest. Zij hangt af van drieërlei oorzaak: 1°. van het „decretum" en de gave des Vaders, waardoor Hij sommige bepaalde menschen aan Christus gaf, om ze te verlossen en te behouden; 2°. van het voornemen van Christus, waardoor Hij Zijne voldoening hun ten goede bestemde, die Hem door den Vader waren toegewezen; 3°. van de aanneming door den Vader, d. w. z. van die daad, waardoor Hij de voldoening aanneemt en goedkeurt tot de verzoening en zaligheid dier zelfde personen [2]). Dit verdrag (transactio) tusschen God en Christus

---

c. IV, Quaestio IV: „An Remonstrantes sint haeretici? R. Remonstrantium sententia, prout a vulgo ipsis faventium recipitur, non est proprie haeresis, sed periculosus error in fide, ad haeresin tendens. Prout vero a quibusdam eorum defenditur, est haeresis Pelagiana quia gratiae internae operationem efficacem, necessariam esse negat ad conversionem et fidem ingenerandam".

1) Schweizer, a. a. O., S. 53.

2) *Medulla Theologica*, lib. I, c. XXIV, 1, 2.

was dus, in zeker opzicht, een voorafgaande toepassing van onze verlossing en bevrijding op onzen Borg, en in Hem op ons [1]). Doel en gevolg van het verwerven des heils (impetratio) is dus de toepassing daarvan. Het einddoel toch was door God den Vader en Christus voorgenomen, zoodat de „impetratio" niet anders is dan een middel om Gods doel te realiseeren [2]). Nooit kan dus de uitkomst der „redemptio" twijfelachtig zijn. De toepassing is even wijd in strekking als de „redemptio". Het werk van Christus wordt dus slechts op diegenen toegepast, voor wie het, naar het voornemen van Christus en Zijnen Vader, tot stand gebracht werd [3]). Amesius kon zich geen scheiding denken tusschen het voornemen Gods, om het heil in het aanzijn te roepen, en de toepassing van dat heil. Het was éene zelfde „intentio" Gods [4]). Hoe zou het ook mogelijk zijn, dat de Vader den Zoon ten doode bestemde en de Zoon dien dood zou hebben ondergaan, terwijl het onzeker was, of er eenig nut uit voortvloeien

---

1) l. l., 3.

2) l. l., 7: „Hinc etiam applicatio est finis, et effectum impetrationis. Finis autem, cum sit a Deo Patre et Christo intentus, certam habet cum impetratione ut medio suo connexionem".

3) *De Arminii sententia disceptatio scholastica inter Nicolaum Grevinchovium et Guilielmum Amesium*, pag. 1:

„Quaestio. An mors Christi omnibus intendatur?
Quibus intenditur, iis applicatur.
Sed non omnibus applicatur.
Ergo nec omnibus intenditur.
Propositio probatur.

Si applicatio mortis sit secundum intentionem Dei quoad latitudinem, tunc omnibus applicatur quibus intenditur.

Sed applicatio est secundum intentionem Dei.
Ergo omnibus applicatur, quibus intenditur".

4) l. l., p. 2: „Distinctio tua inter intentiones divinas, impetrandi scil: unam, et alteram applicandi, nihil omnino valet".

zou! Hij kon het niet dulden, dat de genadewil Gods door menschelijke willekeur gebonden werd [1]).

Welk een tegenstelling tusschen hem en Grevinchovius, die de „impetratio" zóó scherp van de toepassing des heils scheidde, dat de intentie Gods, in het werk van Christus, feitelijk niets te maken had met de toepassing des heils. De toepassing was, eigenlijk gezegd, niet het doel der „impetratio", maar slechts het recht en de macht om toe te passen naar Gods welbehagen op de zoodanigen, als Hij wilde [2]). God was dus vrij, den zondaren de verworven verlossing mee te deelen onder welke voorwaarde Hem goeddacht [3]). Zoo kwam Grevinchovius tot de mogelijkheid, dat de verlossing, voor allen verkregen, toch op niemand toegepast werd wegens aller tusschentredend ongeloof [4]).

II. De uitverkiezing.

Het doel der verlossing is hare toepassing (applicatio), zoo hoorden wij Amesius beweren; welnu, die toepassing strekt zich niet tot allen uit. Er is dus onderscheid tusschen de menschen ten opzichte van de toedeeling der genade. Eerst hier doet God van Zijne voorbeschikking blijken [5]). Wel is

1) *Medulla Theologica*, l. l., 7: „Si enim redemtio Christi ambigui esset eventus, tum Pater Filium destinaret morti, et Filius etiam eandem subiret, incertus adhuc, an quisquam per eum salvus fieret necne: tum etiam totus huius mysterii fructus ex hominum arbitrio penderet".

2) Nic. Grevinchovius, l. l., p. 8 en 9: „Neque enim applicatio finis impetrationis proprie fuit, sed jus et potestas applicandi pro liberrimo suo placito quibus vel qualibus vellet".

3) l. l.: „Eandem (sc. redemtionem) vero impetratam fuit Deo, peccatoribus sub quacunque vellet condicione communicare".

4) l. l.: „Unde patet, impetrationi suam dignitatem, necessitatem atque utilitatem abunde constare potuisse, etiamsi impetrata redemtio nulli individuo actu ipso applicata fuit". Verg. l. l., p. 14.

5) *Medulla Theologica*, lib. I, c. XXV, 1.

die voorbeschikking van eeuwigheid — zij werkte van het begin der werken Gods —, maar eerst dan schept zij inwendige ongelijkheid in de „praedestinati", als de dadelijke uitdeeling der toepassing plaats grijpt [1]). Deze voorbeschikking is een besluit Gods, om Zijne bijzondere heerlijkheid in den eeuwigen staat des menschen te openbaren [2]). Zij heet beschikking, omdat zij in zich vervat eene bepaling van de orde der middelen tot het doel [3]). Zij is vóórbeschikking, omdat die orde door God bepaald is vóór het actueel bestaan der dingen. En zij is een besluit, omdat zij een bepaald oordeel (sententia) bevat, uit te voeren naar een vasten raad [4]). De voorbeschikking gaat dus gepaard met de hoogste wijsheid en vrijheid; zij is onwankelbaar en onveranderlijk, want al deze dingen worden gevonden in de besluiten Gods [5]). Zoo moet dus het getal der voorbeschikten niet slechts formeel, d. w. z. hoeveel menschen, maar ook materieel, d. i. welke menschen, bepaald en zeker zijn bij God [6]). Zéker, niet slechts door de zekerheid der voorwetenschap, maar eveneens door die van de orde der middelen. De voorbeschikking veronderstelt niet noodzakelijk haar einde en object als bestaande, maar zij roept ze in het aanzijn [7]). Daarom hangt zij ook niet af van eene uitwendige oorzaak,

---

1) l. l., 2: „Nullam disparitatem internam facit in ipsis praedestinatis, ante applicationis huius actualem dispensationem".

2) l. l., 3: „Praedestinatio haec est decretum Dei de specialis gloriae suae manifestatione in hominum statu aeterno".

3) l. l., 4.

4) l. l., 5.

5) l. l., 6.

6) l. l., 7.

7) l. l., 8: „Praedestinatio enim, nec terminum, nec objectum suum necessario praesupponit ut existens, sed ponit ut existat: ita ut vi praedestinationis ordinetur ut sit".

maar vloeit voort uit den wil des Voorbeschikkenden [1].

Nooit kan men dus eenige voorvereischte voorwaarde in den mensch stellen, om hem te maken tot formeel object der praedestinatie [2]. De onder elkander gelijke menschen zijn object des besluits [3]. Het onderscheid ten opzichte van het besluit hangt dus niet af van den mensch, maar het onderscheid volgt uit het besluit. Wat de orde van het voornemen betreft, is er tot het besluit der voorbeschikking geene voorwetenschap vereischt; zij behoeft ook niet verondersteld te worden; slechts is noodig de eenvoudige bevatting van al het mogelijke, want zij komt immers alleen voort uit den wil des Beschikkenden [4]. Zij is een wilsdaad Gods, waardoor Hij handelt over een bepaald object, dat Hij besloten heeft, tot een bepaald doel, door bepaalde middelen, te leiden. Daar in God geen voor en na is, maar alle dingen in Hem te gelijk zijn, zoo is er eigenlijk slechts één daad van Gods wil, één besluit omtrent doel en middelen, maar naar onze wijze van bevatting wil God het doel vóór de middelen, ofschoon Hij in de uitvoering eerder de middelen wil dan hunne richting tot het doel [5].

Deze voorbeschikking nu heeft twee species, zij is òf „electio" òf „reprobatio" [6]. De uitverkiezing is de voorbeschikking van sommige bepaalde menschen, opdat de heerlijke genade Gods in hen openbaar worde [7]. De verwerping is

---

1) l. l., 9.

2) l. l., 10.

3) l. l.: „Sufficit enim intelligere homines inter se pares esse objectum huius discriminantis Decreti".

4) l. l., 11.

5) l. l., 14.

6) l. l., 17.

7) l. l., 18.

de voorbeschikking van sommige bepaalde menschen, opdat de heerlijkheid van Gods gerechtigheid schittere in hen [1]). In beide zijn drie daden te onderscheiden.

De eerste daad der electie is het willen van de heerlijkheid der genade in sommiger behoudenis; de tweede, het aanwijzen van sommige bepaalde personen, om ze in het heil te doen deelen; en eindelijk, het voornemen om die middelen voor te bereiden en te richten, waardoor de verkorenen tot het heil, als tot het einddoel, zeker worden geleid [2]). Al deze wilsdaden in de electie gaan gepaard met zékere wetenschap, waardoor God met de hoogste zekerheid de erfgenamen des levens kent [3]). Zoo is het in de verwerping eveneens [4]). Haar eerste daad is het willen ten toon spreiden der gerechtigheid; haar tweede, het aanwijzen dergenen, waarin zij geopenbaard worden zal; en eindelijk, het voornemen om de middelen te richten, waardoor zij zal worden geopenbaard [5]). Wij zien het, op dit standpunt blijft er geen plaats voor een electie uit voorgezien geloof, zooals Grevinchovius die wilde [6]); geen plaats ook voor een tweeërlei praedestinatie, de eene t o t, de andere u i t geloof [7]). In de

1) l. l., 30.
2) l. l., 20, 21, 23.
3) l. l., 25.
4) l. l., 31.
5) l. l., 32, 34, 39.
6) Nic. Grevinchovius, l. l., pars II, *Dissertatio de Praedestinatione ex Fide praevisa.*
7) l. l., p. 110: „nam et ad fidem et ex fide praedestinatio instituta est: est enim duplex Praedestinatio, una qua Deus ipsam fidem homini peccatori ingenerare decrevit, cui respondet vocatio efficax: altera qua ex fidei in hoc vel illo praecognitione, justitiam et salutem peccatori, sed fideli conferre statuit, cui respondet ipsa justificatio et glorificatio: illa ad fidem, non ex fide, haec ex fide, non ad fidem". Amesius daarentegen beweert: „Si

electie is slechts één goddelijke wilsdaad, die de heerlijkheid der verkorenen als einddoel poneert. Alle andere factoren, die nu het geestelijke leven der geloovigen tot stand brengen, ja, geheel dat geestelijk leven onderhouden, zijn slechts middelen om het einddoel te realiseeren. Consequenter dan Walaeus trok hij de lijn van Gomarus. Amesius was, wat men noemt een supra-lapsariër. Het object der praedestinatie wordt niet als noodzakelijk bestaande beschouwd. Wat echter niet wegneemt, dat hij een reëel verschil tusschen Infra- en Supra-lapsariërs ontkent. Als de Remonstranten in hunne verklaring over het eerste artikel „de Praedestinatione" de orde der besluiten Gods naar hunne opvatting voorgesteld hebben, geven zij een overzicht van de tegenovergestelde gevoelens en brengen die tot twee hoofdsoorten: die der supra- en die der sub-lapsariërs [1]).

Tegen deze betiteling trekt Amesius in zijne „Anti-Synodalia scripta" te velde [2]), en hij verdedigt zich daartegen met de opmerking, „dat wij een enkelvoudige, oneindige zaak slechts onvolmaakt en met verschillende opvattingen uitleggen kun-

---

praedestinemur ad fidem, tum non ex fide. Sed ad fidem praedestinamur: Est enim pars sanctitatis, ad quam ordinantur Electi secundario; ei medium gloriae ad quam primario sunt ordinati: partem autem omnem cum toto, et medium cum fine in ipso decreto conjungi, nemo negabit sanus". Zie *De Arminii sententia Disceptatio Scholastica*, p. 13.

1) *Acta et Scripta Synodalia Dordracena ministrorum Remonstrantium*, Herderwiici 1620, Scripta Dogmatica, Declaratio Sententiae Rem. circa Art. I. de Praedestinatione, p. 11—18.

2) Guilielmi Amesii *Anti-Synodalia scripta*, De Praedestinatione, cap. I, 29, p. 27: „Titulos illos quod attinet, Super et Sublapsariorum, quibus Theologos gravissimos ornant Remonstrantes, in eo specimen ingenii praebent; et simul quasi affectare sibi videntur titulum submortuariorum, quia objectum Electionis peremptoriae statuunt homines mortuos; et etiam Apostatatiorum quia pendentis Electionis objectum fingunt illos etiam qui postea propter apostasiam damnantur".

nen. Het is slechts een verschil in de orde der besluiten, maar allen stemmen hierin overeen, dat de oorzaak der praedestinatie alleen God is, naar het welbehagen van Zijn wil, en dat er buiten Hem, noch in den mensch, noch ergens elders, eene oorzaak voor te vinden is. Over de orde der besluiten wordt den Remonstranten volstrekt geen moeite aangedaan. Met een tegenovergestelde orde blijft de zaak nog dezelfde" [1]). Als de een zegt: God heeft besloten, 1°. aan sommige menschen geloof en volharding te geven; 2°. om zulke geloovenden en volhardenden zalig te maken; en de ander zegt: God heeft besloten, 1°. sommigen zalig te maken; 2°. om denzulken geloof en volharding te schenken, opdat zij zalig worden; dan zeggen zij beiden hetzelfde, maar in omgekeerde volgorde. Zoo ook hier [2]). Op die wijze trachtte Amesius de beschuldiging der Remonstranten, „dat er onder hunne tegenstanders over deze zaak evenveel hoofden als zinnen waren" [3]), af te weren, door in de verscheidenheid de eenheid op te sporen.

Evenals Gomarus poogt ook Amesius de beschuldiging verre van zich te houden, dat hij God tot „auctor peccati" maken zou [4]). Hij doet daartoe een beroep op het negatieve

---

1) l. l.: „Non posse nos rem unam simplicissimam, et infinitam, nisi imperfecte, et variis conceptibus, explicare......... Nullam Remonstrantibus movent litem nostri de mero ordine Decretorum. Ordo oppositus concipi sic potest ut res ipsa maneat una".

2) l. l., p. 29.

3) *Acta et Scripta Synodalia Dordracena ministrorum Remonstrantium*, l. l., p. 5: „De objecto (scil. Electionis et Reprobationis) tot fere sunt inter eos, qui Contra Remonstrantes dicuntur sententiae, quot capita; eaeque tam diversae, tam longe a se invicem dissitae ut auctores ipsi inter se contendant".

4) Francisci Gomari *Opera Theologica omnia*, Amstelodami 1644, Pars II, p. 60 *a*: „Verum iterum inquiunt: si Deus quosdam ad exitium des-

in de reprobatie. In de verwerping is ontbreking der liefde, die gepaard gaat met afscheiding [1]). Ten gevolge van die afzondering, waardoor God aan sommigen de zaligheid niet meedeelen wil, wordt Hij gezegd ze te haten, Rom. 9 : 13. Deze haat nu is negatief of beroovend, omdat God de electie ontzegt, maar sluit toch niettemin in zich een positieve daad, waardoor Hij sommigen van het eeuwige leven wil berooven [2]). Zooals de electie dus het goede meedeelt, zoo berooft de reprobatie daarvan. Toch is er dit onderscheid, dat de electie onmiddellijk aan het schepsel het goede meedeelt, terwijl de reprobatie het slechts ontzegt en geen kwaad aanbrengt dan door tusschenkomende schuld van het schepsel [3]). Zij heeft wel de bedoeling om de middelen te richten, opdat daardoor Gods gerechtigheid in de verworpenen kan geopenbaard worden, maar steeds zóó, dat de verwerping zelve niet eigenlijk de oorzaak is der verdoemenis, noch der zonde, die haar verdient. Zij is slechts voorafgaande [4]).

In de verwerping staan dus de middelen niet altijd tot elkander in de verhouding van oorzaak en gevolg. De toe-

---

tinavit et creavit: Ergo est author exitii eoque et peccati: quia per illud peccatum reprobos perdit. Verum non sequitur: quia quamvis Deus destinavit et creavit quosdam ad justum exitium: illud tamen exitium non decrevit nudè: sed ut justum sit, subordinatis hominum peccatis inferendum: quorum peccatorum Deus non effector iniquus, sed permissor et rector ac vindex justissimus est".

1) *Medulla Theologica*, l. l., 35: „Sicut igitur in electione dilectio habetur cum secretione; sic in reprobatione, dilectionis negatio cum secretione vel collatione spectatur".

2) l. l., 37.

3) l. l., 38: „Reprobationis odium bonum tantum negat, non infert aut infligit malum nisi merito creaturae intercedente".

4) l. l., 39, 40: „Reprobatio vero, neque damnationis, neque peccati, quod meretur damnationem est proprie causa, sed antecedens tantum".

lating der zonde is immers niet de oorzaak der verlating, der verharding en der straf, maar de zonde zelve [1]). Bijna op dezelfde wijze als vroeger Gottschalk, trachtte Amesius aan die moeilijkheid te ontkomen. Ook deze middeleeuwsche theoloog leerde een tweevoudige praedestinatie: die der uitverkorenen tot het leven, die der verworpenen tot de straf, maar niet tot de zonde, die de straf verdient [2]).

III. De voorbereidende genade.

Zoo ergens, dan verraadt Amesius zijn Engelschen oorsprong in de opvatting, die hij huldigt van de leer der wedergeboorte. Wij zagen reeds, dat hij, als alle Calvinisten, vooropstelde, dat er tusschen God den Vader en Christus eene „transactio" bestond, waarin eene voorafgaande toepassing der verlossing op den Borg, en in Hem op de uitverkorenen weggelegd was [3]). Elke uitverkorene wordt dientengevolge van eeuwigheid door God aanschouwd in zijne eindontwikkeling. Er is dus eene genade, die aan het uur van zijne wedergeboorte in den tijd voorafgaat.

Als hier dan van eene voorbereiding der wedergeboorte sprake is, zoo doelt dat woord niet op schikkingen of toeen voorbereidingen, die òf geheel, òf gedeeltelijk uit 's menschen vrijen wil zouden voortvloeien [4]). Alle Pelagianisme,

---

1) l. l., 41.

2) Baur, *Lehrbuch der Christlichen Dogmengeschichte*, Dritte Ausgabe, Leipzig 1867, S. 115. Hagenbach, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, bearbeitet von Benrath, Leipzig 1888, § 183, 2.

3) *Medulla Theologica*, lib. I, c. XXIV, 4.

4) *Disputatio Theologica de praeparatione peccatoris ad conversionem*, Thes. I: „Quin dispositiones illae justificationis impetratoriae, ac meritoriae, vel ex condigno, vel ex congruo, quas Pontificii finxerunt, vel tantum a libero arbitrio, vel partim etiam a gratia proficisci, jure merito sint a nostris omnibus explosae, non est in quaestionem vocandum".

van welken aard ook, wil hij hier buitengesloten houden. Op die voorbereiding wordt gedoeld, die afhangt van, en voortvloeit uit de roeping door het Woord [1]). Er is hier dus slechts sprake van de wedergeboorte dergenen, die, als zij reeds tot de jaren des onderscheids gekomen zijn, de inplanting van het nieuwe levensbeginsel deelachtig worden.

In elken zondaar nu, zoo beweert Amesius, gaan aan de wedergeboorte schikkingen vooraf [2]), waardoor het subject meer ontvankelijk gemaakt wordt voor den in te voeren vorm [3]). Zooals het hout door de droogte meer geschikt wordt voor het vuur, zoo heeft de toebereiding van den zondaar de strekking, om straks het ontgloren van de levensvonk te vergemakkelijken. De voorbereiding neemt de hinderpalen weg. Kennis der waarheid doet de onkunde wijken; smart over de zonde neemt het genoegen weg, dat zij smaken doet; vrees doodt de driestheid om te zondigen. En aan de andere zijde deelt de gezegde voorbereiding zaken mede, die van het hoogste belang zijn in de bekeering: verlichting namelijk, afschuw van de zonde en begeerte naar verlossing [4]).

De voorbereiding heeft betrekking op twee zaken: 1°. op het uitrukken uit den staat der zonde; 2°. op de bevestiging in den staat der genade. Voor het eerste wordt vereischt een inzien in de wet Gods, en een onderzoek van ons leven en onzen staat volgens hare uitspraken. Uit die vergelijking moet dan volgen een overtuiging der conscientie, een besloten zijn onder de zonde, een wanhopen aan de verlossing

1) l. l., Thesis IV: „Illas tantum praeparationes complectimur, quae ex vocatione per verbum dependent ac procedunt".

2) l. l., Thesis III.

3) l. l., Thesis IV: „Dispositiones materiales, quae subjectum faciunt formae introducendae magis susceptivum, ut se habet siccitas ligni ad ignem".

4) l. l., Thesis VII.

door eenige creatuurlijke macht, en eene vernedering des harten, die oprechte schuldbelijdenis voortbrengt. En wat het tweede aangaat, daarvoor is noodig eene aanvaarding van het Evangelie, waardoor het mogelijk wordt geoordeeld, dat de zonde wordt vergeven; eene ernstige begeerte om die genade te verkrijgen; eene actueele vereeniging met Christus, die bestaat in het geloof, door krachtdadige roeping ingeboren; en eindelijk ware bekeering, zoodat de mensch zich geheel aan God in Christus overgeeft [1]).

In deze voorstelling „de modo conversionis" sluit Amesius zich nauw aan bij de Engelsche Theologen van zijn tijd. Perkins had soortgelijke praeparatie vóór hem geleerd [2]); de Engelsche afgevaardigden op de Dordsche Synode verdedigden vrij wel hetzelfde [3]); zoo ook Richard Sibbes [4]) en John Owen [5]).

---

1) *De Conscientia et eius jure vel casibus*, lib. II, cap. IV.

2) G. Perkins, *Een volle Verhandelinge van de Gevallen der Conscientia*, Amsterdam 1662 [*Alle de Werken van Perkins*, deel III], 1ste Boek, Hoofdst. V, eerste verdeeling. Hij onderscheidt daar vier werken der voorbereiding: „1e de bedieninge des Woordts, 2e de aanmerkinge des Wets, 3e zien en kennen van eygen bijzondere en persooneele zonden, 4e een vreeze die door de Wet is". „Nu", zoo gaat hij voort „deze vier werkingen zijn wel geene vruchten der genade, want dusverre kan een Verworpen komen; Maar zijn alleen werken der voorbereydinge voor de genade gaande".

3) *Acta Synodi Nationalis Dordrechtanae*, Hanoviae 1620, Brittanorum Theologorum Sententia de III en IV articulis; De antecedaneis ad conversionem, p. 672: „Thesis I. Sunt quaedam opera externa, ab hominibus ordinarie requisita, priusquam ad statum regenerationis aut conversionis perducantur, quae ab iisdem quandoque libere fieri, quandoque libere omitti solent; ut adire Ecclesiam, audire verbi praeconium, et id genus alia.

Thesis II. Sunt quaedam effecta interna ad conversionem sive regenerationem praevia, quae virtute verbi; Spiritusque in nondum justificatorum

Onder de meeste gereformeerde theologen in ons vaderland was een andere voorstelling gangbaar, eene voorstelling, die zich van de bovengemelde daarin onderscheidde, dat men in die werken geene voorbereiding tot, maar vruchten van de wedergeboorte zag. Maccovius b. v. onderwierp de voorbereidende genade, zooals zij door Amesius werd voorgesteld, aan zijn scherpe critiek.

In zijne „Theologia Polemica" behandelt hij de vraag of er innerlijke voorbereidingen gevonden worden tot de wedergeboorte van den mensch, die dood is in de zonden [1]); en hij beantwoordt haar beslist ontkennend. Een natuurlijk mensch kan geen goed doen; hoe zou hij zich dan bereiden? Die consequentie tracht Amesius wel te vermijden door de opmerking, dat hij door God voorbereid kon worden, en door op

---

cordibus excitantur; qualia sunt notitia voluntatis divinae, sensus peccati, timor poenae, cogitatio de liberatione, spes aliqua veniae".

4) Richard Sibbes, *Complete works*, Edinburgh 1863, Vol. VI, p. 522: „There is such a distance between the nature and corruption of man and grace, that there must be a great deal of preparation, many degrees to rise by before a man come to that condition he should be in".

5) *The works of John Owen*, by Thomas Russell, London 1826, Vol. II, Book III, Chap. II, p. 263: „There are some things required of us in a way of duty in order unto our regeneration, which are so in the power of our own natural abilities, as that nothing but corrupt prejudices and stubborness in sinning, doth keep or hinder man from the performance of them. 1. an outward attendance 2. a diligent intension of mind".

1) Joh. Maccovius, l. l., cap. XVI, quaestio I: „An ad regenerationem dentur praeparationes internae, in homine mortuo in peccatis? Resp. Negat. Argum. I, 1 Cor. 2:14. Animalis homo etc. Ergo nec se praeparare potest. Respondet Amesius, Etiamsi ipsemet se praepare non potest, potest tamen divinitus. Respond. Nulla est. Nam ista praeparatio Dei facit ut homo desinat esse animalis, aut non, si facit, tum non est praeparatio, sed regeneratio; si non facit, tum animalis manebit et non poterit cognoscere quae sunt spiritus".

te sommen, dat hij nog wel iets doen kan, dat goed is voor de wedergeboorte; b. v. hij kan het Woord hooren, een goede daad verrichten „in genere boni honesti", waardoor een dispositie tot de wedergeboorte achterblijft [1]). Maar Maccovius bestrijdt die meening door te antwoorden, dat als die goddelijke voorbereiding den mensch doet ophouden natuurlijk te zijn, zij dan geen „praeparatio", maar „regeneratio" is [2]). En wat de wet aangaat, zij bereidt niet alleen niet voor, maar zij schrikt af; de vrees sluit immers de liefde buiten [3]). Neen, in de wedergeboorte is het met den mensch als in zijne natuurlijke geboorte, met dit onderscheid, dat in de herschepping de mensch zich nog verzet tegen God, wat bij de natuurlijke geboorte niet mogelijk is [4]).

Het was geen denkbeeldig bezwaar, dat tegen Amesius' opvatting ingebracht werd, namelijk dat er door die schikkingen een tusschenstaat in het leven werd geroepen, tusschen herboren en onherboren. Wel trachtte hij daaraan te ontkomen door vast te houden, dat die schikkingen den

1) Amesius had geschreven in zijne *Disputatio Theologica de Praeparatione Peccatoris ad vitam*, Thes. XII, Obj. 1: „Homo animalis ita se habet ut nec bonum facere possit. Ergo non potest disponi, dum talis manet ad regenerationem. Resp. 1. Nulla est consequentia: si non potest se disponere, tum non potest a Deo disponi. 2. Homo potest aliquid facere quod bonum est, i. e. ipsi in ordine ad regenerationem. Exempli gratia, potest audire verbum praedicatum. 3. Potest facere aliquid materialiter bonum in genere boni honesti; et illud materiale potest esse, aut relinquere materialem dispositionem ad regenerationem".

2) Zie blz. 128, noot 1.

3) Joh. Maccovius, l. l., Obj. I: „Lex hominem terret, Ergo praeparat ad Regenerationem. Resp. Retorquendo, imo quia terret, non praeparat; sed potius deterret. Nam metus ejicit charitatem".

4) l. l., Quaestio II, p 109 *a*: „Eo modo se habet in primo momento, ut se habet ad generationem naturalem.... In regeneratione hominem repugnare Deo, in generatione non item". Vergel. l. l., cap. X, Quaestio III: „An homo in statu lapsus potest velle sui conversionem".

staat niet veranderen, maar men kreeg dan toch geschiktere en minder geschikte personen [1]). Ja, de vraag mocht rijzen, of met al die schikkingen de mensch in de wedergeboorte nog wel passief is. Amesius meent van niet, althans niet geheel; want begeerte naar verlossing en genade, zuchten en vreezen zijn deelen der wedergeboorte, waarin de mensch zich niet louter lijdelijk betoont [2]).

Wanneer wij dat hooren verzekeren, zouden we, op den klank afgaande, Amesius' puritanisme bijna betwijfelen. Toch is het verschil minder groot dan men oppervlakkig denken zou. Zeer terecht zegt Witsius, dat het verschil hier meer in de woorden ligt dan in de zaak zelve. Amesius c. s. vatten het woord „wedergeboorte" niet op als doelende op de inplanting van het nieuwe levensbeginsel, maar zij nemen de roeping als uitgangspunt, om na te sporen wat zij werkt in de ziel. De anderen daarentegen verstaan er onder: de instorting van het geloofsvermogen, waarvoor het van geen belang is, in welken toestand God den, in de zonde dooden, zondaar vindt. „Het Woord", zoo zegt Maccovius, „leert ons, dat wij wedergeboren zijn" [3]). Toch had het zijn goede reden, dat Witsius [4]), ook al zag hij er slechts

---

1) Amesius, l. l., Thesis XVII, Obj. 5: „Hoc pacto daretur status medius inter hominem regenitum et irregenitum. Resp. Non sequitur. Quia dispositiones istiusmodi non mutant statum".

2) l. l., Thesis XVIII: „Resp. Hominem in regeneratione, non habere se mere passive, non debet illi mirum videri, qui paulo ante docuit, cupiditatem salutis ac gratiae, gemitus anhelantis conscientiae et initialem timorem esse partes regenerationis. In istis enim homo non se habet mere passive".

3) Maccovius, l. l., cap. XVI, Quaestio II, p. 109 *a*: „Verbum regenerat nos moraliter, id est, docet nos esse regeneratos et quid sit regeneratio ostendit".

4) Hermannus Wits, *Vier boeken van de Verscheyden Bedeelinge der Verbonden Godts met de menschen*, Amsterdam 1736, Derde Boek, Zesde Hoofdstuk, XI—XIV.

een woordenverschil in, de voorstelling der Engelschen met klem bestreed. Door die opvatting der wedergeboorte liep men groot gevaar, de ketterij weer binnen te loodsen, die zooeven met moeite uitgeworpen was.

Alexander Comrie protesteert eveneens tegen het woord „voorbereiding", „vermits het inboezemt iets, dat zóó voorafgaat, dat het eenigen werkelijken invloed heeft om het gevolg te veroorzaken; doch dit is ganschelijk zoo niet, in het geval van des zondaars levendigmaking". Hij wil daarom van „voorafgaande dingen" spreken. Wat echter niet wegneemt, dat hij zijn beschouwing over deze kwestie eindigt met de opmerking, „dat, schoon er dingen zijn, die doorgaans (*dus niet eens altijd*) de levendigmaking en instorting van het geloof voorafgaan, zij nochtans geenszins daar voorbereidselen toe zijn, vermits zij maar alleen vloeien uit de oude natuur, en hoe schoone gedaante dezelve hebben, maar enkel zonden zijn; en daar zoude niets ongerijmder zijn, als te zeggen, dat de zonden ons voor Gods almachtige herscheppende genade zouden voorbereiden. En dus moeten wij besluiten, dat God ons, zonder ons toedoen, het leven schenkt, in de gemeenschap met Christus, die de Borg en Plaatsverbeelder der uitverkorenen is; en dat dit leven, zonder op iets dat in het schepsel is, te letten of daarop acht te geven, in een oogenblik des tijds van God onmiddellijk aan zijne uitverkorenen geschonken wordt" [1]).

---

1) *Stellige en Praktikale verklaring van den Heidelbergschen Katechismus*, door Alexander Comrie, Nieuwe uitgave, Nijkerk 1856, blz. 367—372.

b. *Amesius' Non-Conformisme.*

Wij zullen thans zien, welk aandeel Amesius nam in den strijd, dien zijne Puriteinsche broederen in Engeland streden. Als wij Amesius' indeeling der godgeleerdheid volgen, dan behoort dit onderwerp, ten minste gedeeltelijk, thuis in de ethiek. Immers het geschil liep, vooral in den aanvang, meerendeels over het recht der ceremoniën, die door de Engelsche kerk verplichtend waren gesteld.

Het gebruik van het koorhemd, van het kruis bij den doop, het knielen bij de viering van het H. Avondmaal, waren twistappels tusschen de Puriteinsche en Conformistische theologen. In 1604 boden de Puriteinen een publiek dispuut aan, in het algemeen over het recht om ceremoniën op te leggen, en bijzonderlijk over het geoorloofde van de drie bovengenoemde. Maar het werd hun geweigerd [1]). De predikanten van Lincolnshire, daarmede niet tevreden, stelden een apologie op tot verdediging der Nonconformisten. Zij boden deze den koning aan, en gaven een verkorting [2]) daarvan in druk. Een tijdlang staakte men nu den strijd, althans in geschrifte, totdat in 1618 Dr. Morton, bisschop van Chester, een poging deed, om de geopperde bezwaren te ontzenuwen [3]).

---

1) Neal, l. c., vol. I, p. 426—431.

2) Gewoonlijk geciteerd onder den naam „Abridgement". Ik slaagde er niet in, het boek in handen te krijgen.

3) *A Fresh Suit against Ceremonies*, by W. Ames, part. II, p. 529: „Some Reader may inquire whence came this new writing about Ceremonies? And he may please to be informed, that after the Abridgement was printed, a great silence followed in England about these mathers (as if enough had been said on both sides) until D. Morton, then B. of Chester, not thinking it honest, to silence Ministers, for Ceremonies, before some answer was given unto their reasons they stood upon, undertooke with great confidence to give a full Answer to all which was objected".

Zijne „Defence of three innocent Ceremonies" bevatte weinig of geen nieuws, zoodat men er in den aanvang niet veel acht op gaf. Maar toen het zwijgen als toestemmen uitgelegd werd, trad Amesius, aangespoord door anderen, op met zijn „Reply to Dr. Morton's generall defence of three nocent Ceremonies" [1]). Het boek verscheen anoniem, zonder vermelding zelfs van de plaats der uitgave. De bisschop droeg de verdediging van zijn „Defence" op aan Dr. J. Burgess, den schoonvader van Amesius. Negen jaren lang was deze reeds bezig geweest met het vervaardigen van een afdoende weerlegging van Amesius' „Reply", en nog was hij niet gereed [2]). Daar men echter in kerkelijke kringen begeerig uitzag naar hetgeen hij leveren zou, werd hem van hooger hand de uitgave opgelegd van hetgeen hij bewerkt had. Zoo verscheen „An answer Rejoyned to that much applauded Pamphlet of a namelesse author etc., by Dr. John Burgess, London 1631" [3]). Al de hartstochtelijkheid van den afvallige spreekt uit dien dikken kwartijn. Of om de sprekende conscientie te sussen, òf om den schijn van ware bekeering te hebben, overlaadde Burgess zijne vroegere medestanders met hoon en smaad.

Voor de goede zaak was nogmaals spreken noodig, dacht Amesius, opdat de laster niet overwinnen zou. En al ver-

---

1) l. c.

2) l. c.

3) *An Answer Rejoined etc.*, The Epistle Dedicatorie: „It pleased your Excellent Majestie by your Letters to mee vouchsafed, both to signifie your Highnesee dislike of my suppressing what I had written some yeeres past in maintenance of the Reverend Father the Lord Bishop of Coventrie and Litchfield, his Defence.... And also straightly to charge mee forthwith to deliver my Papers on that Subject, into the hands of the said Reverend Bishop my Diocesan, that it might bee seene how well I had vindicated the honour both of this Church, and of that worthy Prelate, from the Calumnies and indignities cast upon both by that Replier".

wachtte hij wel, dat de uitwerking op de machthebbers van geene beteekenis zou wezen, omdat „Will and Power have justled out Reason", toch wilde hij schrijven, om aan te toonen, dat hunne zaak een goede was. Zoo zouden de conscientiën gerechtvaardigd en de verdrukking meer dragelijk worden. Ja, al kon het ook zijn, dat de toestand er nog moeilijker door werd, hij mocht niet zwijgen, opdat de goede naam niet lijden zou. De nakomelingschap moest immers niet kunnen zeggen, dat uit gemakzucht de zaak verraden was [1]). Zoo trad Amesius nog kort voor zijn dood tegen Burgess in het krijt met zijn „Fresh Suit against Humane Ceremonies in Gods worship or a Triplication about Ceremonies, opposed unto D. Burgesse his Rejoinder for Dr. Morton's Defence of 3 nocent Ceremonies".

Waarom we nu toch de behandeling van dit onderwerp hier en liever niet elders plaatsen? Omdat de gansche strijd over de ceremoniën voortvloeit uit het kerkrechtelijk standpunt, dat de Puriteinen innamen tegenover de Engelsche kerk. Het hoofdmoment van den twist lag niet daarin, dat de ceremoniën in vroegere Roomsche formaliteiten heur oorsprong vonden; ook zelfs niet daarin, dat de Christelijke vrijheid er door aan banden werd gelegd; neen, het zwaartepunt lag in de Gereformeerde kerkbeschouwing, die zij toegedaan waren. Het hiërarchisch systeem was hun vijand; dat was de bronwel van al hunne ellende. In Amesius' Ecclesiologie ligt de verklaring van zijn ongunstig oordeel over het ritualisme der Engelsche kerk.

De kerk, mystice beschouwd, is hem het subject, waarop

1) *Fresh Suit against Ceremonies*, l. c.: „and Posteritie shall not say that (for our owne ease) we betrayed the cause, by leaving it more praejudiced to them, then we receyved it from our Forefathers".

de verlossing toegepast wordt [1]). Die toepassing wordt gerealiseerd door de roeping. Vandaar de naam „Ecclesia" [2]). Zij is eene vergadering van geroepenen, ook wordt zij eene vergadering van geloovigen genoemd, omdat het geloof het eindgewrocht (terminus) der roeping is [3]). Om de verhouding, waarin zij tot Christus staat, heet zij Zijn lichaam; en krachtens de relatie, waarin zij door Hem tot God staat, wordt zij gemeente Gods genoemd [4]). De kerk is eene vergadering, want zij bestaat niet uit eenige geroepenen, maar uit eene communitas van velen. Haar constitueerende oorzaak is noodzakelijk zoodanig iets, dat gelijkelijk in alle geroepenen gevonden wordt, dat is: het geloof [5]). Naar de graden harer gemeenschap met Christus is zij strijdende of triumfeerend [6]). Die strijdende kerk (en daar hebben wij op dit oogenblik mede te maken) is onzichtbaar en zichtbaar. Haar essentieele vorm is onzichtbaar, wijl die bestaat in eene relatie, die buiten de zinlijke waarneming valt [7]). De accidenteele vorm daarentegen is zichtbaar, omdat hij niet anders is dan de uitwendige belijdenis van een innerlijk geloof [8]). De zichtbare belijdenis is de zichtbare gemeenschap der heiligen, die zij met Christus en onder elkander hebben [9]). De kerk op aarde is niet te gelijker tijd in haar geheel

---

1) *Medulla Theologica*, lib. I, cap. XXXI, 1.
2) l. l., 6.
3) l. l., 7.
4) l. l., 8.
5) l. l., 11: „Fides igitur est forma Ecclesiae".
6) l. l., 21.
7) l. l., 26: „Forma essentialis est invisibilis: quia et relatio est, quae non incurrit in sensum".
8) l. l., 27: „Forma accidentalis est visibilis: quia nihil aliud est, quam internae fidei externa professio, quae sensu facile percipi potest".
9) l. l., 28.

zichtbaar, wel in hare deelen; afzonderlijk in de enkele leden, gemeenschappelijk in de vergaderingen of congregaties [1]). Door de congregaties worden even zoovele kerken zichtbaar [2]). Al die congregaties zijn gelijksoortige deelen der Katholieke (d. i. algemeene) kerk. Zij hebben haar naam en haar natuur [3]). Elke bijzondere kerk is dus, wat haar natuur betreft, een „species" van het „genus" kerk, maar in verhouding tot de Katholieke kerk is zij een lid [4]), terwijl elke congregatie op hare beurt als een geheel staat tegenover hare lidmaten [5]). Elke congregatie is dus een „societas" van geloovigen, d. w. z. een gemeenschap van zulken, die minstens door uitwendige belijdenis verbonden zijn; ook hunne kinderen worden tot de kerk gerekend [6]). Toch is het samenkomen van geloovigen nog niet voldoende, om een kerk te vormen. Eerst dan kan er van kerkformatie sprake zijn, als zij door een bijzonderen band verbonden zijn. Die band is een verbond, uitgedrukt of verondersteld (foedus expressum vel implicitum), waarbij iedere geloovige zich verbindt, die plichten jegens God en zijn medegeloovigen te volbrengen, die betrekking hebben op den welstand en de stichting der kerk. Niemand mag dus worden toegelaten, dan na belijdenis des geloofs en belofte van gehoorzaamheid [7]).

Wie nu meenen mocht, dat hier het collegialisme aan het woord is, omdat er van een verbond, een verdrag en een

---

1) l. l., cap. XXXII, 1.

2) l. l., 3: „Tot Ecclesias visibiles constituit, quot sunt congregationes distinctae".

3) l. l., 4.

4) l. l., 5: „Ecclesia particularis est species Ecclesiae in genere".

5) l. l.

6) l. l., 7—13.

7) l. l., 14—17.

gehoorzaamheidsbelofte sprake is, vergist zich. Immers van dat verbond tusschen de leden hangt in uiterste instantie het bestaan der kerk niet af. God en Christus volbrengen de saamvergadering in een geïnstitueerde kerk. De mensch heeft geen macht, om voor Christus een kerk te vormen. De kerkformatie geschiedt slechts middellijk door menschen op bevel van God [1]). De contractanten, als ze ten minste zoo genoemd mogen worden, zijn geen souverein in den kring der kerk. Christus is haar hoofd en haar eenige wetgever, niet omdat de samentredenden Hem als zoodanig hebben gesteld, maar omdat God Hem daartoe heeft verordineerd. Niemand heeft dus het recht, om iets af of toe te doen aan hetgeen Christus der kerk heeft gegeven [2]). Zóó geheel hangt zij af van Christus, dat zij, zonder Hem beschouwd, geen volkomen lichaam is [3]). De kerk heeft slechts zorg te dragen, den wil van Christus nauwkeurig uit te vorschen en Zijne instellingen te onderhouden [4]). De hoogste eere van een iegelijk mensch is, een dienstknecht te zijn in het huis van God. Alle macht, den bedienaars der kerk opgedragen, is dus slechts een macht om te handelen krachtens Christus' bevel, uit gehoorzaamheid jegens Hem. Geestelijke of koninklijke regeermacht, waardoor iemand handelt uit vrijheid of uit eigen wil, heeft Christus alleen en geen mensch [5]).

Een kerkedienaar heeft dus nooit recht, om de hem opge-

---

1) l. l., 23: „Instituitur autem a Deo et Christo solo: quia homines neque ex sese potestatem habent instituendi, aut formandi Ecclesiam Christo".

2) l. l., 24.

3) *Reply to Dr. Morton's Defence etc.*, Sect. VII, VIII, IX, X: „For the Church is a society but not compleat, if it be considered as not comprehending Christ the Head and only Lawmaker of it". Vergel. l. c., p. 25.

4) *Medulla Theologica*, l. l., 26.

5) l. l., c. XXXIII, 6, 7.

legde taak op anderer schouders te leggen [1]). Het vicariaat m. a. w. is in strijd met de instelling Gods. De macht van een dienaar toch is niet absoluut; zij is slechts „potestas juris". Zij hangt af van de beroeping, waardoor hem 't ambt wordt opgedragen, met de autoriteit van bedienen [2]). Het is dus ook niet schriftuurlijk, iemand te beroepen zonder hem macht te geven het Woord te prediken, zooals in de Engelsche kerk menigvuldig geschiedde [3]). Door het „ministerium" treedt de kerk organisch op en is zij in staat om uit te oefenen, wat voor haar welzijn noodig is. De kerkregeering wordt daardoor in het leven geroepen [4]). De vorm dezer „Politia Ecclesiastica" is volkomen monarchisch met betrekking tot Christus; maar wat de zichtbare en stadhouderlijke bediening betreft, is zij deels aristocratisch, deels democratisch [5]). Van hiërarchie kan nooit sprake zijn. De bedienaren zijn aan elkanders macht niet onderworpen; allen hangen onmiddellijk van Christus af [6]). De opklimmende rangorde in de ambten der Episcopale kerk heeft dus geen recht van bestaan. Hebben alle „ministri" gelijke rechten krachtens hunne roeping, datzelfde geldt ook van de kerken. Zij han-

1) l. l. 8: „Hinc minister Ecclesiae per semet ipsum suum officium exequi tenetur, ut qui non habet potestatem vicarium aliquem suo loco delegandi". Zie ook Benthem, *Engländischer Kirch- und Schulen-Staat*, Lüneburg 1694, S. 359.

2) *Medulla Theologica*, l. l., 10—13.

3) *Constitutiones sive Canones Ecclesiastici Ecclesiae Anglicanae*, opgenomen door Benthem, a. a. O., S. 392 ff., art. 56, waar gehandeld wordt over „Ministris mere Concionatoribus, precum publicarum lectio, et Sacramentorum administratio bina annuatim injuncta", en art. 57: „A ministris non Concionatoribus Sacramenta efficaciter administrati".

4) *Medulla Theologica*, l. l., 18: „sic etiam per ministerium, habet organicum quendam statum".

5) l. l., 20.

6) l. l., 22.

gen niet van elkander af. De kerk is niet Katholiek in dien zin, dat alle geloovigen over de gansche wereld in één uitwendig verbond saamgevoegd moeten zijn en zouden afhangen van één herder of ééne vergadering van herders [1]). Elke congregatie vormt een kerk; dus is de kerk niet nationaal, niet provinciaal, noch diocesaansch; dat zijn al te zamen vormen, uit de burgerlijke regeering overgenomen. De kerk is parochiaal, en voor haar welwezen is het wenschelijk, dat zij uit een niet te groot aantal leden bestaat; immers het uitoefenen van de tucht en de stichting der gemeente wordt door een kleiner aantal vergemakkelijkt [2]). Die bijzondere kerken kunnen, ja moeten soms een onderlinge confederatie aangaan. Zij mogen samenkomen in classen en synoden, om elkander hulpe te bieden, maar die combinatie constitueert geen nieuwen kerkvorm, en nimmer mag zij de vrijheid of de macht der enkele kerk verminderen. Geene kerk is aan een hoogere rechtspraak onderworpen dan aan die, welke in haar zelf is. Classen en synoden hebben nooit meer dan een raadgevende stem [3]).

Men gevoelt het, hier is de Independent aan het woord [4]).

---

1) l. l., cap. XXXIX, 17, 20.

2) l. l., 19, 21, 22.

3) l. l., 27. Verg. *English Puritanism*, cap. II, 3: „They hold that Jesus Christ hath not subjected any Church or congregation of his, to any other superior Ecclesiasticall Jurisdiction, than unto that which is within itself: So that if a whole Church or Congregation shall erre, in any mathers of faith or Religion, no other Churches; or Spirituall Church Officers have (by any warrant from the word of God) power to censure, punish or controle the same; but are only to counsel and advise the same".

4) William Orme geeft in zijne *Memoirs of Dr. Owen* (*Works of John Owen*, l. c., vol. I, p. 46) de volgende karakteristiek van het Independentisme: „The distinguishing principle of Independency may be expressed in a single sen-

Onze Dordsche kerkorde leerde anders. Zij toch verklaart: „Zoo iemand zich beklaagt door de uitspraak der mindere vergadering verongelijkt te zijn, dezelve zal zich op een meerdere Kerkelijke vergadering beroepen mogen". Zij beweert: „Hetzelfde zeggen heeft de Classe over den kerkeraad, 'twelk de particuliere Synode heeft over de Classis, en de Generale synode over de particulieren" [1]). Slechts in zake excommunicatie kent Amesius, in geval van verschil, aan classen en synode het recht van uitspraak toe, doch altijd zóó, dat de gemeente zelve, voor het grootste deel door haar ambtsdragers, handelend optreedt [2]).

Amesius is geen voorstander van het Independentisme in zijn schrilsten vorm. Hij wil de kerkelijke ambten niet aantasten. Veeleer behoort hij tot diegenen onder de Gereformeerde theologen, waarvan Voetius getuigt, dat zij door anderen „Independenten", maar door zich zelven „Congregationalistische kerken", worden genoemd [3]). Alle Brownisme, den geest van separatie en anabaptisme, bestreed hij ten sterkste. Bij dergelijk soort menschen vond zijn strijd tegen de Engelsche kerk dan ook geen bijval. Zijn „Fresh Suit" voldeed allen Nonconformisten, alleen den Separatisten niet.

---

tence; viz. That a Church of Christ is a voluntary society of Christians regularly assembling in one place, and with its officers possessing the full power of government, worships and discipline in itself".

1) *Kerken-Ordening, gesteld in de Nat. Synode der Gereformeerde Kerken*, enz., uitgegeven door Dr. A. Kuyper, Amst. 1887, Art. XXXI en XXXVI.

2) *De conscientia et eius jure vel casibus*, lib. IV, c. XXIX, Quaestio nona.

3) Gijsb. Voetii, *Tractatus selecti de Politica Ecclesiastica*, edid. F. L. Rutgers, Amst. 1885, p. 255: „A quibus (Brownistis) non admodum dissentiunt Theologi nonnulli Reformati, dicti ab aliis Independentes, ab ipsis Ecclesiae congregationales, qui summitatem et independentiam absolutam sub Christo, ministerialem scil. in quocunque regimine Ecclesiastico tribuunt omnibus Ecclesiis parochialibus".

Nog na zijn dood werd het bestreden door Canne, zich noemende „herder van de oude Engelsche kerk te Amsterdam", in een tractaat getiteld „A Necessity of Separation from the Church of England, proved by the Nonconformists' Principles. Specially opposed to Dr. Ames, his Fresh Suit against Ceremonies', in the point of Separation only". Canne stemt wel toe, dat Amesius in alle dingen Burgess „vlak tegen den grond heeft gelegd", maar alleen in zake Separatie niet [1]. Amesius is een Congregationalist van de gezondste soort. Onverbiddelijk beperkt hij alle regeermacht tot de enkele kerk. De ambtsdragers van meerdere kerken mogen, ja, wel samenkomen om gemeenschap te oefenen; die samenkomsten kunnen haar nut hebben, omdat de moeilijkheden daar besproken worden, maar zij missen de strekking, om de eenheid van het lichaam van Christus te openbaren. Het welbegrepen eigenbelang slechts dringt er toe. Dat zelfde Independentisme blijkt ook uit het vrijwilligheidsbeginsel, dat hij huldigt in zake kerkformatie en toetreding tot een kerk.

Wel rust op ieder Christen de verplichting, zich te voegen bij een plaatselijke kerk; wie dat naliet, zou schuldig staan tegenover God en zich zelf. Ook ligt het voor de hand, dat men zich het liefst bij de kerk der zuiverste formatie aansluit [2]; maar men mag zich toch ook verbinden met kerken, waarin veel gebreken zijn [3]. Niet om ze door ons stilzwijgen te bevorderen, maar om te trachten ze weg te nemen. Scheiding behoeft niet spoedig plaats te grijpen, zelfs dan nog niet, als de godzaligen door de goddeloozen worden onder-

---

1) Hanbury, l. c., vol. I, p. 516.

2) *De conscientia et eius jure vel casibus*, lib. IV, c. XXIV, Quaestio secunda.

3) l. l.

drukt; want het lichtvaardig heengaan der vromen verbetert het kwade niet, maar bevordert het [1]).

Doch daartegenover staat ook, dat indien iemand wegens onbillijke kwelling, of om eigen geestelijk belang tot een kerk van zuiverder formatie overgaat, zonder de kerk, die hij verliet, te veroordeelen, dat er dan van schisma geen sprake kan zijn [2]). Alle gemeenschap wordt daar niet afgesneden. Slechts dan is er van schisma als zonde sprake, wanneer alle gemeenschap met een ware kerk verbroken wordt [3]). Dat was zijn bezwaar tegen Robinson. Separatie kan soms eisch zijn, b. v. als men tot zonde wordt gedwongen, als er gevaar van verleiding is, of als vervolging noodzaakt; maar als het dan eene afscheiding van daden of personen blijft, dan is het nog niet terstond separatie, die van de kerk ons afscheidt. Anna Maria van Schurman deed Amesius onrecht, toen zij tegenover den Utrechtschen kerkeraad zich op Amesius beriep, om haar Labadisme te rechtvaardigen. Niet, omdat zij zich wilde houden „aen de suyverste Belijdenisse, en de suyverste practijk der goddelike waerheiden der Reformatie, al is het in een kleinder Vergaderinge", maar omdat zij de kerk, die zij verliet, veroordeelde. Daarom maakte zij zich wel degelijk schuldig aan „een verwijtelijke Scheuringe, welke een ontbindinge is van de eenigheid, die onder Christenen moet onderhouden worden (gelijk Amesius wel spreekt in zijne gevallen van Conscientie)". Veel meer dan die „van de twee Gemeinten van Serdam, daer yder sijnen bijsonderen Leeraer, sijne bijsondere Ledematen, en sijn bijsonder Avontmael houden", gelijk zij

1) l. l., Quaestio tertia.

2) l. l. Vergel. lib. V, c. XII, IV.

3) l. l., c. XII, V: „Secessio vero totalis, cum absoluta renunciatione, aut rejectione omnis communionis, non potest licite adhiberi erga Ecclesiam veram".

„berecht" was [1]). Amesius zelf, hoewel hij de vrijheid had genomen, zich bij een kerk van zuiverder formatie aan te sluiten, wachtte zich wel, de Episcopale kerk een valsche te noemen [2]). Hij zou haar niet verlaten hebben, als het optreden hem niet onmogelijk was gemaakt, als de overmoed der hiërarchen hem niet uitgeworpen had. Alle gemeenschap met haar wilde hij des ondanks nog niet afsnijden. Een schismaticus, naar de definitie, die hij van een dergelijk mensch geeft, wilde hij niet wezen.

Maar de Engelsche kerkorde haatte hij [3]). De critiek spaarde hij haar niet. De Schrift, de oude kerk, de theologen der Reformatie dienden hem als toets. En wij kunnen begrijpen hoe moeilijk, ja hoe hopeloos de verdediging dier eigenlijk Roomsche kerkorde was voor een man als Burgess, die Gereformeerd van belijdenis wilde zijn. Dáárom zoo moeilijk, omdat hij als Gereformeerde het gezag van Christus wilde handhaven, en als Episcopaal een lans wilde breken voor menschelijke autoriteit. Als Amesius in zijn strijdschriften dan ook de vraag stelt, of er „Church-Chancellours, Commissaries, and Officials under the Bishops" waren; of een

---

1) *Archief voor Nederlandsche kerkgeschiedenis* onder redactie van J. G. R. Acquoy en H. C. Rogge, deel II, blz. 171 vv., *Briefwisseling tusschen den Utrechtschen kerkeraad en Anna Maria van Schurman*, door Dr. A. C. Duker.

2) *A Reply* etc., Ch. IV, Sect. 6: „We allow with all thankefulnesse that our Church is to be called a reformed Church in regard of the maine points of Faith, which are purely and freely taught among us with publike approbation and also in regard that the grossest superstitions are by publike authority cast out of our assemblies".

3) l. c.: „If our Ecclesiasticall government be considered, and some superstitions, we deny utterly that we have such a reformation therein, as may represent the face of the primitive Church". Zoo ook *Fresh Suit*, l. c., part. II, p. 402.

dienaar geroepen mocht worden zonder toestemming der Congregatie, waarover hij gesteld was; of er „Pluralists, non-residents" en „dumbe ministers" waren [1]), dan erkende Burgess, dat Amesius den vinger op de wonde legde, en dat hij hem dankbaar zou wezen voor een middel, om die kwalen op te ruimen [2]). Feitelijk gaf hij dus een systeem op, dat het correctief miste om zoo groote misbruiken tegen te gaan. Zelf stemde hij toe, dat al de hiërarchische ambten in geen apostolische kerk werden gevonden; en Amesius liet niet na er op te wijzen, dat juist die ambten de ellende brachten over de belijders des Heeren [3]). Hoe zwak de verdediging van Burgess was, blijke o. a. hieruit, dat hij, om de „non-residents" te redden, ze gaat verdeelen in „Carefull and carelesse — non-residents" [4]). Het is een schamele verdediging van het ambt als zoodanig, indien men het dekken moet met de opmerking, dat er onder de dragers daarvan toch ook nog goeden worden gevonden.

Voeg daarbij, dat Amesius de misbruiken, die als van zelve onder een hiërarchische kerkorde binnen moesten dringen, onbeschroomd aan de kaak stelde; dat hij de simonie [5]), de onbekwaamheid bij de ambtsdragers, de wille-

---

1) *A Reply* etc., Ch. IV, Sect. 6.

2) *An Answer rejoyned* etc., p. 464: „And yet it cannot be denied, but you have herein touched the sore of this Church. For which, if you can also tell us the certaine and safe remedy, I am perswaded the Church will thanke you".

3) *Fresh Suit against Ceremonies*, part. II, p. 406: „Yet these human creatures, are those that keep most misrule among poore Christian men and Ministers also".

4) l. c., part. II, p. 416.

5) *Fresh Suit against Ceremonies*, part. II, p. 419: „Every Page, and Lackie, at the Court, and many Scriveners, can tell you how much this

keur der machthebbers, de onrechtvaardigheid in de censuur, waardoor men de godzaligen om hunne ongelijkvormigheid buitensloot en het met de onzedelijken niet al te nauw nam [1]), op geduchte wijze geeselde, en we gevoelen, dat het voordeel in dezen strijd niet was aan de zijde van hem, die de hiërarchie verdedigde. Burgess' tweeslachtigheid speelde hem parten. Als hij Roomsch geweest was, zou hij sterker positie hebben ingenomen dan nu hij Gereformeerd wilde blijven.

Dat zelfde blijkt ook in den strijd over de ceremoniën. De Puritein verwierp, wat niet onmiddellijk in de Schrift werd geleerd, of door logische gevolgtrekking daaruit afgeleid worden kon. Dat gold voor de kerkorde, maar ook voor de kerkelijke practijken. Wat in zake Godsvereering geschiedt boven hetgeen in de Schrift bevolen wordt, is onwettig [2]). Zoo leerden de Lincolnshire predikanten, zoo leerde Bradshaw en ook Amesius. Maar Bisschop Morton en Burgess hielden vol, dat elke toevoeging nog niet tegen het Woord Gods, dus nog niet onwettig was [3]). Zij maakten onderscheid tusschen eigenlijke en oneigenlijke Godsvereering. De eerste, de essentieele, d. i. de leer, was algenoegzaam in de Schrift geopenbaard; de tweede daarentegen, die op louter ceremonieele zaken betrekking had, was aan de vrijheid der kerk overgelaten. De eerste is Godsvereering des harten; de tweede openbaart

---

and that Bishop, or Deane gave to such or such a Buckingham; and how much the said Bishop received from his under officers and other, by him promoted".

2) l. c., part. II, p. 416. *A Reply* etc., Ch. IV, sect. 6.

3) W. Bradshaw, *A Treatise of divine worship*, l. c., cap. VI. *Fresh Suit against Ceremonies*, l. c., Preface. *A Reply* etc., Ch. I, Sect. 2: „The scripture condemneth whatsoever is done, not onely against the warrant and direction of the word, but also that which is done beside it".

4) *An Answer rejoyned* etc., p. 4: „Something is warranted which is not prescribed in the word".

zich uitwendig. De eerste is waarachtig of bestaat niet; de andere daarentegen kan waar of valsch zijn. Het gebruik des Woords, gebeden, liederen, sacramenten enz., dat alles moet naar Gods voorschrift ingericht worden, maar daarbij komen „adjuncta", wier doel is „decencie and edification". Deze heeten ook Godsvereering, maar oneigenlijk. Daartoe behooren gebaren, tijd, plaats en riten. Voor deze bijkomstigheden is slechts noodig, dat God ze niet verbiedt [1]). Om de ceremoniën te redden, worden zij dus buiten den eigenlijken kring der Godsvereering gesloten [2]). Tegen die uitsluiting teekent Amesius protest aan. De ceremoniën waren onder het O. V. zooveel als het abc-boek (the horne-book or prymmer), waardoor de kerk onderwezen werd, toen zij nog in hare kindsheid was. Zij waren hulpmiddelen, om den zwakke en den blinde te helpen. Zij dienden tot afschaduwing van Christus, en waren niet voortdurend noodzakelijk. Dit echter neemt niet weg, dat zij wel degelijk ceremonieele Godsvereering waren. De Schrift maakt onderscheid tusschen moreele en ceremonieele vereering. Zooals de eerste een volkomen natuur heeft zonder de tweede, zoo is de laatste compleet zonder de eerste. Zij zijn beide onderscheidene „species" van de Godsvereering als „genus" [3]). En aangezien niemand weten kan wat Gode welbehagelijk is, en ook nie-

1) l. c., p. 124, 125: „The divine worship which is proper to God, it is either Principall, or Subordinate .... The externall worship of God is true or false; the internal is true or not at all".

2) Burgess noemt ze „improper worship", l. c., p. 125.

3) *Fresh Suit against ceremonies* etc., part. I, p. 35, 36: „It is the verdit and voice of the scripture, and consent of all men, to divyde worship into { morall / ceremoniall } .... Ceremoniall hath its compleat nature without morall, because they are contradistinct species". Zie ook *Medulla Theologica*, lib. II, c. XIII.

mand in staat is, eenige vereering Hem welbehagelijk te maken, omdat slechts datgene Hem aangenaam zijn kan, waarvan Hij zelf auteur is, daarom staat het niemand vrij, naar eigen goeddunken een vereering Gods in te stellen [1]). „Wij kennen Christus", zoo zegt hij, „en wij zijn gereed te omhelzen wat van Hem komt" [2]). En bovendien, bewijst niet de Engelsche kerk zelve, dat zij de ceremoniën als Godsvereering beschouwt? Waarom worden ze anders met zoo strenge straffen opgedrongen? [3]) En wie zich nu beroepen wilde op „eerlijkheid en orde", dien stemde hij gaarne toe, dat alle dingen op die wijze moesten geschieden, maar de ceremoniën waren daarvoor niet noodig [4]). Hij stond op de algenoegzaamheid van de instellingen van Christus voor alle Godsvereering [5]). In Deut. 12 : 32 was immers duidelijk geschreven, dat de mensch aan Gods inzettingen niet toe- noch af mocht doen. Wie het desondanks deed, zooals de bisschoppen, stelde zich in Gods plaats [6]). En indien iemand meende, dat de kerkelijke wet de conscientiën bond zoo goed als de burgerlijke, dien bestreed hij door eenvoudig de wettigheid van het ambt der prelaten te ontkennen. Gehoorzaamheid is men alleen verschuldigd aan wettige kerkelijke regeerders, en dan nog slechts, indien zij den last van Christus ons brengen [7]). Als God de ceremoniën, die Hij

1) *Medulla Theologica*, l. l., 13.

2) *Fresh Suit against Ceremonies*, Preface.

3) *A Reply* etc., Ch. II, Sect. 11.

4) *Fresh Suit against Ceremonies*, Preface.

5) l. c.: „The state of this warr is this: wee (as it becomes Christians) stand upon the Sufficiency of Christs institutions, for all kynde of worship: and that exclusively, the word (say we) and nothing but the word, in mathers of Religious worship".

6) *Medulla Theologica*, l. l., 19.

7) *A Reply* etc., Ch. V, Sect. VII, VIII, ff.

onder het O. V. tot onderwijzing der kerk gaf, nu onder het Nieuwe niet meer duldt, hoeveel te minder dan de door de menschen ingestelde. Bovendien, welke maatstaf kan er zijn, om de willekeur te bannen? Waar de ceremonieele eeredienst aan de menschen wordt overgelaten, daar is de deur immers open voor alles [1]).

Zoo ergens, dan openbaart zich hier de zwakheid van Burgess' verdediging. Hij gaat toch zóó ver, dat hij den Prelaten zelfs het recht toekent, de besnijdenis weder in te voeren [2]). „Welnu", zegt Amesius, „als het dien heeren op eene samenkomst dan eens invalt te besluiten, dat alle Engelsche mannen het voor lief moeten nemen, dat hun de voorhuid afgesneden wordt, is het dan niet onrechtvaardig, de onaangename gevolgen van dat dwaze bevel, het verzet, dat er door in het leven wordt geroepen, te wijten aan degenen, die er voor bedanken zich daaraan te onderwerpen?" [3])

Ontkent Amesius aldus de wettigheid van alle door menschelijke macht opgelegde ceremoniën, dan volgt daaruit, dat het koorhemd, het kruis in den doop en het knielen bij het Avondmaal niet geoorloofd zijn [4]). De orgelmuziek zelfs wil hij verbannen, omdat het orgel een typische beteekenis had [5]). Hij schijnt er niet aan gedacht te hebben, dat het

---

1) l. c., Ch. III, Sect. V.

2) *An Answer rejoyned* etc., p. 285.

3) *Fresh Suit against Ceremonies*, Preface.

4) l. c., part. II, p. 109: „The trueth is, Crosse and surplice, cannot with any shew of reason; or common sense, be sayd to be commanded in generall, any more than in speciall, no nor yet permitted, eyther in speciall or generall".

5) l. c., p. 404: „I say that his denying of organicall musicke to have been significant or typicall, is without reason and against the current of our Divines".

ook dienen kon, om den zang der gemeente te vergemakkelijken. Merkwaardig is nog het vrije standpunt, waarop hij zich plaatst tegenover godgeleerden uit het buitenland. Het was niet te ontkennen, dat zelfs gezaghebbende theologen getuigenissen hadden afgelegd, die in het voordeel waren van de ceremonieele dienst. Om aan Burgess dit wapen te ontnemen, zou hij dat verschijnsel verklaren.

Sommigen leefden in den morgenstond der reformatie en hadden nog geen open oog voor al het bederf der kerk; anderen hadden te veel te doen met de gevaren, die hunne eigene kerken bedreigden, zoodat ze met te weinig kennis van zaken oordeelden over Engelsche toestanden. En al waren ze ook toegerust met voldoende kennis, om grondig te oordeelen, dan waren zij toch ook menschen, die dwalen konden. Amesius wilde bij niemand zweren, niemand slaafs volgen [1]). Zelf bracht hij in toepassing, wat hij zijn studenten steeds voorhield: Gods gezag alleen is bindend; wat de mensch doet, verdient slechts vertrouwen, voor zoover het overeenkomt met hetgeen in de bron der Godskennis ons gegeven werd. Op den mensch rust de taak, die bron te onderzoeken. Zijne roeping is, toe te nemen in de kennis en in de practijk van het gekende. Op het volbrengen dier roeping heeft God de belofte van leiding en zegen gelegd [2]).

Amesius was van een zuiver protestantschen geest. Dit getuigenis klinkt anders dan het oordeel, waaronder Dr. Hartog hem besluit. De onfeilbaarheid der Hervormers was bij Amesius niet bekend [3]).

---

1) l. c., part. II, p. 529, A Postscript.

2) *Medulla Theologica*, lib. I, c. XXXVI, 23.

3) Dr. J. Hartog, a. w., blz. 41: „Langzamerhand begon zich een richting

c. *Amesius' Antipapisme.*

Zijn wij thans genaderd tot de behandeling van Amesius' antipapisme, dan zij wederom vooraf medegedeeld, dat het onze bedoeling niet is, een volledig overzicht te geven der dogmatische vraagstukken, waarin Rome en het gereformeerd Protestantisme tegenover elkander stonden. Het is ons genoeg, de wijze waarop hij polemiseerde te schetsen, het wapen te laten zien, dat hij hanteerde in den strijd. Twee strijdschriften leverde hij tegen Rome. Het ééne, dat reeds vóór 1610 door hem bewerkt schijnt te zijn, draagt tot titel „Disceptatio Scholastica de Circulo Pontificio et eorum omnium ἀκαταληψίᾳ, qui in Scripturis non acquiescunt" [1]). Zijn hoofdwerk in dit opzicht is echter zijn „Bellarminus enervatus", dat verscheidene uitgaven beleefd heeft.

Ook voor de Roomsche kerk was de Hervorming niet geheel onvruchtbaar gebleven. De actie tegen haar wekte reactie, zoodat zij weldra met verjongde en herzamelde kracht tegen de Protestantsche wereld optreden kon. Hoe

---

te openbaren, die niet uitging van de Schrift, maar van de systemen door de Hervormers nagelaten. En ofschoon dat zoo geheel verkeerd niet zou geweest zijn, indien men de waarheid van die stelsels aan de Schrift had getoetst, werd het noodlottig toen men hetgeen de Hervormers geschreven hadden als gezag hebbend en onfeilbaar ging beschouwen".

1) Het werd opgenomen in één bundel met zijne *Disquisitiones Theologicae de Lumine Naturae et Gratiae, de Praeparatione peccatoris ad Conversionem*, etc. Vóór het tractaat *de Circulo Pontificio*, meldt de drukker aan den lezer: „Disceptationem sequentem expressimus ex editione Francof. anno 1610 demptis paucis quibusdam ex praefatione, quae cum alio quodam tractatu cui subjuncta erant individuo nexu cohaerebant". Die zelfde mededeeling vinden we ook vermeld in de uitgave van 1633, bij Justus Livius te Leiden.

die nieuw ontwaakte geest alle organen van litteratuur en kunst bezielde, werd o. a. door den uitnemenden Leopold von Ranke beschreven [1]). In die herleving was de ontwikkeling van groote polemische kracht als van zelve gegeven. Aan het voortwoekerend Protestantisme in al zijn schakeeringen moest paal en perk worden gesteld, zou men het verloren gebied zooveel mogelijk heroveren. Het Jezuïtisme trad op. Tot die gevreesde orde behoorde ook de man, die zulk een geduchten aanval deed op de protestantsche theologie. Bellarminus [2]), door de Roomschen gevierd, door de Protestanten gehaat, wordt de grootste polemicus, de geleerdste theoloog geacht, dien de orde der Jezuïeten destijds onder hare leden telde. Wat de Oratorianer Baronius voor de Roomsche kerkgeschiedschrijving was, dat was Bellarminus voor de Roomsche dogmatiek. Een degelijke studie ligt aan zijn arbeid ten grondslag. Hij nam kennis van de bronnen. Bovendien was hij door zijn verblijf in de Nederlanden in de gelegenheid geweest, het Protestantisme meer van nabij te leeren kennen. Al was die kennismaking juist geen aangename geweest, zij was toch ongetwijfeld dienstbaar om hem beter in te lichten [3]). Het was dan ook beneden zijne waardigheid, in nietsbewijzend schelden te vervallen. Hij wilde niet schimpen, maar overtuigen. Het was zijne bedoeling niet, het Protestantisme te miskennen. Als hij het desniettegenstaande toch gedaan heeft, dan was het, omdat eigen beginsel de zuiverheid van zijn blik benevelde. En hij heeft het gedaan.

---

1) Leopold von Ranke, *Die römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten*, Leipzig 1874, Band I, S. 247 ff.

2) Zie over hem het artikel van Thiersch in Herzog's *Real-Encyclopädie für protestantische Theologie und Kirche*, Band II (Stuttgart und Hamburg 1854), in voce „Bellarmin".

3) Herzog, a. a. O., S. 12.

Van de godsdienstige behoeften, die het Protestantisme in het aanzijn riepen, had hij geen besef. De ketter heeft volgens hem geen geloof, maar volgt slechts ijdele schimmen en phantasmata [1]). Van het diepe schuldbesef en de onuitroeibare begeerte naar gerechtigheid; van het absolute afhankelijkheidsbewustzijn en het teeder gebedsleven, waardoor de rechtgeaarde protestant zich onderscheidde, begreep ook Bellarminus niets. Maar die miskenning heeft aan de waardigheid van zijn toon weinig nadeel berokkend. Dank zij deze was de indruk, dien zijn arbeid maakte, misschien te krachtiger. Zijn werk was voortreffelijk. De beroering, die het in de protestantsche kampen verwekte, bewijst genoeg, dat het van groote beteekenis was. Toen zijne „Disputationes" verschenen, wedijverden protestantsche theologen van allerlei gading, om zijn krachtigen aanval weerstand te bieden. Het aantal geschriften tegen hem was groot. Aan een opsomming zullen we ons niet wagen. Het is ons genoeg te weten, dat Franciscus Junius [2]), John Rainolds [3]) en William Whita-

---

1) Roberti Bellarmini *Disputationes de Controversiis Christianae Fidei, adversus huius temporis haereticos*, Ingolstadii 1590, Tom. I, Praefatio: „Si Catholicus quispiam labitur in peccatum, si furtum, si adulterium, si homicidium fortè committit: miserè certè cum illo agitur. At nihilominus quoniam adhuc aliquis vitae sensus, adhuc aedificii fundamentum, adhuc lumen aurorae, id est, fides in ipso est; multa et magna praesidia ad salutem aeternam habet, non ambulat in tenebris, nouit medicum suum, potest adhuc ex fide, quam habet, ad Deum clamare etc..... At homo haereticus nihil horum habet, sed extincto in corde ipsius lumine fidei, umbras inanes et phantasmata consectatur".

2) D. Francisci Junii *Opuscula Theologica selecta recognovit et praefatus est* D. Abr. Kuyperus, Amst. 1882, Praefatio, p. XIII.

3) B. Brook, l. c., vol. II, p. 176: „At first he was a zealous papist, and his brother William a professed protestant; but engaging in conference and disputation, the brothers, it is said, converted each other". Drie en twintig werken worden daar van hem opgesomd.

ker [1]) onder Bellarminus' bestrijders behoorden, omdat Amesius hunne namen noemt en van hunne werken zeker wel gebruik gemaakt heeft. In zijn oog hadden die mannen den strijd tot Rome's nadeel beslecht [2]). Hij zette zich dan ook niet aan den arbeid, om te verbeteren wat zij hadden geleverd. Nieuwe argumenten zou hij niet in het debat brengen. Zijn doel was een ander. Het werk dier mannen was uitnemend, maar hunne geschriften te groot van omvang, om, vooral voor jongeren, bruikbaar te zijn. Bovendien, zij waren niet voldoende onder ieders bereik. Er was een handboek noodig, opdat ook de „tyrones gregarii", naar David's voorbeeld, met enkele steentjes uit de beek van Gods woord konden zegevieren [3]). Beknopt wenschte hij te ontwikkelen, hetgeen tegen den Jezuïet kon aangevoerd worden. Aan dat doelwit zijn alle litteraire vormen opgeofferd. Thiersch getuigt van Bellarminus, dat hij voor zijn tijd geweest is, wat Bossuet voor later dagen wezen zou [4]). De classieke vorming deed haar invloed bij Bellarminus gelden; in Amesius' werk is daar-

---

1) Zie over hem B. Brook, l. c., p. 72—85, en *Athenae Cantabrigienses*, vol. II, p. 196 ff., waar een volledige lijst van zijne werken te vinden is. Bellarminus zou Whitaker's portret steeds in zijn studeerkamer gehad hebben en, daarover ondervraagd, ten antwoord hebben gegeven: „quod quamvis haereticus erat et adversarius, erat tamen doctus adversarius". Verg. ook Thomas Fuller, *The holy state*, p. 59 ff.

2) G. Amesii *Bellarminus enervatus*, Tom. I, Dedicatio: „Certatim contra quamprimum egressi sunt fortissimi viri, et regiis armis induti Whitakerus, Reinoldus, Junius, etc. qui palam facientes duellatorem istum facile vinci posse, opprobrium omne statim amoliti sunt ab Israele".

3) l. l.: „Multi reperiuntur inter nostros, quibus arma graviora minus conveniunt.... tentare visum est, an non institui possint etiam tyrones nostri gregarii ut solis lapidibus ex rivulis Dei collectis.... istiusmodi vincerent hostes, ad exemplum Davidis".

4) Herzog, a. a. O., S. 13.

van geen spoor te ontdekken. Zijn doel sloot het buiten. Hij nam eenvoudig de quintessence van Bellarminus' beweringen woordelijk over, en na ze „ontzenuwd" te hebben, voegde hij er een reeks argumenten aan toe, om de protestantsche stellingen te staven. Alle elegantie, die het boek aangenaam zou doen lezen, ging op die wijze verloren. Het is dor, omdat het te veel doet denken aan een rekenkundig probleem. Maar, en dat spreekt bijna vanzelf, wat het op die wijze aan sierlijkheid derven moest, dat won het aan polemische kracht. Met de hem eigene scherpte van oordeel rafelt Amesius stelling na stelling uiteen. Hij volgt den Jezuïet op den voet, en waar slechts mogelijk zet hij de wigge zijner onverbiddelijke logica in hetgeen zijn tegenstander poneerde. Als de gelegenheid zich voordoet, speelt hij, o zoo gaarne, Bellarminus tegen Bellarminus of tegen Romes practijken uit. Daarom schreef later Nethenus, dat hij den Goliath met eigen zwaard had onthoofd [1]). Een voordeel van zijn boek was, dat het, door de beknoptheid van bestek, in staat stelde, om in een oogwenk de argumenten tegen Rome te overzien, op welk punt men maar wilde.

Het plan, dat aan Bellarminus' „Disputationes" ten grondslag ligt, vinden wij dus weer bij Amesius. In de reeds geciteerde „Praefatio" verklaart Bellarminus, wat hij zich voorstelt te doen [2]). De ketterijen van zijn tijd hadden, naar

1) Praefatio Introductoria, l. l.: „Papistarum Goliatho,.... prostravit et proprio gladio jugulavit".

2) Bellarminus, l. l.: „Cum igitur haereses huius temporis proprie circa hos duos articulos Symboli Apostolici nonum et decimum fere omnes versentur, nos etiam controversias omnes ad eosdem duos articulos referemus. Initio igitur de sancta Ecclesia disseremus: in qua disputatione agendum erit primùm de ipso Christo, qui caput est et princeps Ecclesiae universae:

zijne meening, bijna allen betrekking op artikel IX en X van het Symbolum Apostolicum. Tot die twee bracht hij dus zijne controversen terug. In de eerste plaats handelde hij over de heilige kerk. Daaronder had hij te spreken over den Christus, die het Hoofd en de koning is der gansche kerk, over de strijdende kerk op aarde, haar zichtbaar hoofd, den oppersten priester en over hare leden, verdeeld in clerici, monachi en laici. Op de strijdende kerk volgde de kerk in het vagevuur; op die kerk in de zuivering, de zalige kerk triumpheerend met Christus in den hemel. Bij deze laatste kwam het vereeren en aanroepen der heiligen ter sprake, met de reliquieën, de beelden en andere dergelijke zaken. Was dit alles afgehandeld, dan wijdde hij de aandacht aan de gemeenschap der heiligen. Hier vond de leer der Sacramenten een plaats, waarbij zich evenveel verschilpunten op den voorgrond drongen, als er Sacramenten waren. En eindelijk stond Bellarminus nog stil bij de vergeving der zonden, waartoe al die vraagstukken behoorden, die betrekking hadden op de genade van den eersten mensch, het verlies der genade, de wonden door de zonde geslagen, het herstel der genade, den vrijen wil, de rechtvaardigmaking en de ver-

---

deinde de ea parte Ecclesiae, quae laborat in terris, necnon de capite eius visibili summo Pontifice, deque omnibus eius membris, id est, Clericis, Monachis, Laicis: tum de altera parte Ecclesiae, quae in locis purgatoriis expiatur: postremo de illa, quae iam cum Christo beata in coelis triumphat. Ubi de cultu et invocatione Sanctorum, de reliquiis, et imaginibus, aliisque similibus rebus disputabitur. Quibus expeditis ad Sanctorum communionem, id est, ad Sacramentorum tractationem accedemus, ubi tot erunt capita controversiarum, quot sunt Sacramenta.... Sequitur postremo, remissio peccatorum, ad quam illae quaestiones omnes pertinebunt, quae sunt de gratia primi hominis, de gratiae amissione, de vulneribus ex peccato relictis, de gratiae reparatione, de libero arbitrio, de iustificatione, de meritis operum bonorum".

diensten van de goede werken. Aan dit gansche systeem liet hij, bij wijze van inleiding, nog een controvers voorafgaan over het woord Gods, „omdat", zooals hij terecht opmerkte, „men niet kan disputeeren, tenzij men met zijn tegenstander in een gemeenschappelijk beginsel overeenstemt" [1]). Dat beginsel meende hij gevonden te hebben in het Woord Gods. Hij en bijna alle ketters aanvaardden het als regel des geloofs. Het was echter jammer, dat er ondanks die formeele gelijkheid, toch materieel zooveel verschil over dat beginsel was. Bellarminus gevoelde dit bezwaar. In niet minder dan vier boeken, bevattende 256 kolommen, trachtte hij te rechtvaardigen, hetgeen hij voor Gods woord hield, m. a. w. wat voor hem gezaghebbend was. Eerst onderzocht hij, welke boeken als canoniek moeten worden beschouwd, dan welke editie men zou gebruiken; daarna stond hij stil bij de uitlegging der Schrift, om eindelijk nog te handelen over het ongeschreven woord van God.

Het is te beseffen, dat zich, reeds bij dit uitgangspunt, een zóó diepgaand verschil in opvatting openbaarde, dat de controvers op vele punten vrij wel onvruchtbaar bleef. Amesius stelde zich dan ook niet voor, op alle argumenten van Bellarminus in te gaan. Hij zou slechts een onderzoek instellen naar hetgeen deze op schriftuurlijke of redelijke gronden tegen der Protestanten belijdenis overstelde [2]). Menig in Bellarminus' oogen krachtig argument gold dus niet. Als Bellarminus b. v. het bestaan van het

---

1) l. l.: „Neque enim disputari potest, nisi prius in aliquo communi principio cum adversariis conueniamus: conuenit autem inter nos et omnes omnino haereticos, verbum Dei esse regulam fidei".

2) G. Amesii *Bellarminus enervatus*, tom. I, lib. I, c. I, Thes. I, fol. 1: „Instituentibus nobis compendarium quoddam examen eorum quae ex Scripturis, aut ratione Bellarminus opposuit Protestantium confessioni".

vagevuur verdedigt, dan is zijn eerste Oud-Testamentische bewijsplaats 2 Macc. 12 : 42, 43 [1]). Voor den Protestant beteekende dat niets. „Als dat nu de eerste plaats is", zoo zegt Amesius [2]), die, hoewel in het O. V. niet vervat, voor het vagevuur pleiten moet, dan is het „in confesso", dat het er volstrekt geen steun in vindt. Gaat het op die wijze met de apocryphen, met de Patres Ecclesiae ging het niet beter. Bellarminus wil de bedevaarten rechtvaardigen met een beroep op die mannen [3]). Voor Amesius maakte dat niets uit. „Gesteld al", zoo zegt hij, „dat het uit de oudste Patres bewezen worden kon, wat het geval niet is, dan zou het immers daarvan nog gelden: „Ex hominum facto, nihil probatur de jure" [4]).

De vraag was nu maar, wie in zijn recht was, wiens geloof op de hechtste grondslagen rustte. Bellarminus trachtte de geldigheid der door hem gedane beroepen te staven met

1) Bellarminus l. l., tom. I, c. 1779: „Primus locus habetur 2 Machab. c. 2 ubi posteaquam Scriptura narravit, Judam Machabaeum misisse in Hierusalem 12000 drachmarum argenti in sacrificia pro mortuis expendenda, subiungit: Sancta ergo et salubris est cogitatio pro defunctis exorare, ut a peccatis solvantur".

2) G. Amesii *Bellarminus enervatus*, tom. II, lib. V, c. I, Thes. I, fol. 179: „Cum igitur primus hic sit locus testamenti veteris, qui purgatorio favet, et tamen in testamento illo non continetur, pro confesso jure habemus, purgatorium Pontificium nullum fundamentum habere in veteri testamento".

3) Bellarminus, l. l., tom. I, c. 2151 seqq.: „Sunt enim peregrinationis ad loca sancta piae et religiosae, ut consilium Tridentinum, sess. 25 rectissime doeet. Id probatur Primum Scripturae testimonium Deuteronomio 16.... Secundo probatur ex Patribus". Een reeks plaatsen geeft hij daar uit de Patres, van Eusebius af, tot het concilium Cabilonense sub „Carolo Magno celebratum".

4) G. Amesii *Bellarminns enervatus*, l. l., fol. 263, Thesis I: „Ex primis patribus non potest probari, religionem ullam, in peregrinationibus fuisse collocatam. Si tamen fuisset, ex hominum facto, nihil probatur de jure".

de macht, door God aan de kerk gegeven; dat was, indien noodig, zijn laatste anker. Om zijn standpunt te verdedigen, gaat hij de bezwaren na, die er tegen ingebracht kunnen worden. Hij bespreekt ook de zoo dikwerf opgeworpen moeilijkheid, dat, als van het oordeel der kerk dus van des menschen woord, ons geloof afhangt, het rust op een zeer zwak fundament [1]). Daaraan nu tracht hij te ontkomen door de bewering, dat het woord der kerk, d. i. van een Concilie, of van den Paus „ex cathedra", niet geheel des menschen woord is, d. w. z. zulk een woord, dat aan dwaling onderhevig wezen kan. Het is eenigszins Gods woord, d. i. voortgebracht onder de leiding van den H. Geest. Om dat nu te bewijzen, stelt hij voor, hoe het geloof te werk gaat [2]). „Men moet weten", zoo zegt hij [3]), „dat de propositie des geloofs in dit syllogisme vervat is: 1°. wat God in de Schrift geopenbaard heeft, is waar; 2°. dit heeft God in de Schrift geopenbaard; 3°. ergo dit is waar. De eerste propositie van dit syllogisme wordt door allen aanvaard. De tweede staat bij alle Katholieken (d. i. Roomsch-Katholieken) onwrikbaar vast, want zij rust op het getuigenis der kerk, van het Concilie of van den Paus, waarvan we in de Schrift de duidelijkste beloften hebben, dat zij niet dwalen kunnen, Act. 15, Luc. 22 [4]). Bij de ketters echter rust het op louter gissing,

1) Bellarminus, l. l., c. 197: „Si a judicio Ecclesiae pendet fides nostra, igitur a verbo hominum, ergo debilissimo nititur fundamento".

2) Bellarminus, l. l.: „Respondeo, verbum Ecclesiae, id est, Concilii, vel Pontificis docentis ex cathedra, non esse omnino verbum hominis, id est, verbum errori obnoxium, sed aliquo modo verbum Dei, id est, prolatum assistente et gubernante spiritu sancto".

3) l. l.

4) Act. 15:28: „Want het heeft den Heiligen Geest en ons goed gedacht, ulieden geen meerderen last op te leggen dan deze noodzakelijke dingen".
Luc. 22:32: „Maar ik heb voor u gebeden, dat uw geloof niet ophoude".

op het oordeel van eigen geest, die meestal goed schijnt, maar kwaad is; en daar de conclusie het zwakkere deel volgt, is het noodzakelijk, dat gansch het kettersch geloof op gissing gegrond en dus onzeker is. Om die redeneering omver te werpen, legt Amesius haar zijn rekenkundigen maatstaf aan. „1°.", zoo zegt hij [1]), „is waar hetgeen God in de Schrift geopenbaard heeft; alle ongeschreven tradities worden hier dus uitgesloten op grond van het eerste geloofsprincipe; 2°. God heeft duidelijk in de Schrift geopenbaard, dat kerk, Concilie en Paus niet dwalen kunnen; — hier leert dus Bellarminus, dat men de kerk om de Schrift, niet de Schrift om de kerk gelooven moet. Wij gelooven dus met dezelfde geloofsverzekerdheid b. v. in Christus, als waarmede de Roomschen gelooven, dat kerk, Concilie en Paus niet dwalen kunnen; immers dat geloof reduceert Bellarminus niet tot de autoriteit der kerk, maar onmiddellijk tot die der Schrift. Ons geloof is dus zeer zeker [2]). Het is niet méér gissing, noch méér eigen geest, als wij onmiddellijk om het getuigenis der Schrift gelooven, b. v. dat Christus de Verlosser is, dan wanneer zij eerst gelooven, dat kerk, Concilie en Paus niet dwalen kunnen. Ons geloof steunt op het getuigenis, dat

---

1) G. Amesii *Bellarminus enervatus*, tom. I, c. V, Thes. XXIX, fol. 57: „Pontificii hominis fides est huiusmodi. 1. *Quidquid Deus revelavit in Scripturis illud est verum:* ubi traditiones omnes non scriptae in primo principio fidei excluduntur. 2. *Deus aperte revelavit in Scripturis, Ecclesiam, Concilium, Pontificem Romanum non posse errare*, Act. 15, Luc. 22. Ubi Ecclesiae propter Scripturam credendum esse docetur, non propter Ecclesiam Scripturae".

2) l. l., fol. 58: „Nos igitur eadem fidei certitudine credimus Christum, et omnia quae credimus ut necessaria, qua Pontificii dicunt se credere principium ipsum credendorum, Ecclesiam scilicet, Concilium, Pontificem non posse errare. Illam enim fidem non reducit Bell. ad autoritatem Ecclesiae, sed immediate ad Scripturam. Sic autem nos credimus omnia credenda. Nostra igitur fides ex Bell. ipsius confessione est certissima".

nooit faalt; het hunne op dat van den Paus, van wien zij zelven getuigen, dat hij in vele dingen wel dwalen kan. Ons geloof rust op dat getuigenis, waardoor de eerste geloovigen, die de eerste Christelijke kerk vormden, tot gelooven werden geleid. Ook zij hadden noch Concilie, noch Paus, noch kerk als „ratio" des geloofs. De Roomschen bouwen dus op een getuigenis, dat hun ontbrak [1]). Wij zien het, van Bellarminus' beroep op Hand. 15 en Luc. 22 wordt handig gebruik gemaakt, om in het licht te stellen, dat de kerk om de Schrift en de Schrift om de kerk werd geloofd. Nog krasser spreekt hij dit uit in zijn tractaatje „de circulo Pontificio", waarin hij in een soort van dialoog een Roomsch-Katholiek laat spreken. „Gij gelooft", zoo zegt hij tot den tegenstander, „dat God drieëenig is, en terecht; maar waarom gelooft gij dat? daarvoor moet een oorzaak zijn. Zonder aarzelen zult gij antwoorden, dat gij zulks gelooft, omdat God zich zoo in de Schrift geopenbaard heeft. Dat antwoord juich ik toe, want de Schrift is βεβαιότατος λόγος. Maar hoe komt het, dat gij de Schrift in elke zaak toestemmen moet? omdat zij zoo oud is? maar dat ontkent gij. Waarom dan? om het gezag en het oordeel der kerk. Maar waarom stelt gij dat gezag op zoo hoogen prijs? Zij is de pilaar en de vastigheid der waarheid. En waarom dat? Omdat de H. G. haar voortdurend bijstaat. En waarom? Omdat het haar beloofd is. Hoe weet gij dat? Uit de belofte van Christus: de Geest zal u leiden etc. Waar staat dat? In de Schrift. Maar wederom, waarom wordt de Schrift geloofd als goddelijk? Omdat de kerk het zegt. En zoo gaat het tot in het oneindige door" [2]).

Maar, en dat spreekt van zelf, hier moest een vraag rijzen

1) l. l.

2) G. Amesii *Disceptatio scholastica de circulo Pontificio,* edit. Amst. 1658, p. 10.

van het allerhoogste belang. Als men in het oordeel der kerk niet berusten wil, wat is dan het criterium, waardoor men kan weten, dat de Schrift zelve waar is? Welke de maatstaf, om den waren zin te onderscheiden? Het Schriftgezag eischt ook gronden. Deze waren talrijk, meende Amesius. Den consensus der geloovigen aanvaardde hij als een „plebisciet"; de besluiten der vroegste Conciliën eerde hij als „senatusconsulta", de verklaringen der „Patres" als „edicten van praetoren", de geschriften van godzalige geleerden als woorden van wijzen; maar hoe schoon dat alles ook wezen mocht, toch had „de duive van zijn geloof daarin nog geen rustplaats gevonden voor haren voet". Zij keerde tot God terug in de ark der Schriften zelve, omdat de wateren der dwaling de oppervlakte dezer aarde bedekten [1]). „In de Schrift alleen", zoo belijdt hij, „schitterend door de haar ingelegde majesteit, stralend door haar eigen licht, rusten wij met heilige zekerheid, geleid door Gods Geest, die ons haar waarheid verzegelt [2]). Laat men nu roepen over een „Spiritus privatus", over zijne onzekerheid en onkrachtdadigheid ; dat zij zoo. Maar wij beweren niet, dat het getuigenis des Geestes ons onderwijst in de letters of in de enkele woorden; wij beweren ook niet, dat dit getuigenis strekt om anderen te verslaan, te

1) l. l., p. 14: „Respondemus multa quidem nobis suppetere media, quae ad veritatem in istis haud parum conferunt. Consensum fidelium ut plebiscitum quoddam admittimus, conciliorum veterum decreta ut senatusconsulta veneramur, patrum interpraetationes ut praetorum edicta suspicimus, (licet haec omnia cum grano salis sint accipienda) pie doctorum scripta etiam ut responsa prudentum gratis animis sequimur: sed in omnibus istis non habet columba nostra (fidem intelligo) quietis locum plantae pedis sui: revertitur igitur ad Deum in Scripturarum arcam, quia errorum aquae sunt in superficie totius huius terrae".

2) l. l.: „In Scriptura sola, insita majestate fulgenti, et propria luce lucente, ducti Spiritu Dei eandem nobis obsignante pia securitate quiescimus".

bekoren of te overtuigen, daarvoor plegen wij het ook niet te gebruiken; maar het dient tot verzegeling der zaligmakende waarheid; het is een onderpand in eigen hart, omdat dit getuigenis des Geestes de ware en onophoudelijke oorzaak is onzer toestemming [1]). Wat Johannes zegt, zeggen ook wij: de Geest is het, die getuigt, dat de Geest de waarheid is. En merke men nu niet op, dat ook wij dan een cirkelredeneering hebben, dat wij de Schrift door den Geest en den Geest door de Schrift adstrueeren. Dat zij verre; want wij bewijzen aan andere menschen de Schrift niet door onzen geest, dat zou de grootste dwaasheid zijn, noch onzen innerlijken geest door de Schrift, maar zij is als een licht „spectabilis per se". Het zijn onbewijsbare beginselen, door eigene evidentie bekend [2]). Uit de Schriften halen wij dus bewijzen en betoogen over de Schriften [3]). Het geloof is daarvoor echter onmisbaar [4]).

Wie dan beslissen moest bij verschil van opvatting der Schrift? Ook Amesius erkende een rechter, maar niet één, die als de praetor op de markt zat, om zijn oordeel uit te spreken. Zulk een rechter erkende hij, als in alle wetenschappen, in de logica, de philosophie, de mathesis enz.

---

1) l. l.: „Cum tamen Spiritus testimonium, nos non de litteris aut vocibus singulis nos instituere dicimus, nec id ad alios percellendos, vel alliciendos, aut convincendos valere docemus, aut adhibere solemus sed ad obsignandam veritatem salvificam arrhabonis instar, in propriis cordibus, quia vera est et συνεχὴς huius assensionis causa".

2) l. l., p. 15: „Non enim aliis probamus Scripturas per Spiritum nostrum, furor hoc esset et amentia summa: nec spiritum nostrum internum per scripturas, sed quemadmodum lux per se spectabilis est, et principia prima ἀναπόδεικτα per sese ex evidentia sua nota: sic Scripturas ipsas per lucem quam habent insitam et innatam, semet praebere dicimus aspiciendas".

3) l. l., p. 15: „ex Scripturis de Scripturis probationes et demonstrationes petimus".

4) l. l.: „Tantum fide ut oculo opus esse statuimus".

erkend werd, doch met dit onderscheid, dat dáár de waarheid beoordeeld wordt naar ons ingeboren theoretische en practische beginselen, hier daarentegen uit beginselen door God geopenbaard [1]). Het is echter niet te verwachten, dat op die wijze alles zóó beantwoord wordt, dat aller mond gestopt is, of aan alle controvers een einde wordt gemaakt. Wij weten immers, dat aan Christus en zijne goddelijke wonderen door velen nog geloof ontzegd werd. Het is genoeg, als het strekt, om der vromen zielen tot geloof te overreden en om den goddeloozen spotters alle verontschuldiging te ontnemen. Wij houden vol, dat Christus alleen door den Geest in de Schrift het oordeel velt. Aan Hem onderwerpen wij ons en het onze; van Zijn woord hangen wij alleenlijk af" [2]).

Men gevoelt het, hier komen we op een terrein, dat niet valt onder de zinlijke waarneming. Hier staan we voor de mysteriën van het zieleleven. Voor oordeelvellingen over „waar" of „onwaar" is hier geen plaats. Psalm 25 spreekt niet te vergeefs: „De verborgenheid des Heeren is voor degenen die Hem vreezen, en Zijn verbond, om hun die bekend te maken". De zielservaring laat zich niet bewijzen. Het Schriftgezag is een axioma [3]). Gedekt door de vesting

---

1) l. l., p. 17: „Sed qualem in artibus omnibus, logicis scilicet, philosophica, mathesi, et similibus: hac tamen differentia, quod ibi judicatur veritas ex principiis nobiscum natis theoreticis et practicis; hic vero ex principiis divinitus revelatis".

2) l. l.: „Sic vero Christum et solum Christum per Spiritum in Scripturis judicium dicimus exercere: cui nos nostraque submittimus omnia, et ex eius sententia pendemus toti".

3) Dr. A. Kuyper, *De hedendaagsche Schriftcritiek in haar bedenkelijke strekking voor de gemeente des levenden Gods.* Amst. 1881. Daarin vinden we hetzelfde op welsprekende wijze verdedigd, blz. 15, 16: „Met zijn heilig boek is het als met het diepe water in den diamant. Zoolang die

des Woords kon Amesius sterk zijn tegen Rome. Dat hij het was, heeft de uitkomst geleerd. Immers Roomsch-Katholieken zelfs hebben getuigd, dat Amesius' werk wel mede het beste is, dat van Gereformeerde zijde tegen den kampioen voor de alleen zaligmakende kerk is verschenen. De Duitsche Jezuïet Vitus Ebermannus gevoelde zich gedrongen, Amesius' polemiek te bestrijden in zijn „Nervi sine mole, sive Bellarmini controversiae vindicatae contra varios, Herbipoli 1661". Op zijn beurt werd Nicolaus Arnoldus daardoor geprikkeld, nog eene „Apologia pro Amesio" in het licht te geven [1]). Hetgeen Amesius geleverd heeft, is nog altijd een uitnemend werk, van belang voor ieder, die de Gereformeerde polemiek tegen Rome nader wil leeren kennen.

---

kostelijke steen op uw tafel ligt, is die prachtige diamant van een waardeloos glas nauwelijks te onderscheiden. Eerst met de instraling van het licht komt haar waardij. En zoo nu ook is de Schrift dan eerst de Heilige Schrift, wanneer de Heilige Geest zijn schijnsel uitzendt, en het alzoo God zelf, God altegenwoordig is, die in en door dat boek spreekt tot mijne ziel.... Geen definitie gaf ik daarmee, hoogstens een reflex uit de eigen ziel, om u den indruk van het Schriftmysterie weer te kaatsen, want een mysterie is het Schriftgeheimenis, even wonderbaar en ondoorgrondelijk als de Schepping in den aanvang, de vleeschwording in het midden der eeuwen en de eindcatastrophe, die nog toeft. Wonderbaar, niet om dat boek zelf, maar omdat het ook hier is: God aan het eindige rakende, en de golfslag van het eeuwige gebroken op wat elk wezensbestand mist".

1) Zie daarover Vriemoet, l. l., p. 218. Paquot, l. c., tome IX, p. 413 suiv. Ondanks alle moeite ben ik er niet in geslaagd, die werken in handen te krijgen.

4. Amesius als ethicus.

Het schema van Amesius' ethiek kwam reeds ter sprake, toen wij handelden over zijne eigenaardige denkbeelden aangaande de verdeeling van het gebied der godgeleerdheid. Wij bepalen ons hier tot de uiteenzetting van hetgeen hij leerde ten opzichte van het geweten en tot de positie, door hem ingenomen tegenover het kansspel en het Sabbathsvraagstuk, twee kwesties, in zijn tijd aan de orde van den dag.

a. *Amesius' leer aangaande het geweten.*

„Non facit saltus natura", zegt het spreekwoord. Dit geldt ook op het gebied der historie. De in de middeleeuwen reeds bloeiende casuïstiek bleef na de Hervorming op Roomsch terrein nog krachtig voortleven. Gelukkig werd zij van Protestantsche zijde zooveel mogelijk bestreden. De Hervormden beschouwden het leven in het licht der genade Gods. Hunne dogmatiek kreeg eene ethische strekking, en hunne ethiek

werd in het leerstellige opgelost. Maar zooals immer het geval is, werd ook nu het nieuwe bedreigd door het gevaar van overdreven reactie. De dogmatiek stond op het punt van in dogmatisme te ontaarden en de opzettelijke studie der ethiek op den achtergrond te dringen. De richting, waarvan wij Maccovius als voorstander leerden kennen, ging op in het dogmatiseeren over, en polemiseeren tegen hetgeen niet zuiver rechtzinnig werd geacht. En haar aanhang was groot, niet slechts te Franeker, maar ook elders in ons vaderland. Het was meer dan tijd om er op te wijzen, dat ook het rechtzinnigste geloof nog dood wezen kan, als het zich niet openbaart in de werken; meer dan tijd, dat een practicale richting haar tegenwicht in de schaal ging werpen. Niet geheel ten onrechte werd van Roomsche zijde op dit gebrek gewezen [1]). In Engeland was een meer practische richting aan het woord. De Puriteinsche beweging was over het geheel meer practicaal van aard. En zij deed ook ten onzent haar invloed ten goede gelden.

Willem Teellinck, die in Zeeland zijne beste krachten inspande om haar ingang te doen vinden, was tijdens zijn verblijf in Engeland onder den indruk van den practischen geest van het Puriteinsche Piëtisme gekomen [2]). Hoe rijke vruchten zijn arbeid afwierp, moge o. a. hieruit blijken, dat Amesius hem het getuigenis geeft, dat de zin voor het practicale, vooral mede door zijn ijver, in de Zeeuwsche kerken wel het sterkst ontwikkeld was [3]). Doch ook elders

1) Praefatio Introductoria, l. l.: „Cuius defectum Scholae Papisticae nobis exprobabant et Bertius Apostata Parisiis ad invidiam nostris Scholis et Theologis conciliandam perstrinxerat".

2) Heppe, a. a. O., S. 106—140.

3) Guilielmi Amesii *De conscientia et eius jure vel casibus*, Epistola Dedicatoria Illustribus et Praepotentibus Dominis. D. Ordinibus Zelandiae:

was men niet blind voor het euvel, dat het godsdienstig leven bedreigde. De kerk zelve gevoelde, welke gevaren zij door een voortwoekerend dogmatisme beliep. De Zuid-Hollandsche Synoden drongen meermalen aan tot het oprichten van een leerstoel voor „Theologia practica". Het verwondert ons dus niet, als we Amesius, die èn door aanleg, èn door opvoeding geneigd was tot het op den voorgrond stellen van de practijk der godzaligheid, aan het werk zien tijgen, om bij het tweede deel zijner „Medulla Theologica" nog eene afzonderlijke behandeling der zedeleer te voegen. Hij deed het in den vorm eener casuïstiek. Natuurlijk, in den epigonentijd der Hervorming was zij weder opgedoken. Perkinsius was hem reeds voorgegaan, en Alsted had zoo juist zijn „Theologia casuum" geleverd [1]). Doch deze herleefde casuïstiek droeg een beslist protestantsch karakter. Zij is scherp onderscheiden van hetgeen Rome in denzelfden tijd op dit gebied leverde. Alle probabilisme, zooals het naderhand door Pascal in zijne „Lettres Provinciales" op éénige wijze aan de kaak werd gesteld, is hier buitengesloten. Nooit is het de vraag, hoever men gaan kan zonder Gods geboden te overtreden. De Protestantsche casuïstiek wil altijd leiden in het spoor des gebods. Zij wil slechts raadgeven. Gods geopenbaarde wil is haar maatstaf. Zij wil het Woord maken „tot een lamp voor den voet en een licht op het pad".

Annunciatur per omnia loca vicina, pietatis doctrinam, in Vestris Ecclesiis, magis efficaciter ad praxin cum a pastoribus dirigi, tum ab auditoribus transferri, quam in plerisque aliis coetibus, eadem licet veritatis doctrina confoederatis, hactenus datum est observare. Hac laude conspicuus, et per omnes Ecclesias Belgicas insignis fuit eximius servus Dei, D. Guilielmus Telingius, qui in isthoc genere fidelem operam, qua publice, qua privatim tam voce, quam scriptis, adeo navavit, ut hic ipse zelus domus Dei ipsum comedisse vere dicatur".

1) Zie over Alsted: Luthardt, a. a. O., S. 215 ff.

Dat Amesius' arbeid bij zijn tegenstanders niet in den smaak viel, liet zich verwachten; hoe hij en zijne volgelingen als „casuales" werden bestempeld, is ons reeds bekend. Maar ook bij degenen, die anders wel anti-scholastisch waren gezind, vond zijn arbeid geen onbepaalde instemming. Zijn Leidsche collega Rivetus wilde van een systematische behandeling der „casus conscientiae" niet weten. Hij wilde de „Theologia Practica" vastknoopen aan de uitlegging der H. Schrift. Bij de exegese moesten allerlei vragen van practischen aard worden behandeld; anders, zoo meende hij, liep men gevaar om, zooal niet in strijd met, dan toch zonder de Schrift, allerlei definities in het leven te roepen [1]). Dit heeft echter niet verhinderd, dat de Theologische Faculteit der Leidsche Hoogeschool Amesius het zeer vereerend getuigenis gaf, dat ook dit werk even geleerd en nuttig was als alles, wat van zijne hand het licht zag [2]). Nethenus getuigde

1) Andreae Riveti *Opera theologica*, Roterodami 1651, tom. I, p. 1222, Praefatio op zijne Praelectiones pleniores in cap. XX Exodi: „Memini etiam nos ante aliquot annos, fidelium quorundam Dei servorum nomine monitos fuisse, hoc tempore hominum nostrorum ingenia, variis disputatiunculis et frigidis argutiis nimis addicta, revocanda esse ad eam Theologiae partem quae praxin pietatis et justitiae docet; ita ut non obscure innuerint, se et alios quam plurimos, desiderio quodam teneri, ut ex sacrae Theologiae Professoribus unus hanc provinciam susciperet, in eaque perpetuo versaretur. Quamvis autem nobis probatum non fuerit eam partem ab aliis sejungere, qui merito quidem, ut nobis videtur, existimavimus sacrae scripturae tam veteris quam Novi Testamenti expositionem, ad veram praxin, occasione data, referri debere, ut non opus sit, ubi convenienti modo enarrantur et explicantur, neque etiam commode fieri possit, practicas omnes quaestiones extra scripturas ventilare, quod ab iis qui casus conscientiae, quos vocant, inter Scholasticos tractant, ita factum esse videmus ut saepe contra scripturas, fere semper sine scripturis, sua definiant".

2) l. l.: „Institutum et opus ipsum perplacet, ac tale est qualia sunt tua omnia, docta sane et utilia regno Christi". Zoo schreef Thysius in een brief, die bewaard wordt in het Archief der Theol. Facult. te Leiden, Band C, stuk 56.

naderhand, dat er tot op zijn tijd nog niemand een zoo volledige en nauwkeurige beschrijving der gewetensgevallen had geleverd, en Bayle rangschikt hem onder die Gereformeerde theologen, die met de meeste nauwkeurigheid en orde de „casus conscientiae" beschreven. Wel degelijk ligt er systeem en orde in zijn arbeid. Zeer ten onrechte wrijft Luthardt hem aan, dat hij „in bunter Folge" zijne onderwerpen behandelt [1]).

Amesius vangt aan met de beschrijving van het zedelijk bewustzijn, om het daarna werkzaam te toonen op elk levensgebied. In de behandeling van het eerste sluit hij zich aan bij de scholastici; in het tweede volgt hij de hoofdlijnen, door den Decaloog aan de hand gedaan.

Het geweten, zoo leert hij, is een oordeel van den mensch over zich zelf in overeenstemming met zijne onderworpenheid aan het oordeel Gods. Het behoort tot de sfeer van het intellectueele, maar sluit toch ook in zich eene neiging van den wil, waardoor het een oordeel aan het intellect bevelen en te gelijker tijd dat oordeel volgen kan. Het is een daad der practische rede, die als „judicium dianoeticum" in den vorm van een syllogisme optreedt. De „propositio" dier sluitrede handelt over het recht, de „assumtio" over de daad, en de „conclusio" over beider verhouding. De propositie is gegeven in de „synteresis"; de assumtie heet „syneidesis"; de „conclusio" „crisis" [2]).

De synteresis is een hebbelijkheid van het intellect, waardoor de mensch de zedelijke beginselen toestemt; zij is de wet, van nature geschreven in aller hart. Daarom heet zij ook *συντήρησις* (van *συντηρέω*), omdat door Gods genade na

1) Luthardt, a. a. O., S. 215.

2) G. Amesii *De conscientia et eius jure vel casibus*, lib. I, c. 1.

den val velerlei kennis in den mensch bewaard bleef van hetgeen hij doen en laten moet. Als natuurlijke hebbelijkheid kan de synteresis nimmer uitgebluscht worden. Zij is het algemeen zedelijk bewustzijn, het natuurlijk geweten. Erkent nu de mensch, behalve die natuurlijke beginselen, ook nog hetgeen in de Schrift door God voorgeschreven werd, dan is het geweten verlicht. Èn bij de natuurlijke, èn bij de verlichte conscientie is dus Gods geopenbaarde wil steeds regel. Aan Gods autoriteit is het geweten onderworpen [1]). Ten opzichte der synteresis heeft het geweten in engeren zin (συνείδησις), de taak om den mensch te verplichten tot het volbrengen van den wil Gods en hem aan te sporen tot de vervulling van dien plicht. In twijfelachtige zaken moet het de onderscheiding aanwijzen tusschen hetgeen noodzakelijk en vrijwillig, geoorloofd en ongeoorloofd is. Tevens heeft het, al naar de omstandigheden zijn, geoorloofde handelingen tot een goed einde te leiden [3]). In de vervulling dier taak kan het geweten dwalen [2]). Wel zijn er enkele beginselen zóó duidelijk in aller hart geschreven, dat dwaling der conscientie daarin niet mogelijk is, b. v. dat wij God moeten liefhebben, dat we geen meineed mogen afleggen, maar toch is er dwaling mogelijk, in de gevolgtrekking, uit dergelijke beginselen afgeleid. Dwaling kan ook voortvloeien uit een onvoldoend begrip van hetgeen in de Schrift geopenbaard is, uit ongeloof, nalatigheid, boosaardigheid enz. Zij kan zijn „de jure" of „de facto", vóór de daad of ná de daad. Het dwalend geweten is niettemin bindend. Wie tegen zijne uitspraken handelt, zondigt, want de voorschriften der conscientie treden altijd

---

1) l. l., c. 2.
2) l. l., c. 3.
3) l. l., c. 4.

op „sub ratione voluntatis Dei". Kan de conscientie dwalen, zij kan ook twijfelen [1]). Treedt die twijfel in ten opzichte van het al of niet geoorloofde van een daad, dan is haar uitvoering afkeurenswaardig. Men stelt zich alsdan willens en wetens bloot aan de zonde. Zoodanig is de taak der conscientie ten opzichte der synteresis, maar zij heeft bovendien nog getuigenis te geven aangaande de daad des menschen [2]). De daad komt overeen met het dictamen der synteresis, of wel zij strijdt daartegen. Dat dictamen kan de daad voorafgaan, vergezellen en volgen. De „assumtio" van den „syllogismus practicus", dien het geweten vormt, wordt tot stand gebracht door onderzoek, door nadenken, waardoor de mensch zijne daden doorziet en met oordeel overweegt (meditatio de viis nostris). De oorzaak dier meditatie moet zijn de begeerte om Gode in alles te behagen, en de vrees om te zondigen. Materieel en formeel beschouwen we dan onze daden. Er wordt een vergelijking getrokken tusschen de daad en den regel der daden, d. w. z. de wet Gods. Die meditatie behoort onder de dagelijksche oefeningen der vromen. Het nalaten daarvan kweekt onboetvaardigheid, hoovaardij, stompheid. Hare voordeelen zijn: recht verstand der wegen Gods, dankbaarheid, nederigheid en rechtvaardigheid [3]).

Wordt in de „propositio" de wet Gods verklaard, in de „assumtio" de daad of de staat des menschen onderzocht, de „conclusio" bevat een oordeel over den mensch [4]). Daarin wordt het recht Gods ten opzichte van zijn daad of staat op hem toegepast. Die „conclusio" wordt echter niet steeds onmiddellijk getrokken. De uitwerkingen der „conclusio" zijn

1) l. l., c. 5.
2) l. l., c. 7.
3) l. l., c. 8.
4) l. l., c. 9.

òf in de conclusie zelve „virtualiter" vervat, òf wel het zijn daden en aandoeningen van den wil, die er uit voortvloeien. De eerste zijn: verontschuldiging, vrijspraak en goedkeuring, beschuldiging en veroordeeling. De wilsaandoeningen, die uit het oordeel der conscientie voortspruiten, zijn blijdschap en vertrouwen, of wel schaamte, droefenis, vreeze, wanhoop en zielswroeging [1]). Dat het geweten goed, zwakker of sterker wezen kan; dat het slecht kan zijn in verschillende graden, al naardat het meer of minder is ontwikkeld, spreekt vanzelf [2]). Is alzoo het wezen der conscientie behandeld, dan beschouwt Amesius haar in verband met allerlei omstandigheden, waarin zij twijfelen kan. Het uitgestrekte gebied van vragen, waarvoor de mensch kan geplaatst worden, deelt hij in tweeën [3]). Eerst handelt hij over 's menschen verhouding tot God. Het geweten heeft daaromtrent uit te maken, hoe zij is, en te beoordeelen of zij moet gemeden of behouden worden. De bekeeringsweg wordt daarin beschreven, de ontwikkeling van het ware geestelijk leven. Hij wijst de hulpmiddelen aan, die het bevorderen kunnen, en de kenmerken, waarbij iemand zich van zijn staat voor God vergewissen kan [4]). Daarna bespreekt hij de, uit eene goede verhouding tot God voortvloeiende handelingen: de gehoorzaamheid, waarbij onderscheiden wordt tusschen een dienstbetoon, dat onmiddellijk God tot einddoel heeft, en tusschen de daden, die de mensch verricht in zijne relatie tot den medemensch. Voor het eerste is noodig: kennis en vreeze Gods, nederigheid voor Hem, oprechtheid, ijver, in één woord: de deugd,

1) l. l., c. 10, 11.
2) l. l., c. 12—15.
3) l. l., lib. II, c. 1, 8.
4) l. l., lib. II.

waaruit de goede werken opbloeien. Daartoe behoort het godsdienstig leven in zijne openbaringsvormen [1]. In het laatste gedeelte wordt de mensch beschouwd in zijne verhouding tot kerk en maatschappij [2].

De gewetenstheorie uit de scholastieke godgeleerdheid der middeleeuwen is hier wederom ingevoerd. De onderscheiding toch tusschen „synteresis" en „conscientia" wordt bij Albertus magnus, Alexander Halesius, Durandus e. a., zij het dan ook met wijzigingen, telkens teruggevonden [3]. Amesius sluit zich het nauwst aan bij Thomas Aquinas, doordat hij de „synteresis" als een „habitus" en niet als „potentia" qualificeert. Zij sluit in zich het totaal der aan het natuurlijk bewustzijn ingeplante zedelijke waarheden. Terwijl de conscientie, in engeren zin opgevat, te haren opzichte verschillende handelingen heeft te verrichten. Van hoe groote beteekenis deze leer van het geweten voor de Gereformeerde theologie is, mag zeker hieruit blijken, dat zij de basis vormt van het werkverbond. Amesius zelf wijst er op [4]. Den mensch is oorspronkelijk de kennis der wet ingeschapen, waarnaar God de redelijke schepsels regeert. Een wet veronderstelt gebod en verbod; zij belooft en dreigt. Daardoor ontstaat er dus een verbond tusschen God en het redelijk schepsel. Dit verbond toch is niet anders dan een „transactio" van God met het schepsel, waarbij God belooft, bedreigt en vervult, en het schepsel van zijn kant zich tot gehoorzaamheid verplicht. Daaruit vloeien de kracht en de beteekenis van het geweten voort

---

1) l. l., lib. III en IV.

2) l. l., lib. V.

3) *Die Lehre vom Gewissen*, von Dr. W. Gasz, Berlin 1869, S. 48 ff.

4) *Medulla Theologica*, lib. I, c. 9: „Ex speciali ista ac propria ratione gubernandi creaturas rationales existit foedus illud, quod est inter Deum et ipsas".

hetzij dat het beschuldigt, hetzij dat het verontschuldigt, want het is een oordeel van het redelijk schepsel over zich zelf in overeenstemming met zijn onderworpenheid aan God [1]). In het werkverbond is dus eigenlijk het principe der Gereformeerde ethiek gegeven. In geheel het godsdienstig-zedelijk leven is de verhouding tegenover de wet Gods van het hoogste belang. Zij is een tuchtmeesteres tot Christus, en na de inplanting van het nieuwe levensbeginsel is zij een prikkel voor den wil. Afgesneden wordt daardoor de geestdrijverij, als zou de heiligheid des menschen hierin gelegen zijn, dat hij zonder wet mag wezen [2]). Het streng zedelijk karakter der Gereformeerde theologie wordt er te allen tijde door gehandhaafd.

Zooals a priori te verwachten was, sluit Amesius in de behandeling der gewetensgevallen zich nauw bij zijn leermeester Perkinsius aan. Wel verschilt hij van hem in zijne theorie over 't geweten hierin, dat het door Perkins beschouwd wordt als een natuurlijke kracht, als eene „facultas", die hij met verstand (begrip), waan, wetenschap, geloof en voorzichtigheid op één lijn stelt [3]); doch de oorzaak van dat verschil zal wel hierin liggen, dat Amesius grondiger dan zijn leermeester de Scholastici bestudeerd had. Bij de vraagstukken van practischen aard is het onderscheid niet groot. Hoe door Dr. Hartog beweerd worden kan, dat Amesius in

1) l. l., c. 13.

2) Witsius, a. w., Eerste Boeck, 31e Hoofdst., IX.

3) Perkins, a. w., dl. III, Een verhandeling van de conscientie, blz. 69: „De conscientie is niet een bloote wetenschap of oordeel des verstands.... maar een natuurlijke kracht, vermogen of geschapen hoedanigheijdt". En iets verder: „Het eigen eijnde van de Conscientie, is oordeel te geven van de dingen die gedaan zijn. En door deze eene zake werd de Conscientie onderscheiden van alle andere gaven des verstandts, als daar zijn, begrijp, waan, wetenschap, geloove, voorzichtigheid".

navolging van Alsted werkte, weet ik niet [1]). Alsted's werk toch droeg een ander karakter. Hij wil bijzonderlijk raadgeven bij aanvechtingen, die hij in vier soorten verdeelt: aanvechtingen met betrekking tot Gods toorn, diabolische, die welke in eigen zonde haar oorsprong hebben, en eindelijk aanvechtingen, die door de verbeeldingskracht worden gewerkt [2]).

Ook is het mij niet gebleken, dat Amesius meende „al het uiterste gedaan te hebben, toen hij zich onderwond de casus conscientiae in zijne lessen te behandelen" [3]). Van die meening zijn geen sporen te ontdekken. Zeker is, dat Amesius' arbeid van veel grooter beteekenis was, dan Dr. Hartog wil doen voorkomen. Zijn werk is een lichtpunt in een tijd, toen het met de zoogenaamde „Theologia practica" over het geheel donker gesteld was. Ook voor onze dagen is het niet waardeloos. Het bevat veel, dat den dienaar des Woords bij zijn ambtelijken arbeid van nut wezen kan.

---

b. *Amesius' strijd over het kansspel.*

Het onderwerp, dat ons in dit hoofdstuk bezighouden zal, was in Amesius' dagen niet voor het eerst aan de orde. De oude kerk had het behandeld [4]). De casuïstiek had er

1) J. Hartog, a. w., blz. 42.

2) Luthardt, a. a. O.

3) J. Hartog, t. a. p.

4) B. v. Pseudo-Cyprianus, *Epistola de aleatoribus* en Chrysostomus, Homil. VI in Matth. Augustinus, *de Catechizandis rudibus*, c. XXV, noemt de aleatores onder degenen, „quibus damnatio finis est". Zie ook Epist. 119. Een officieele kerkelijke uitspraak wordt gevonden in canon 79, van het Concilie van Elvira: „De his qui tabulam ludunt. Si quis fidelis aleam, id est

het hare van gezegd [1]). En na de Reformatie had reeds in 1560 een Nederlandsche arts, Paschasius Justus, onder den titel „De Alea sive de cupiditate curanda ludendi in pecuniam", een tractaat over het spel in het licht gegeven, dat de eer had nog in 1642 te Amsterdam herdrukt te worden [2]). Lambertus Danaeus wijdde eveneens een klein werkje aan het lotspel. In 1579 verscheen van zijne hand „De Ludo aleae" [3]). Ook van Roomsche zijde liet men zich niet onbetuigd, want Angelo Rocca, bisschop van Tagaste [4]), leverde in 1616 een „Commentarium contra Ludum alearum".

De kwestie was niet spoedig uitgeput. Of eigenlijk wel, want er werd niet telkens iets nieuws van gezegd. Maar de schadelijke gevolgen, die het kansspel met zich bracht, drongen, om er door woord en geschrift tegen te blijven protesteeren. De Groninger hoogleeraar Barbeyrac, die het kansspel verdedigde, beklaagde zich, dat er nog in zijne dagen te veel oordeelvellingen over deze zaak werden gehoord [5]). De kansel moest menigmaal dienen, om het lotspel te verdedigen of te bestrijden. Op de colleges werd er over gehandeld. Simon Episcopius b. v. besprak op een privatis-

---

tabulam, luserit numis, placuit eum abstineri; et si emendatus cessaverit, post annum poterit communioni reconciliari". (H. Th. Bruns, *Canones Apostolorum et Conciliorum saeculorum IV—VII*, Berolini 1839, pars altera, p. 12).

1) Joh. Barbeyrac, „*Tractat vom Spiel*", vert. naar de 2de Fransche uitgave, Bremen 1740, Vorrede zur ersten Auflage.

2) a. a. O.

3) Gevoegd achter zijn boekje *de Amicitia*, Genev. 1579.

4) *Le grand Dictionaire Historique*, par Louis Moreri, Amsterdam, la Haye, Utrecht 1724, tome I, p. 174 *b*: „Angelo Rocca recueillit dans le Couvent des Religieux Augustins de Rome l'excellente Bibliothèque qu'on y voit, et qu'il appella de son nom, la Bibliothèque Angelique". Rocca stierf te Rome 1620.

5) Barbeyrac, a. a. O.

simum de vraag, „of iemand om het dansen en teerlingh-spelen van het Avondmaal moest worden geweerd [1]).

Was het zoo bij ons, in Engeland ging het niet anders. De bekwame litterator en theoloog Thomas Gataker [2]) hield voor zijne gemeente een serie preeken over het kansspel. Hij beleefde er niet veel genoegen van. Zij wikkelden hem in een langdurigen strijd. Daar hij op een ietwat vrijer standpunt stond dan de meeste Gereformeerde theologen van zijn tijd, verspreidde zich weldra het gerucht, dat hij dobbelen en kaartspelen verdedigde. Ten einde aan den laster te ontkomen, gaf hij in 1609 een tractaat uit, om zijne predikatiën nader toe te lichten. „Of the nature and Use of Lots, a treatise, historicall and Theologicall, written by Thomas Gataker", zoo luidde de titel van het werkje, waarin hij de gewone kansspelen om winst geoorloofd verklaarde en voorschriften gaf, die bij het gebruik in acht genomen moesten worden. Natuurlijk kon het niet onbeantwoord blijven. John Balmford, die vroeger reeds in den vorm van een dialoog het lotspel had bestreden, trad tegen Gataker op [3]). Geheel zonder moeilijkheid ging dit niet, want de commissie, die belast was met het toezicht op de pers, wilde de uitgave van het tegenschrift niet dulden. Gataker

---

1) Mr. Simonis Episcopii *Antwoord op LXIV Theologische vragen.* 't Amsteldam 1648, blz. 193 vv.

2) B. Brook, l. c., vol. III, p. 200—220.

3) Thom. Gatakeri Londinatis *Antithesis partim Guil. Amesii, partim Gisb. Voetii de sorte thesibus reposita,* Editio secunda, Lugd. Bat. 1659: „Lectori Candido. Edideram jam olim Tractatum de Natura et Usu sortium: in quo de sorte ludicra inter alia egeram, nec esse ex sese, sive ex natura sui, illicitam demonstrare conatus sum. Ea res primo D. Balmfordum male habuit, qui Dialogo prius edito sortem illam improbaverat".

zelf moest zijn invloed aanwenden, zou Balmford's werk het licht kunnen zien [1]).

In 1623 was Gataker weder met zijne apologie gereed. Hij noemde haar „A just Defence of certain Passages in a former Treatise concerning the Nature and Use of Lots, against such exceptions and oppositions as have been made thereunto by Mr. J. B., wherein the insufficiency of his Answers, given to the Arguments brought in defence of a Lusorious Lot is manifested; the imbecility of his arguments produced against the same further discovered; and the point in controversy more fully cleared". In dien strijd tusschen Balmford en Gataker mengde zich ook Amesius. Beslist stond hij aan de zijde van den eerste. In het biographisch overzicht werd reeds van Amesius' rede te Cambridge melding gemaakt, toen hij zich beschouwde „als wachter op de muren der Universiteit" [2]). Hij polemiseerde niet alleen tegen de speelzucht der studeerende jongelingschap, maar ook Gataker's eerste tractaat moest het bij die gelegenheid ontgelden. Om zijnen vrienden een genoegen te doen, had Amesius die redevoering uitgeschreven, en een gedienstige geest speelde haar Gataker in handen [3]). Gataker beklaagt zich over Amesius' kwade trouw. „Sommige uittreksels uit mijn tractaat", zoo zegt hij, „heeft hij belachelijk gemaakt; andere dingen, die ik nooit gezegd heb, wrijft hij mij aan, ja hij

1) B. Brook, l. c., p. 207.

2) Zie boven blz. 24.

3) Thom. Gataker, l. l.: „Idem ad D. Amesii manus cum pervenisset Tractatus, et ipse gravatim tulit, quod in concione publica, quam ego tamen nondum videram, Cantabrigiae habita, adversus eandem declamasset. Itaque ad amicum communem (a quo etiam concionis, quam in familiarium quorundam gratiam autor postea exscripserat, transcriptum accepi) mihi communicandam scriptum dedit".

beschuldigt mij zelfs van valschheid; doch", zoo voegt hij er tusschen haakjes bij, „Amesius is zelf valsch" [1]). De worsteling begon niet terstond in openbare geschriften. Zij ving aan per brief. Amesius' overhaast vertrek deed de correspondentie staken, zoodat het debat voorloopig als geëindigd was te beschouwen. Voorloopig, want nauwlijks was hij door een vriend op c. XI, lib. II, van de „Medulla Theologica" opmerkzaam gemaakt, of Gataker bereidde zich weder ten strijde. Hij schreef een antwoord op hetgeen Amesius in dat hoofdstuk beweerde [2]). Juist was hij daàrmede gereed, toen het gerucht van Amesius' dood hem bereikte. Het reeds voltooide geschrift werd bestemd, om op 's mans studeerkamer onder het stof der vergetelheid te worden verborgen, opdat toch niemand meenen mocht, dat hij „cum larvis luetam" wilde [3]). Hiermede zou de zaak dus ten einde zijn geweest, indien geen nieuwe kampvechter zich opgedaan had.

Niemand minder dan Gisbertus Voetius wierp Gataker den handschoen toe. In 1636 gaf Voet theses in het licht „de Sortis aliisque Divini nominis abusibus". Zij waren onder zijn praesidium verdedigd. Gataker voelde zich beleedigd, omdat hij beschuldigd werd, een nieuw en vreemd dogma onder Gods volk te verspreiden. Hem werd verweten, dat hij de partij der Roomschen trok en met de oudheid en alle theologen van het begin der Reformatie in tegenspraak was [4]). Daar de theses van Voetius weinig toevoegden aan

1) l. l.

2) l. l.: „Post familiaris cuiusdam monitu, (sed serius id) intellexi D Amesium in Medulla sua, reprehensionum suarum partim eam, quae firmissima ei visa est, una cum rationibus suis, nuper natis, nuper notis, illis, et ad meas item responsiones quasdam de Sorte disputationi cuidam inseruisse".

3) l. l. luetam = luctam?

4) l. l.: „Verum cum nuper D. Voetii Professoris Ultrajectini Theses quas-

die van Amesius, werkte Gataker het reeds voltooide geschrift een weinig om, opdat het ook Voetius treffen zou. Zoo verscheen in 1638 zijn „Antithesis, partim Guilielmi Amesii, partim Gisb. Voetii, de sorte Thesibus opposita". In dit werkje heeft Gataker de theses zijner beide tegenstanders opgenomen. Één en dertig jaren rustte nu de strijd, totdat in 1659, vijf jaren na Gataker's dood, een hernieuwde uitgave der „Antithesis", bij H. Verbiest te Leiden, verscheen. Reeds in het volgende jaar zag een bestrijding van Voetius' hand het licht onder den titel „Disceptatio de Lusu aleae a censuris vindicata. Ultraj.". In de voorrede verontschuldigt zich Voetius over zijn langdurig zwijgen met een beroep op zijne veelvuldige bezigheid. Er is geen enkele reden, om Voetius daarin niet te gelooven. Wat Martinus Schoockius er van zegt, is meer door antipathie, dan door waarheidsliefde ingegeven. Hij toch beweert, dat Voetius zich met Gataker niet durfde meten. Zelfs verwijt hij hem kwade trouw. Voetius zou bevreesd geweest zijn, dat het aan het licht kwam, hoe hij de citaten uit andere schrijvers had vervalscht. Ja meer; Voetius' zoon Paulus zou zelfs de uitgave van Gataker's geschrift, verschenen in 1638, aan Schoockius hebben gezonden met het dringend verzoek, om voor zijn vader in de bres te springen en zijn vroegeren leermeester te verdedigen [1]). Laat dat alles nu waar zijn, dan behoeft er toch bij den ouden Voetius zelven geen vreeze te zijn geweest. Waarlijk, Voetius was voor geen klein

dam, amico transmittente, accepissem, in quibus dum strictim percurro, perstrictum me nominatim offendi, tamquam qui novitium et extraneum dogma in Dei populum propalarim, in quo cum Pontificiis fere solis sentiam, at antiquitati universae, omnibusque propemodum a reformatione inita, cum Theologis, tum et ecclesiis contradicam".

1) Martini Schoockii *Exercitationes variae, de diversis materiis,* Trajecti ad Rhenum 1663, Exercitatio XXI, p. 295—296.

gerucht vervaard. In geleerdheid en scherpzinnigheid behoefde hij voor Gataker niet onder te doen. Een ander had echter reeds het schild voor Amesius opgeheven. Tegelijk met Voetius' „Disceptatio" had Leonard van Rijssen, predikant te Heusden [1]), Amesius' „Medulla" trachtten te verdedigen in zijne „Veritas secundum pietatem de Lusu Aleae: a Clarissimo Theologo Guilielmo Amesio, Lib. 2, Med. c. 11, solide defensa et nunc ab impugnationibus Thomae Gatakeri vindicata". Het waardeeringsoordeel, door Schoockius, en op diens voetspoor door Barbeyrac, over de tegenstanders van Gataker geveld, is over het geheel vijandig. Schoockius zegt van v. Rijssen, dat het hem spijt, niet zoozeer van Voetius als wel van Amesius, dat hij zulk een ellendigen verdediger had gekregen. En Voetius' tractaat wordt door Barbeyrac bestempeld als „einen Mitleidens-werthen, hudlerischen Mischmasch".

Er zijn dus bronnen te over, om den strijd te leeren kennen. Ik beb ze niet allen kunnen raadplegen. Behalve de reeds genoemde locus van Amesius' „Medulla" stond mij slechts ten dienste Gataker's „Antithesis" [2]), waarin ook de stellingen van Voetius opgenomen zijn. Maar ook deze zijn reeds voldoende, om ons te doen zien, welke de spil is, waarop de gansche kwestie draaide.

De groote vraag, waarop alles neerkwam was, of het lot van nature heilig is en dus slechts gebruikt mag worden in overeenstemming met de ordonnantiën Gods, dan wel, of het op zich zelf een adiaphoron zijnde, met vermijding van zondige omstandigheden mag worden aangewend tot vermaak of om winst te behalen.

---

1) Schoockius noemt hem „Reynessius".

2) Editie van 1659.

Het lotspel werd in drie soorten verdeeld. Men onderscheidde „sortes divisoriae", „consultoriae" en „divinatoriae". De eersten werden aangewend b. v. in het deelen van een erfenis, het verdeelen van arbeid, als men zich wagen moest aan een dreigend gevaar enz. Deze waren geoorloofd, mits niet lichtvaardig gebruikt. De noodzakelijkheid moest er toe dringen. De „sortes consultoriae" moesten dienen, om zekerheid te verkrijgen in den twijfel. Zij waren volstrekt ongeoorloofd, tenzij ze door God op buitengewone wijze voorgeschreven waren. De „sortes divinatoriae" waren zulke, die gebezigd werden om de toekomst uit te vorschen. Zij waren geoorloofd en dan goddelijk, of ongeoorloofd en dan ijdel en bijgeloovig. Over deze indeeling bestond er weinig verschil [1]). De kwestie was nu maar, of het kansspel om winst tot de geoorloofde „sortes divisoriae" behoorde, zooals Gataker wilde, dan wel of het volstrekt ongeoorloofd was; niet slechts omdat er de naaste door werd beroofd, maar ook omdat het misbruik was van het lot.

Het lot is een middel, om de voorzienigheid en het oordeel (judicium) Gods te leeren kennen. Van Gods onmiddellijke voorzienigheid hangt de uitkomst af [2]). Spreuken 16 : 23 zeide immers: „Het lot wordt in den schoot geworpen, maar het geheele beleid daarvan is van den Heere". Zoo beweerden Amesius en zijn medestanders. Wie dus van het lot gebruik maakt, doet een beroep op een hoogere macht, die het vermogen bezit, de gebeurlijkheden naar een zekeren raad te

---

1) *Antithesis*, l. l., II Thesis Voetii; verg. A. Rivetus, l. l., tom. I, p. 1295 *a*.

2) Amesius, *Medulla Theologica*, lib. II, c. XI, definieert: „Sors est „Petitio divini testimonii per determinationem eventus, in mera contingentia manifestandi, ad controversiam aliquam dirimendam". Voetius bepaalt wat eenvoudiger, l. l., Thesis IV: „Sors ex se est medium explorandi providentiam et judicium divinum".

leiden [1]). Feitelijk is dus het gebruik van het lot een beroep op den waarachtigen God, of wel, het is het inroepen van een ingebeelde godheid, die door velen met den naam van fortuin, geluk enz. wordt bestempeld [2]). Als nu het lot naar zijn natuur betrekking heeft op de bijzondere, in dit geval zelfs buitengewone voorzienigheid [3]) Gods, dan is toch niet aannemelijk, dat éénzelfde daad, die van nature op zóó heilig gebruik is aangelegd, tevens passen zou voor spel en vermaak [4]). Hiertegen mag niet aangevoerd worden, dat men het lot soms met recht in zeer nietige zaken aanwenden kan, want kleine oorzaken hebben wel eens groote gevolgen. Slechts dit sta vóór alle dingen vast, dat het lot van nature heilig is als de eed, die soms ook bij kleine zaken wordt gebezigd. Wie nu, zooals Gataker, meenen mocht, dat het lot tot de „adiaphora" behoort, moest eerst bewijzen, dat het geen beroep op Gods voorzienigheid in zich sluit. Om het indifferente te behouden, hield men nu wel staande, dat God in het werpen van den dobbelsteen op geene andere wijze werkzaam is dan in het vallen van een anderen steen, Gataker ontkende wel, dat God op bijzondere wijze in het lot tegenwoordig kan wezen [5]), maar, en dáár lag het

---

1) *Medulla Theologica*, l. l., 8.

2) l. l.: „Atque adeo re ipsa sortis usus est appellatio semper vel ad Deum verum, vel ad fictum aliquod Numen, quod Fortunae nomine solet a multis designari". Vergel. *Antithesis*, l. l., Thesis V.

3) Men maakte onderscheid 1°. tusschen eene „providentia immediata" en „mediata". In de eerste treedt God zelf als absoluut eenige oorzaak op; in de tweede bedient Hij zich van middelen. 2°. onderscheidde men eene „Providentia ordinaria" en „extraordinaria". De eerste is die, waarbij God in acht neemt de orde der dingen, die van den beginne vastgesteld is; de tweede, waarin Hij buiten het vastgestelde gaat, b. v. in het wonder.

4) *Medulla Theologica*, l. l., 19.

5) Gataker, l. l, c. 7.

zwakke in zijne beweringen, soms nam hij het aan; de mogelijkheid sneed hij niet af. Oudtijds was het wel geschied, ook nu zou het kunnen, maar de maatstaf ontbrak om aan te wijzen, wanneer wel en wanneer niet. Feitelijk ligt aan het verschil tusschen Gataker ter ééne en Amesius c. s. ter andere zijde, een ander verschil ten grondslag, dan hetgeen aan Gods voorzienigheid werd ontleend. Hunne Schriftbeschouwing was verscheiden. De vraag mag rijzen, of daarin niet de gansche controvers haar oorsprong vond. Immers als Voetius tegen Gataker het argument richt, dat alle voorbeelden in de Schrift, van het gebruik der teerlingen vermeld, steeds wijzen op den ernst der zaak; dat de worp steeds gepaard ging met eerbied en nooit doelde op ijdelheid, altijd op noodzakelijkheid en nut [1]); dan wordt er geantwoord, dat dit een argument is van het niet geschrevene tot het niet gebeurde. Dáár lag het fijne punt, dat de beide partijen verdeelde [2]). Gataker formuleerde wel niet juist wat zijn tegenstanders wilden, maar er blijkt uit zijn argument toch duidelijk, dat hij van het niet geschrevene tot het gebeurde en dus geoorloofde besloot. Bij zijn tegenstanders lag het anders. Het was bij Amesius en Voetius geene conclusie van het niet geschrevene tot het niet gebeurde, maar van het niet geschrevene tot het niet geoorloofde. Omdat

---

1) Gataker l. l., VI Thesis Voetii: „Omnia exempla sortium in Scriptura apud pios usitata, nihil aliud quam rei gravitatem, modi et usus reverentiam, et finis non vanitatem, sed necessitatem atque utilitatem indicant".

2) l. l., p. 117: „Quia nusquam ea (sc. Scriptura) sortis ludicrae aut leviculae usurpatae meminerit, ideo pios homines temporibus illis sorte vel animi gratia vel ad negotia minutula nunquam usos fuisse, pro comperto, aut probabile etiam habendum sit. Quod argumentum a non scripto ad non factum, in rebus praesertim trivialibus, et quas ex sui natura historiae seriae, sacrae multo magis, gravitas respuat".

het niet geschreven was, daarom was het niet geoorloofd. De vraag was niet, of de vromen nooit misbruik hadden gemaakt van het lot — immers de vromen hadden wel meer gedaan, wat niet bestaanbaar was —, maar de kwestie was deze: In de Schrift wordt het lot door de mannen Gods slechts gebezigd in ernstige zaken, met diepen eerbied en tot een heilig doel. Er is dus overeenstemming tusschen het getuigenis in Spr. 16 en het gebruik, dat wij er van gemaakt zien. Daarom mogen wij het lot slechts bezigen onder gelijksoortige omstandigheden als die, waarin de vromen verkeerden, toen zij het lot wierpen. Elk ander gebruik is verwerpelijk. Het niet schriftuurlijke van het lotsgebruik in het kansspel maakte dit laatste tot een misbruik van een heilige zaak.

Doch, zoo mocht men vragen, als Gods voorzienigheid op bijzondere wijze werkzaam is in het lot, hoe is het dan verklaarbaar, dat als het meermalen geworpen wordt, de uitkomst verschillend kan wezen?

„Als het lot maar ordelijk herhaald worden kon", zoo antwoordt Amesius, „dan is zulks niet waarschijnlijk [1]). Bovendien, lezen wij niet, dat God wel meermalen verschillend geantwoord heeft aan wie Hem onbeschaamd verzochten"? Zeer dwaas vond Amesius het argument, dat, bij zijne beschouwing van het kansspel, God naar onze willekeur gedrongen worden kan, om een buitengewone voorzienigheid uit te oefenen. Dat kan niet, maar daarom zijn wij toch niet verhinderd, naar ons goeddunken er een beroep op te doen [2]).

Was het kansspel dus krachtens zijne natuur reeds ongeoorloofd, wie op de gevolgen lette, moest het wel verderfelijk

---

1) *Medulla Theologica*, l. l., 27.

2) l. l., 27 en 28.

vinden. De zondige gevolgen leidde Amesius af uit den aard van het spel zelf [1]). Het prikkelt tot zonde, als de verwachting steeds bedrogen wordt. Wie verliest, heeft immers geen reden, om aan het lot te wanhopen. De verliezer volhardt slechts in de hardnekkige verwachting van een gewenscht geluk. Zoo wordt hij verslaafd aan het spel [2]). „Aan de vruchten kent men den boom", zeide Voetius; „begeerlijkheid, boosheid jegens God, de fortuin of den naaste wordt er door gevoed". Met een beroep op Antoninus getuigde ook hij: „tot esse scelera in ludo, quot sunt puncta" [3]). Dit beroep op de gevolgen was niet zonder gewicht. Gataker trachtte er aan te ontkomen, door ze los te maken van het kansspel als zoodanig, en door voorschriften te geven, hoe men spelen moet. Heel indrukwekkend was die redeneering niet, te minder omdat de uitkomst dagelijks leerde, dat de schoone voorschriften „pia vota" waren, zonder eenige kracht. Episcopius deed beter. Hij leidde de kwade gevolgen wel niet af uit den aard van het kansspel zelf; „bijaldien men daarin mate houdt", meende hij, dat die spelen „niet simpelijck onder de wercken des vleesches te achten zijn". Maar hij ried toch zijnen leerlingen aan, „dattet alderveylighst is sich altijdts daar van te onthouden", omdat tijd en geld wel beter kunnen worden besteed dan aan een spel, dat twisting kan veroorzaken en toch altijd den verliezer prikkelt tot schade van zijn geestelijk leven [4]). Gewis, het zal beter zijn, maar geen beroep op het toeval te doen. Een spel, dat de wilskracht staalt en het denkvermogen scherpt,

1) l. l., 29: „Ludus igitur aleae, non ex circumstantiis tantum, et per accidens, sed ex natura sua interna, et in se, cum religione pugnat".

2) l. l., 32.

3) Gataker, l. l., Voetii Theses VII en VIII.

4) Simon Episcopius, a. w., blz. 198.

zal gunstiger invloed oefenen. Erasmus reeds liet daarom den leerling tot zijn meester getuigen: „Zooals gij ons uit Quintillianus hebt geleerd, wordt door matig spel de geestkracht opgewekt" [1]).

---

c. *Amesius' opvatting van de Sabbathskwestie.*

Het is a priori te verwachten, dat de Sabbathskwestie, die in Amesius' dagen aan de orde was, hem geen werkeloos toeschouwer liet. Reeds vroeger was hij gedrongen geweest, zich van dat vraagstuk rekenschap te geven. Immers, het stond in Engeland misschien nog meer op den voorgrond dan bij ons. Aanvankelijk hadden de Puriteinen hun critiek gericht tegen kleederdracht, ceremoniën en inrichting der Engelsche kerk, maar daarbij kon het niet blijven. De ontheiliging van den dag des Heeren, die door de kerkvorsten meer bevorderd dan bestreden werd, moest in der Puriteinen oog een onvergeeflijke gruwel wezen. In 1594 gaf Dr. Bound zijn tractaat over den Sabbath uit, dat, als wij Thomas Fuller mogen gelooven, den stoot gaf tot een plechtige en stipte Sabbathsviering [2]). Het vierde gebod werd als moreel bindend opgevat, zoodat de Christen even streng gehouden was tot rust op den dag des Heeren, als de Joden op hun Sabbath. Tegenspraak bleef niet uit. Van kerkelijke en politieke zijde mengde men zich in den strijd, met dien gevolge, dat in 1599 Bound's boek verboden werd. Ondanks die

1) Des. Erasmus Roterodamus, *Colloquia Familiaria*, de Lusu.

2) Thomas Fuller, *The Church History of Britain*, l. c., IX Book, Sect. VIII, 20. Zie ook Neal, l. c., vol. I, p. 367.

tegenwerking nam de beweging ten gunste van de Sabbathsviering een zóó hooge vlucht, dat koning Jacobus in het jaar 1617 het noodig achtte, een bevelschrift af te geven, waarin tot allerlei vermakelijkheden op den dag des Heeren aangespoord werd [1]). De moeilijkheden bleven niet uit, want velen voelden zich bezwaard, de koninklijke verklaring van den kansel af te lezen, zooals aan de geestelijkheid opgedragen was. Van huis uit dus was Amesius reeds gewikkeld in den Sabbathsstrijd. En toen dan ook ten onzent dat vraagstuk meer op den voorgrond werd geschoven, bewaarde hij het stilzwijgen niet.

Behalve de loci, die op dit onderwerp betrekking hebben in zijn „Medulla Theologica" [2]) en in zijn werk over de Casus Conscientiae [3]), zag een tractaat het licht onder den titel „Guilielmi Amesii sententia de origine Sabbathi et die Dominico". Het beleefde twee uitgaven. De eerste door Nathanael Eatonus [4]), de tweede door Christ. Schotanus, die het met een inleiding verrijkte.

Twee vragen behandelde Amesius. De eerste, door Gomarus aan de orde gesteld, was die naar de instelling van den Sabbath; de tweede gold den aard van het vierde gebod. In 1628 had Fr. Gomarus, in zijn tractaat „Investigatio sententiae et originis Sabbathi" de stelling verdedigd, dat

---

1) Thomas Fuller, l. c., X Book, Sect. IV, 58: „He set forth a Declaration to this effect: That for His good peoples lawfull recreations His pleasure was, that after the end of Divine Service, they should not be disturbed, letted or discouraged from any lawfull recreations; Such as dancing either of men or women" etc.

2) *Medulla Theologica*, lib. II, c. XV.

3) *De conscientia et eius jure vel casibus*, lib. IV, c. XXXIII.

4) Waarschijnlijk dezelfde, die later is opgetreden als eerste President van Harvard College. Verg. *Memoirs of the life and writings of Dr Owen*, opgenomen in *The works of J. Owen*, l. c., vol. I, p. 266.

de heiliging van den zevenden dag haar oorsprong niet vond in de Schepping, maar in verband moest worden gebracht met den mannaregen, waarvan in Exod. 16 sprake is. Zonder bestrijding bleef die stelling niet. Prof. Rivetus tastte haar aan in zijne „Praelectiones op Exod. 20"[1]). En Gomarus van zijn kant trachtte haar te handhaven in zijne „Defensio Investigationis Originis Sabbathi". Amesius viel Rivetus bij. Het besluit van het Scheppingsverhaal was hem afdoende. Gomarus mocht al meenen, dat de woorden van Gen. 2 : 3 proleptisch moesten worden opgevat[2]), Amesius was van oordeel, dat zoodanige exegese „nec rationibus, nec exemplis" bewezen worden kon[3]). De oude Joden toch hadden nimmer van zulk een opvatting zelfs gedroomd en in het Nieuwe Testament werd er met geen woord van gerept[4]). Mannen als Luther en Calvijn, die niemand er van zal beschuldigen, dat zij te veel gewicht aan den dag des Heeren hebben gehecht, erkenden nog, dat de zevende dag van het begin der wereld is geheiligd geweest[5]). En nu mag het al waar zijn, dat plaatsnamen somtijds in Genesis proleptisch zijn gebezigd, van proleptische instellingen is noch in dat eerste boek, noch elders sprake in de Schrift. De woorden zelve verzetten zich daartegen. De volmaking der Schepping wordt met de heiliging van den zevenden

---

1) l. l., tom. I, p. 1315.

2) Franc. Gomari *Investigatio sententiae et originis Sabbathi*, c. IV, 5: „Ea enim, a Mose, perquam opportune, hoc loco inseruntur, non quasi eadem tempestate essent gesta". *Defensio Investigationis Originis Sabbathi*, c. II.

3) Guilielmi Amesii *Sententia de Origine Sabbati*, p. 1 en 2.

4) *Medulla Theologica*, l. l., 9: „Judaei veteres nunquam de illa somniarunt.... In Novo Testamento nihil tale docetur vel indicatur".

5) l. l. Verg. *Tractaat van den Sabbath*, door Dr. A. Kuyper, Amst. 1890, blz. 57—60.

dag verbonden op dezelfde wijze, als de schepping der beesten met hunne zegening verbonden wordt [1]). Wat nu het bezwaar betreft, dat in de geschiedenis der Patriarchen van de waarneming van den zevenden dag geen melding wordt gemaakt, dat kon geen bezwaar zijn. In eene zoo beknopte geschiedenis over een tijdvak van vijfentwintig-honderd jaren, kon immers niet alles meegedeeld worden. Dat was ook niet noodig [2]). Nadat de Sabbathswet door Mozes was overgeleverd, werd er in het Richterentijdvak immers óók geen melding van gemaakt. Maar dit staat vast en wordt ook door Gomarus erkend, dat de Patriarchen zekere en voldoende tijden noodzakelijk behoefden voor hun eeredienst [3]). Wel kon Gomarus niet toestaan, dat daarvoor de zevende dag afgezonderd was, en meende hij, dat de ouden, zooal geen ongebondenheid, dan toch „piam et prudentem libertatem" in dit opzicht bezaten [4]), maar Amesius stelde daar tegenover, dat, als zij dan zoo „pie en prudenter" gekozen hebben, er geen enkele reden bestond, dat zij den zevenden dag niet zouden kiezen [5]). Daar was immers alle aanleiding toe. Aan Adam kon het moeilijk onbekend zijn, dat hij geschapen was op den dag vóór dien der ruste Gods. En hij leefde lang met Methusalem, deze met Sem enz. Waarom kon die zevende dag der ruste niet in herinnering blijven? Waarom zou Noach anders juist op den zevenden dag een

---

1) *Medulla Theologica*, l. l., 9: „Huiusmodi prolepseos exemplum nullum dari potest in tota scriptura. Quamvis enim quorundam appellationes proleptice nonnunquam adhibeantur, praesertim in libro Geneseos, de huiusmodi tamen institutione proleptica nulla omnino fit mentio".

2) l. l., 10.

3) *Sententia de Origine Sabbati*, l. l., p. 7.

4) *Investigatio Sententiae et Originis Sabbati*, l. l., c. IV, p. 11, 12.

5) *Sententia de origine Sabbati*, l. l., p. 8.

duif hebben uitgelaten? [1]) In Exod. 16 : 23, waarop Gomarus' meening zich grondde, werd de Sabbathdag als den Israëlieten bekend verondersteld [2]). Erkend moet worden, dat de dag zeer verwaarloosd was, maar daaruit mag niet worden afgeleid, dat hij gansch niet ingesteld was. Uit de polygamie dier dagen kan men immers ook niet besluiten tot het ontbreken der heilige huwelijkswetten. In de heidenwereld zelfs vond men de sporen van de waarneming van den zevenden dag. Hesiodus getuigde reeds, dat de zevende dag heilig was, en Homerus had reeds gezongen „ἑβδομη ἦν ἱερή" [3]). Hoe zouden zij daartoe anders gekomen zijn dan door eene overlevering, die in der Patriarchen tijd haar oorsprong vond? [4]) Alles afdoende is zekerlijk de vorm van het Sabbathsgebod zelf, die wijst op verregaande veronachtzaming van den reeds erkenden dag [5]). En wat nu eindelijk de woorden aangaat uit Hebr. 4 : 3 en 4 vv., Gomarus meende, dat hier niet gedoeld werd op de Sabbathsrust der menschen, maar op de ruste Gods [6]). Hij beweerde, dat de apostel aldaar drieërlei rust

1) l. l.

2) l. l., p. 10: „Sabbatum non institutum primum, sed renovatum probemus". *Medulla Theologica*, l. l., 10: „Ante promulgationem legis monte Sinaï observatio Sabbathi proponitur et exigitur, non tanquam res nova sed jam olim instituta".

3) Hesiodi Ascraei Ἡμέραι, 6.

4) *Sententia de origine Sabbati*, p. 12: „Nec verisimile est, totos populos a Judaeis accepisse ritus illos, quos propterea oderunt et irriserunt: sed a Patriarchis potius, quorum posteri fuerant, et sic mediate, ab initio mundi habuisse".

5) *Medulla Theologica*, l. l., 10: „Antecedens oblivio, vel incuria et neglectus huius diei, videtur tacite perstringi voce illa hortatoria, quae in principio quarti praecepti adhibetur".

6) *Defensio Investigationis Originis Sabbati*, c. III: „Siquidem non de quiete hominum, diei Sabbati (de quo quaestio est) sed de quiete Dei, quae Deo propria".

onderscheidt: 1°. de rust Gods alleen; 2°. de ruste, die Hij aan Israël gaf, toen het door Josua in het beloofde land werd gebracht; 3°. de geestelijke rust, waardoor de geloovigen ten gevolge van de heiliging en de verheerlijking van hunne moeilijke en zondige werken zouden rusten [1]). Tegen die uitlegging teekent Amesius protest aan. Volgens hem zegt de apostel, dat een tweevoudige rust in het O. T. wordt vermeld, waarin de menschen zullen ingaan: de ééne van den Sabbath, van het begin der wereld; de andere in het land Canaän, die den Israëlieten door Josua werd gegeven; doch geen van deze beide bedoelt de profeet met de woorden „indien zij in mijne ruste zullen ingaan" (Psalm 95), maar een derde, een toekomstige rust. Wat zou het beteekenen als de apostel, zooals Gomarus wil, sprak van een rust, waarin God alleen inging en de menschen niet, terwijl de profeet slechts het oog heeft op zoodanige rust, waarin alleen de menschen ingaan? [2]) Het is duidelijk, dat de apostel de waarneming en de ruste van den Sabbathdag, als van het begin der wereld ingesteld, als uitgangspunt van zijne redeneering heeft genomen.

De Sabbath is vóór den val ingesteld, toen allen in Adam

1) l. l.: „Ut autem quae de quiete Dei ab apostolo dicta obiter illustrentur: si quis ea consideret triplex Dei quies ab ipso traditur. Quarum prima est solius Dei et in Deo .... reliqua Dei quies est, quae a Deo hominibus data: et quidem duplex. Una corporalis quam per Josuam, introductione in terram promissam Israelitis praestitit: altera spiritualis, qua, per sanctificationem et glorificationem efficit, ut fideles a vitiosis atque molestis suis operibus quiescunt".

2) *Sententia de Origine Sabbati*, p. 7: „Duplex autem, inquit Apostolus, memoratur requies in V. T. in quam homines introierunt: una Sabbati ab initio mundi: altera terrae Canaan; sed neutra harum potest esse, de qua Propheta (ut videre est, per illud hodie). Ergo datur aliqua tertia requies adhuc futura". Verg. *Medulla Theologica*, lib. II, c. XV, 9.

waren geheiligd. Oorspronkelijk was hij aan allen gemeen; naderhand werd hij tot de Joden beperkt. Het ging er mede als met de besnijdenis. Eerst werd zij aan Abraham en zijne nakomelingschap als verbondsteeken gegeven, dus ook aan Ismaël, Ezau en de zonen van Ketura; maar toen dezen zich aan dat verbond onttrokken, werd het den Israëlieten op gansch bijzondere wijze bevestigd [1]).

Met die beschouwing over den oorsprong van den Sabbath hing Amesius' opvatting van het 4de gebod samen.

Drieërlei meening werd daaromtrent verkondigd. Er waren er, die het gebod enkel ceremonieel wilden nemen. Onder de Nieuw-Testamentische bedeeling had het dus geen waarde meer. Anderen daarentegen onderscheidden er iets moreels, iets blijvends, en iets ceremonieels, iets vergankelijks in. En eindelijk was er een derde groep aan te wijzen, die, alle ceremonieele beteekenis van het vierde gebod verwerpend, het als louter moreel beschouwden [2]). Tot de eerste meening neigden de Anabaptisten; de tweede was de gangbare, door de kerken dezer landen gesanctioneerde beschouwing, terwijl de derde vooral in Engeland voorstanders vond en naderhand ook in ons land grooten invloed verkreeg.

Amesius verraadt ook in dezen zijne Engelsche afkomst. Het is bij hem boven twijfel verheven, dat de instelling van den Sabbath niet ceremonieel is geweest. De Sabbath heeft niets bijzonder Joodsch, niets, dat behoort tot de wet der ceremoniën. De natuurlijke rede schrijft immers reeds voor, dat de dienst Gods geregeld uitgeoefend worden moet. Doch wat meer zegt: de instelling van den zevenden dag dateert

1) *Sententia de Origine Sabbati*, p. 10.

2) l. l., p. 22. Zie ook Dr. A. Kuyper, a. w., blz. 57—75, en Dr. J. D. de Lind v. Wijngaarden, *Antonius Walaeus*, Leiden 1891, blz. 116—142.

van het begin der Schepping, toen er nog geen plaats was voor ceremoniën ziende op Christus den Redemptor [1]). Wel is het waar, dat de Sabbath van den zevenden op den eersten dag is verplaatst; maar het gaat niet aan, uit die verandering tot iets ceremonieels te besluiten, zooals b. v. Walaeus dat wilde [2]). Immers vele niet ceremonieele, positieve voorschriften waren eveneens veranderlijk. In zeker opzicht kan dit van den ganschen Decaloog worden gezegd, aangezien hij met zijne vervloeking in Christus is afgeschaft. Doch daarom zal men nu toch de gansche wet niet voor ceremonieel houden [3]).

Ook is de Sabbath niet als een sacrament te beschouwen, omdat hij in de Schrift meermalen een teeken wordt genoemd. Walaeus verdedigt zulks op grond van Exod. 31 : 13 en Ezech. 20 : 12, 20 [4]). Een buitengewoon sacrament kan de Sabbath niet zijn, want het gebod is daarvoor, van de Schepping tot op Christus, te dikwerf herhaald. En gewone sacramenten worden er onder het oude verbond slechts twee vermeld. Met de definitie van de Synopsis Leydensis als maatstaf kan er geen sprake van wezen, want voor een sacrament is noodig iets substantieels, iets zichtbaars; daarnaast iets ceremonieels, iets typisch. Het eerste is in den Sabbath niet aanwezig; en dat het tweede er zijn zou, moet betwijfeld worden [5]). In Hebr. 4 : 9 wordt wel gesproken van een geestelijken Sabbath, vroeger afgebeeld door een type, maar deze heeft betrekking op de rust in Canaän, en door vergelijking van

1) *Medulla Theologica*, l. l., 7, 8.

2) *Sententia de Origine Sabbati*, p. 23.

3) l. l.: „Sic etiam totus Decalogus, aliquo modo mutabilis fuit, ut diserte Apostolus exprimit" in Gal. III : 13".

4) Dr. de Lind v. Wijngaarden, a. w., blz. 133.

5) *Sententia de Origine Sabbati*, p. 23—27.

gelijke dingen op de ruste Gods, maar er wordt niet ge doeld op de rust, die in het vierde gebod wordt bevolen [1]), alsof deze een afschaduwing, een type was. En als de Sabbath een teeken genoemd wordt, dan beduidt dit hetzelfde als wanneer de onderlinge liefde het teeken wordt geacht van de discipelen des Heeren. In het waarnemen van den Sabbath is de belijdenis gelegen van de gemeenschap tusschen God en ons [2]). En wat nu het beroep van Walaeus op Col. 2 : 16 betrof: „dat u niemand oordeele in het stuk der sabbaten, welke zijn een schaduw der toekomende dingen"; als men uit die woorden halen wil, dat er iets ceremonieels in den Sabbath is, dan wordt verondersteld wat nog bewezen worden moet. Als daar gesproken wordt van alle onderscheiding der dagen, dan zou het superstitie zijn, nog één dag te onderhouden. De apostel doelt daar op die dagen, waarop men een onderscheiding der spijzen hield, op allerlei feestdagen, maar voornamelijk op de dagen der ongezuurde brooden en dergelijke, niet op de Sabbathdagen. De apostel beveelt immers zelf het houden van den dag des Heeren aan [3]). Meer nog hecht Amesius, om het moreele van het gebod te bewijzen, aan het feit, dat het opgenomen is in den Decaloog, door Gods vinger zelf geschreven. Van dien Decaloog had de Heiland gesproken, dat geen Jota van de woorden zou voorbijgaan [4]). Wel zijn er ook in dien Decaloog speciaal Joodsche trekken aan te wijzen, b. v. de inleiding en de belofte van een lang leven. Maar die inlei-

---

1) *Medulla Theologica*, l. l., 18.

2) l. l., 19.

3) *Sententia de Origine Sabbati*, p. 29, 30: „Agit enim hic Apostolus, de illis diebus, quibus distinctio ciborum habebatur".

4) *Medulla Theologica*, l. l., 14. *Sententia de Origine Sabbati*, p. 31.

ding is eigenlijk geen gebod, en de belofte, die aan het vijfde gebod werd toegevoegd, is door den apostel Paulus van het specifiek Joodsche ontdaan, toen hij, Ephese 6 : 2, aan het eeren van vader en moeder de belofte toevoegde „opdat het u welga en dat gij lang leeft op de aarde" [1]). En wie nu nog het bezwaar zou opwerpen, dat alle moreel gebod in de natuur gegrond moest zijn, zag zich door Amesius bestreden met de opmerking, dat er moreele geboden zijn, die afhangen van het „imperium" van den wetgever, en dus niet door de natuur in het hart des menschen worden geschreven [2]). Dat het Sabbathsgebod op een ander fundament rustte dan de andere door God ingestelde ceremonieele dagen, blijkt immers reeds hieruit, dat de Sabbath op geen anderen dag kon worden gesteld, en de ander feestdagen wel [3]). Het Sabbathsgebod is dus moreel. Als er ooit iets ceremonieels geweest is in den Sabbath, altijd wat aangaat de viering van den dag, dan was het bijkomstig, buiten de natuur van den Sabbath om. De instelling zelve was louter moreel [4]). Niet zóó, dat het moreele slechts daarin bestaan zou, dat er zekere bepaalde dagen voor den dienst Gods waren aangewezen, onverschillig welke. Het zou dwaas zijn, daarin het moreele te zoeken, zooals het dwaas wezen zou, iets moreels te zoeken in de noodzakelijkheid van een aangewezen plaats voor den eeredienst. Louter ceremonieele feestdagen zijn ook aan tijdsbepaling gebonden.

---

1) *Sententia de Origine Sabbati*, p. 33.

2) l. l., p. 38: „Pro concesso enim sumunt; omnia praecepta moralia, principium habere, in ipsa natura; sed hoc falsissimum: quia ut diximus, moralium alia sunt positiva disciplinae, quae solo legislatoris imperio pendent, et non ab ipsa natura cordibus hominum inscribuntur".

3) l. l., p. 39.

4) *Medulla Theologica*, l. l., 17.

Neen, men is aan het zevental gehouden, anders zou men er één van de twintig of dertig kunnen nemen, zonder zich aan gebodsovertreding schuldig te maken [1]).

Waarom nu niet meer de zevende, maar de eerste dag van elke week gekozen werd? Die vraag gaf aanleiding tot verschil. Sommigen leidden de verandering van Christus zelven af, anderen van de apostelen, weer anderen meenden, dat zij door geen van beiden ingevoerd is [2]). Amesius stond de eerste meening voor. Hij was wel niet in staat, daarvoor een positief gebod aan te wijzen, maar dat was zijns inziens niet noodig; de Heiland heeft immers wel meer dingen gedaan, dan opgeteekend zijn. Hij was Heer van den Sabbath en kon hem dus veranderen. Hij was niet minder getrouw dan Mozes, Hebr. 3 : 26 [3]). Op dezen dag verscheen de Verrezene aan de zijnen; op dezen dag stortte hij den H. Geest uit. In de dagen der apostelen wordt de eerste dag voorgesteld als algemeen door de discipelen aangenomen, en de apostelen leverden niets anders over dan hetgeen zij van Christus hadden ontvangen [4]). Er was immers zooveel oorzaak voor die verandering. Op den dag der opstanding waren alle dingen nieuw geworden. God rustte toen van Zijn grootste werk. Zooals Hij in het begin der Schepping rustte van Zijne werken en den rustdag zegende en heiligde, zóó was het ook noodzakelijk, dat Hij den dag, waarop de Christus rustte van Zijne werken, zou heiligen. De Psalmdichter zong reeds: „dit is de dag, dien de Heere gemaakt heeft", en brengt

---

1) *Sententia de Origine Sabbati*, p. 35. *Medulla Theologica*, l. l., 15.
2) *Sententia de Origine Sabbati*, p. 40.
3) *Medulla Theologica*, l. l., 27.
4) *Sententia de Origine Sabbati*, p. 41.

hem in verband met de opstanding van Jezus, naar diens eigen woord [1]).

Zooals onder het oude verbond de Sabbath des avonds aanving, omdat de Schepping des avonds begon, zoo vangt de dag des Heeren des morgens vroeg aan, omdat de verrijzenis des Heeren in den morgenstond plaats greep [2]). De viering van den Zondag rust dus niet op ongeschreven traditie, ook dan niet als iemand door het aangevoerde niet overtuigd wordt, dat de Heer zelf de insteller is. Al wordt die verandering ook aan de apostelen toegeschreven, dan zal men toch moeten toestemmen, dat zij het deden op gezag van God, door den H. Geest [3]). In elk geval was de Christen dus gebonden tot stipte waarneming van den eersten dag der week. Een belemmering van de Christelijke vrijheid lag daarin niet. Wie dat meende, moest hem antwoorden op de vraag, of Adam in den staat der rechtheid aan de dienstbaarheid onderworpen was, omdat hij door bijzondere waarneming den zevenden dag heiligen moest? [4]) Het is geen Christelijke vrijheid, maar een onchristelijke losbandigheid, als iemand meent, zich zelf van de instellingen van Christus te mogen losmaken; en de ervaring leert, dat losbandigheid en verzaking van den godsdienst toeneemt, waar de dag des Heeren niet op den rechten prijs wordt gesteld.

Bij de uitsluitend moreele opvatting van het 4de gebod past een zeer strenge viering van den Zondag. Het eerste veronderstelt het tweede. Amesius was strenger dan Teel-

---

1) *Medulla Theologica*, l. l., 30.
2) l. l., 36.
3) l. l., 28.
4) l. l., 34, 35.

linck [1]); hij ging in dit opzicht verder dan Walaeus [2]). Voor de goede waarneming van den dag zijn twee zaken vereischt, namelijk: rust en heiliging der rust [3]). De rust op zich zelve is wel geen deel van den eeredienst, maar toch, als voor den cultus onontbeerlijk, door God bevolen en in zooverre deel der gehoorzaamheid, die op den godsdienst betrekking heeft [4]). Onthouding van alle slaafsche werk is dus eisch [5]). Slechts dan zijn dagelijksche bezigheden geoorloofd, als zij klaarblijkelijk door Gods voorzienigheid opgelegd zijn. Maar nooit mag men er toe komen door een onzekere veronderstelling. Zoo mogen b. v. de landlieden in den oogsttijd dien dag niet aan hun werk besteden, omdat zij van uitstel schade verwachten [6]). Joden onder het oude verbond en Christenen onder het nieuwe zondigen beiden, indien zij op den rustdag iets verrichten. Strikte rust is voor beiden bevolen. Alleen met dit onderscheid, dat de rust voor den Jood iets verder doorgetrokken werd. Dat had zijn nut in den tijd der opvoeding en der dienstbaarheid [7]).

De heiliging dezer ruste komt tot stand, door de gewone dagelijksche oefeningen met bijzondere te vermeerderen [8]). Op de openbare godsdienstoefeningen had men zich voor te bereiden, er nabetrachting over te houden, en alzoo den ganschen dag in oefening der godzaligheid door te brengen. Door geen wereldsche verzoeking mocht men zich laten afleiden.

---

1) Dr. J. D. de Lind van Wijngaarden, a. w., blz. 127.
2) A. w., blz. 140.
3) *Medulla Theologica*, l. l., 37.
4) l. l., 45.
5) l. l., 38—42.
6) *De conscientia et eius jure vel casibus*, lib. IV, c. XXXIII, X.
7) *Medulla Theologica*, l. l., 23, 24.
8) *De conscientia et eius jure vel casibus*, l. l., XVII, XVIII.

De ascetische neigingen van Amesius komen sterk uit in zijne beschouwing van het Sabbathsvraagstuk. Hij is in dezen vooral niet minder streng dan zijn leermeester Perkinsius [1]). Ongetwijfeld behoort ook hij tot die theologen, die het hunne gedaan hebben, om de Puriteinsche Sabbathsbeschouwing in ons vaderland ingang te doen vinden [2]).

---

1) Perkins, *Van de gevallen der conscientie*, Hoofdstuk XVI, a. w., dl. III.
2) Dr. A. Kuyper, a. w., blz. 63 en 66.

5. Amesius als homileet.

In eene geschiedenis van de Predikkunde in de Protestantsche kerk van Nederland verdient Amesius' naam met eere te worden vermeld. Hij heeft het zijne gedaan, niet slechts om theologen, maar ook om predikers te vormen. Reeds Christ. Sepp heeft met een beroep op Amesius' „Sciagraphia Catecheseos" getuigd: „Indien alle leerlingen naar zijn voorbeeld hunne leerredenen hebben ingericht, moeten er van de Vriesche school uitstekende predikers uitgegaan zijn" [1]). Die beoordeeling is juist. Zij vindt hare bevestiging in zijne homiletische wenken, zooals zij neergelegd werden in het 35ste hoofdstuk van het eerste boek zijner „Medulla", waarin hij handelt „de Ministris ordinariis et eorum officio in concionando", en in zijne „Casus conscientiae", lib. IV, cap. 26, „de concionibus habendis". De prediking des Woords was wel het gewichtigste deel van de, den dienaar opgedragen, taak. Uit het Woord had hij tot stichting zijner hoorders den wil Gods voor te stellen. Hoe zou hij dat doen zonder ernstige studie! Wie toch een ander leeren wil, moet

---

1) A. w., dl. II, blz. 415.

eerst zich zelven onderwijzen [1]). Daarvoor is het hem noodig, doorkneed te zijn in de Schrift. De prediker moet bekwaam zijn, haar zelfstandig te onderzoeken. Aan verklaringen en commentaren mag nimmer onbepaald vertrouwen worden geschonken [2]). Zij mogen slechts voorlichten [3]). Om met vrucht zijn arbeid te verrichten, heeft de prediker nauwkeurig zijn tekst te verklaren en daarna de toepassing zóó in te richten, dat zij de conscientiën treft. Hij moet het oog richten op alle rangen en standen, en zich zorgvuldig wachten voor alle onnutte speculatie en ijdelspreking [1]). Hij mag de toehoorders niet misleiden, door in den beginne een tekst vast te stellen, om daarna veel over en naar aanleiding er van te spreken, zonder iets uit den tekst zelf af te leiden [5]). Eerst moet er verklaard worden; de in den tekst vervatte waarheid moet aangewezen worden met het goede, dat er uit voortvloeit. Wie dat niet doet, brengt de hoorders in verwarring en belet hunne stichting [6]). De in het licht gestelde waarheid moet terstond tot practisch doel worden aangewend. Met een naakte tekstuitlegging zal men niet stichten [7]). Wel spreekt het vanzelf, dat niet alles, wat in den tekst verborgen ligt, voor den dag behoeft gehaald te worden. Men heeft te kiezen datgene, wat de personen en de omstandigheden vereischen. Wien het niet schelen kan wat hij zegt, als hij

---

1) *Medulla Theologica*, lib. I, c. XXXV, 13: „Debet enim qui alium docet, semet ipsum antea et simul docere, alias non est paratus ad ecclesiam aedificandam".

2) l. l., 16.

3) *De conscientia et eius jure vel casibus*, c. XXVI, Quaestio tertia.

4) *Medulla Theologica*, l. l., 14, 15, 17.

5) l. l., 18.

6) l. l., 19, 20.

7) l. l., 29, 30: „Doctrina quaeque satis jam explicata debet statim ad usum transferri".

maar den schijn heeft van veel te zeggen, loopt groot gevaar, den tekst geweld aan te doen en er alles en nog wat bij te sleepen. Hij zal op die wijze onervaren hoorders meer verwarren dan stichten [1]). Met de toepassing behoeft men dus niet te wachten tot het einde; na elke verklaarde waarheid moet men onmiddellijk, met een duidelijken overgang, komen tot het practisch nut. Een enkele maal kan het zijn goede zijde hebben, een waarheid te bewijzen of een dwaling te weerleggen. Maar vooral met het laatste moet men voorzichtig zijn. Oude, lang vergeten ketterijen moet men niet oprakelen en gruwelijke lasteringen niet herhalen [2]). En wat de toepassing aangaat: haar doel is, het verklaarde deel van den tekst zoo aan te leggen, dat de waarheid in het hart kan dringen. De hoorder moet voelen, dat het woord Gods een tweesnijdend scherp zwaard is. De bekommerde moet vertroost, de moedelooze door haar gesterkt worden [3]).

Om te vertroosten is het noodig, dat duidelijk de kenmerken worden aangegeven, waardoor de conscientiën verzekerd kunnen worden. En bij de aansporing tot deugd moeten de hulpmiddelen aan de hand gedaan worden, die daartoe kunnen leiden. En alles behoort met bijbelsche voorbeelden of op de Schrift gegronde redenen te worden gestaafd [4]). Nooit mag er een spoor van geleerdheidsvertoon zijn. Het geheel moet wezen een betooning des Geestes en der kracht. Geen menschelijke getuigenissen, geen geschiedenissen, slechts aan geleerden bekend, mogen worden geduld. Zeer afkeurenswaardig is ook het aanhalen van Latijnsche, Grieksche of

---

1) l. l., 31, 32.
2) l. l., 40.
3) l. l., 45, 46.
4) l. l., 47—53.

Hebreeuwsche woorden, die het volk niet verstaat [1]). De zuiverheid en de heerlijkheid van het Woord Gods wordt daardoor bedreigd, terwijl de hoorders, die aan dergelijke menschelijke bloemen gewend raken, kittelachtig worden van gehoor, en den eenvoud van het Evangelie verachten [2]). Zoo ook moet men zich wachten voor ver gezochte inleidingen [3]). Geheel de leerrede moet geestelijk zijn. Zij moet de bewijzen dragen, dat de prediker in de Schriften en in de practijk der godzaligheid geen vreemdeling is. Wie waarachtig overtuigd is van datgene, waarvan hij anderen overtuigen wil, dien zal ijver en liefde, zachtheid en vrijheid, nederigheid en indrukmakend gezag niet ontbreken [4]). De voordracht der preek moet natuurlijk, eenvoudig, klaar en duidelijk zijn, opdat zij gemakkelijk kan worden begrepen. Maar ook in overeenstemming met de zaak, opdat zij doel treft [5]). Zeer afkeurenswaardig is een langzame, trage, zangerige, slaperige voordracht; zij is hinderlijk voor het verstaan van de dingen; maar nog erger is gejaagdheid en snelheid, die de ooren overstelpt, zoodat niet alles duidelijk kan worden opgemerkt. Wat belachelijk is in den senaat en voor de rechtbank, is in de prediking nog des te meer te vermijden [6]). De krachtdadigheid des Geestes zal duidelijker blijken in den eenvoud der woorden, dan in sierlijkheid en welsprekendheid. Heeft iemand bijzondere spreekgaven, hij drage dan zorg, ze met eenvoud te gebruiken [7]). Hoe meer gemaaktheid, hoe minder kracht.

1) *De conscientia et eius jure vel casibus* c. XXVI, Quaestio quinta et sexta.
2) l. l., 54—56.
3) l. l., 58.
4) l. l., 60.
5) l. l., 61.
6) l. l., 62—64.
7) l. l., 65, 66.

Slotsom van alles is: niets mag worden toegelaten, dat niet tot stichting strekt, en niets mag worden nagelaten, waardoor deze laatste zou kunnen bereikt worden [1]).

Hoe gunstig steekt Amesius, niet slechts tegen velen zijner tijdgenooten, maar ook tegen velen, die na hem kwamen, af! Met hoeveel geleerdheidsvertoon kwam men in de zeventiende en achttiende eeuw soms op den preekstoel. Menige leerrede uit dien tijd geeft den indruk, dat de schare, die om brood vroeg, dikwijls met steenen afgescheept werd. Voor mij ligt een predikatie over „De doorluchtige Prophetie van Maleachi III: 1, gedaan door Fridericus Ragstat à Weille, Dienaer des H. Euangeliums, in Christi Gemeynte tot Spijk, 's Gravenhage 1684". Naast een reeks Hebreeuwsche, Grieksche en Latijnsche woorden worden er citaten uit den Talmud en Joodsche exegeten in aangehaald, terwijl het practische doel der prediking, behoudens een enkele aanmaning tot bekeering, geheel uit het oog verloren wordt. Ja zelfs de anders niet onpractische Hellenbroek laat maar al te dikwijls Latijnen en Grieken naast Joodsche exegeten op den kansel spreken [2]). Het is geen kleine verdienste van Amesius, dat hij op die wonde den vinger legde; zooals het niet minder prijzenswaardig is, dat hij het bestrijden der ketters van den preekstoel tot het hoognoodige wil beperken. Kenmerkend voor zijn practischen geest is ook de wijze, waarop hij de toepassing wil behandeld zien. Na elke aan den tekst ontleende waarheid moest onmiddellijk in het licht worden gesteld het nut en de troost, die men er uit trekken kon.

Bij de Engelsche practizijns was dat gewoonte. Richard

---

1) l. l., 67: „Summa est, nihil admittendum esse, quod non facit ad spriritualem populi aedificationem, neque omittendum quicquam, quo ad illum finem certa ratione pervenire possimus".

2) *Bijbelsche Keurstoffen*, Amsterdam 1735.

Sibbes[1]) b. v. doet evenzoo. De waarheid paste op die wijze zich zelve toe, terwijl men het gevaar voorkwam, dat de hoorders de toepassing afwachtten, om dan eerst de ooren te spitsen. Veel lof verdient ook zijn streven naar eenvoud en natuurlijkheid. Bovenal echter wordt Amesius aantrekkelijk door de hooge eischen, die hij den prediker stelt. Wie het Woord zal spreken mag niet geestelijk dood zijn. Hij moet een man wezen van ernstige overtuiging, opdat hij, met den gloed eener heilige geestdrift, der gemeente een waarheid verkondige, waaraan zijn eigen innerlijk leven niet vreemd is.

Zelf heeft hij er naar gestreefd het ideaal, dat hij anderen voorhield, te verwezenlijken. Nethenus verhaalt van hem, dat hij met levendige aandoening, woorden en gebaren, bad en sprak, zoodat de oogen zich met tranen vulden. Zijne welsprekendheid was meer laconisch, dan aziatisch; zijne prediking steeds zóó, dat zij strekte tot stichting der hoorders. Als een voorbeeld van de kracht, die er uitging van zijn woord, verhaalt Nethenus, dat er in de Engelsche kerk te Amsterdam eens oneenigheid was tusschen herder en gemeente. Onder die droeve omstandigheid trad Amesius daar op met een predikatie over Psalm 133. Hij sprak met zóóveel kracht en overtuiging, spoorde zóó ernstig aan tot eendracht, dat nog langen tijd daarna die predikatie hoog werd geroemd; de ten tijde van Nethenus nog levende hoorders dachten er steeds met genoegen aan terug[2]). Wel een bewijs, dat hij een uitnemend prediker was. Het heilig vuur, dat daar gloorde in zijne ziel, heeft zich ongetwijfeld heerlijk geopenbaard in zijne verkondiging des Woords. En de hoorder moest zich weldadig aangedaan weten, dank zij de bezieling, waarmede hij getuigde.

---

1) l. c.
2) *Praefatio Introductoria*, l. l.

HOOFDSTUK III.

SPOREN VAN AMESIUS' INVLOED.

Onwillekeurig denk ik aan Longfellow's beroemden „Psalm of Life", nu ik aan het einde van mijn onderzoek sta:

„Lives of great men all remind us
We can make our lives sublime,
And departing, leave behind us
Footprints in the sands of time".

Gaarne had ik besloten met een hoofdstuk over Amesius' invloed. Doch de groote onvolledigheid, waarmede ik het zou moeten aanbieden, beneemt mij de vrijmoedigheid om dien titel te kiezen. Ik wensch mij niet te wagen aan gissingen, waartoe het beschrijven van iemands invloed zoo gemakkelijk aanleiding kan geven, en bepaal mij dus tot het weinige, dat met de mij ten dienste staande bronnen kan worden gestaafd. Maar hoe weinig ik kan aanbieden, toch is dat weinige meer dan voldoende, om ons te doen zien, dat de kracht, die van Amesius uitgegaan is, niet klein mag worden geschat. Voorop sta, dat zijn invloed zich weinig of niet geopenbaard heeft in de gebeurtenissen, die een publiek karakter dragen. Het eenige, dat hiervoor nog in aanmerking zou kunnen komen, is zijn arbeid op de Dordsche Synode. Men denke aan hetgeen hij deed voor Maccovius en aan de samenspreking met den Praeses der Synode in den nacht, die voorafging aan de zoo gewichtige sessie, waarop het lot der Remonstranten werd beslist. Maar, het werd

reeds opgemerkt, de bronnen ontbreken, om ook maar eenigszins de grenzen van zijn invloed in dezen te bepalen.

Is er op publiek terrein dus weinig of niets van zijne beteekenis te zeggen, veel gewichtiger is hetgeen we weten van den invloed, die als godgeleerde van hem uitging.

Als polemicus stond Amesius hoog. Zijne strijdschriften tegen de Remonstranten en dat tegen Bellarminus golden als handleidingen, om de vraagstukken te leeren verstaan. Zij hebben gediend als arsenaal, waaruit menig strijdlustige naderhand zijne wapens heeft gehaald. De „Coronis ad Collationem Hagiensem" genoot zelfs de eer eener vertaling in het Nederlandsch [1]). En dat zijne bestrijding van Bellarminus hoog geroemd werd, is ons reeds bekend.

Hoe belangrijk zijn invloed als polemicus ook geweest zij, van veel hooger beteekenis is toch, wat hij, door de ontwikkeling van zijn theologisch systeem, voor de wetenschappelijke behandeling der godgeleerdheid heeft gedaan. Uitteraard hield die invloed langer stand. De vraagstukken, die de onderwerpen vormen eener polemiek, zijn meestal spoedig verdrongen door anderen; of wel, de kwestie is eenmaal uitgeput, en met die uitputting gaat de belangstelling verloren. Gansch anders is het met eens gegrepene grootsche gedachten. Zij doen soms eeuwen lang heur kracht gevoelen. Zoo was het met Amesius' systeem. Gisbertus Voetius heeft Amesius' invloed ondergaan. Deze Utrechtsche hoogleeraar had Amesius reeds op de Dordsche Synode leeren kennen en waardeeren. Hun omgang schijnt vriendschappelijk te zijn

---

1) G. Amezius, *Aenhangsel van de Haeghsche Conferentie. Waerin De Argumenten der rechtzinnigher Predicanten van Hollandt, voortgebracht teghen de vijf Articulen der Remonstranten, van de Goddelijcke praedestinatie ende articulen daer aen hangende, tegen der Remonstranten exceptien beweert werden*. Amst. 1630, 4°.

geweest. Voetius was het althans, die door Amesius werd uitgenoodigd der Synode te verzoeken, dat hij over Parker's stellingen mocht worden gehoord, vóórdat er in Maccovius' zaak eene beslissing werd genomen [1]). En toen de Zuid-Hollandsche Synode, te Leiden vergaderd, Amesius bij het Curatorium voordroeg, als zeer bekwaam om de „Theologia Practica" te onderwijzen, telde zij ook Gisbertus Voetius onder hare leden [2]). Naderhand, toen laatstgenoemde zelf tot een professoralen zetel werd geroepen, openbaarde het zich, dat de practicale richting van Amesius bij hem niet zonder weerklank was gebleven. Nethenus althans brengt Voetius' onderwijs met Amesius in verband. En Nethenus kon het weten, beter dan iemand anders, omdat hij Voetius' eigen leerling was. Nethenus nu verhaalt, dat zijn leermeester, na Amesius en Rivetus, zoodanige methode van onderwijs volgde, dat hij, na het Theoretische deel der godgeleerdheid, „Theologiam Practicam" onderwees, waarbij hij dan handelde over vraagstukken en verschillen van moreelen aard, over de gewetensgevallen naar de volgorde van den Decaloog, en vervolgens over de ascetica. In de derde plaats kwam dan de „Politia Ecclesiastica" aan de beurt [3]). Dank zij die methode van Voetius zijn er van de Utrechtsche Academie vele uitnemende Doctores en predikers voortgekomen. En Matthias Nethenus zelf leverde het beste bewijs van de achting, die Amesius aan de Utrechtsche Academie genoot.

---

1) *Praefatio Introductoria,* l. l.

2) *Acta des Suijdt-Hollandtschen Synodi gehouden binnen der Stadt Leijden, begonnen den 23 Julij A⁰ 1619 en geeyndigt den 17en Augusti desselven jaars incluys*; a. w. Deze Synode werd o. a. bijgewoond door Balthasar Lydius (Dordrecht); Festus Hommius (Leyden); Gysbert Voetius (Heusden).

3) *Praefatio Introductoria,* l. l.

In 1658 gaf hij een compleete uitgave van 's mans Latijnsche werken in het licht. In de reeds menigmaal geciteerde voorrede spoort hij den lezer aan, de werken van zulk een „Doctor" met dankbaarheid te gebruiken. „Immers", zoo verklaart hij, „als één theoloog doeltreffend voor zijn tijd heeft geschreven, dan is het Amesius geweest". Zijnen leerlingen beval Nethenus Amesius' werken aan, en van zich zelven beleed hij, dat hij voor geen klein gedeelte zijne godgeleerde kennis daaraan verschuldigd was; ja hij wekte er zelfs toe op, dat men God zou bidden om vele zulke mannen als Amesius [1]). Dat die aanbevelingen niet altijd doel misten en bij de besten onder de studenten ingang vonden, daarvoor leverde Petrus van Mastricht het bewijs. Hij was Voetius' opvolger. In de voorrede van de tweede Latijnsche uitgave zijner „Theoretico-Practica Theologia" verklaart hij: „Ik hebbe gevolgt de Leerorder van den zeer vermaarden Amesius, in zijn Mergh en Gevallen der Konsciensie, welke mij zoo voegzaam en gemakkelijk toegeschenen heeft, dat ik gene andere, noch hebbe willen, noch hebbe behoeven daarvoor in plaats te stellen" [2]). Dat Mastricht ook materieel Amesius' invloed onderging is buiten kijf [3]). Hoe beteekenisvol wordt Amesius dus voor de ontwikkeling der godgeleerdheid in ons vaderland, als wij bedenken, hoe hoog Van Mastricht terecht werd en nog wordt aangeslagen! Wel mag dan de vraag rijzen, hoe het komt dat Amesius, ondanks zijn groote beteekenis, in de geschiedenis onzer kerk slechts bij uitzondering wordt genoemd. Waarlijk, zijn naam mag niet op algemeene bekendheid bogen. Hij praesteerde veel

1) *Praefatio Introductoria,* l. l.

2) Vertaling door Cornelis van der Kemp, Voorrede, XXXX, 2.

3) In vele opzichten is het een uitbreiding op groote schaal van Amesius' Medulla. Hier en daar is de overeenkomst woordelijk.

en staat toch achter bij menig ander, die op wetenschappelijk gebied van minder beteekenis was. Zelfs bij Baudartius en Trigland komt zijn naam slechts hoogst zelden voor. Zeer zeker vindt dat verschijnsel zijne verklaring in het feit, dat hij als vreemdeling niet op den voorgrond trad. De namen der handelende personen blijven meestal meer bekend, dan die van mannen, die hoe invloedrijk ook, zich zelden vertoonen voor het publiek.

Of dan zijne werken niet konden vergoeden, wat hem door zijn teruggetrokkenheid aan publiciteit ontbrak? Daar zijn er immers meer geweest, wier namen voortleven minder door de facta, dan wel door de opera. Gewis, maar bij Amesius kon dat niet. Niet één van zijn werken, de Engelsche uitgezonderd [1]), kon populair zijn. Het Hollandsch was hij niet machtig, en voor vertaling waren zijne Latijnsche werken voor het meerendeel geheel ongeschikt. Het is wel beproefd de „Medulla" en de „Casus Conscientiae" [2]) in het Nederlandsch over te zetten, doch men kan gerust zeggen, dat het mislukt is. In 1656 verscheen te Amsterdam „W. Amezes Mergh der Godtgeleerdheid, vertaalt door L. Meyer". In zijne voorrede [3]) verklaart de vertaler, dat hij te worstelen had met „een onghewoone stof, onvertaalde Konstwoorden, hooghe zaaken, diep en scherpzinnige beghrippen, en die beknoptelijk en duisterlijk uitghedrukt. Welk alles de meeste Gheleerde deze overzetting onmooghelijk heeft doen schatten. Vertaalt zoude het zijn alsof 't niet vertaalt ware". En hoe waar die meening was,

1) Zijne Engelsche Pamfletten waren in zijn vaderland gewild. Dr. Burgess noemt zijn *Reply* etc. „a muche applauded pamphlet".

2) *De conscientia et eius jure vel casibus* is ook in het Duitsch vertaald. Zie Vriemoet, l. l.

3) De Vertaaler an den Leezer.

daarvan heeft Meyer zelf het bewijs geleverd. Amesius was zich zelf van de bezwaren, die aan zijne werken verbonden zijn, bewust. Hij verwachtte van duisterheid te zullen worden beschuldigd [1]). De Engelsche vertaling, waarover straks, geeft den raad, bij het gemakkelijke te beginnen om licht te verkrijgen over hetgeen moeilijker is [2]). Amesius' „Medulla" leende zich niet tot vertaling door eene andere hand dan de zijne. Van zijn „Medulla" gold hetgeen Prof. à Marck voor zijn „Merch der Christene Got-Geleertheyt" schreef: „Doch het heeft geene ingang by my gehat, dat ik het werk door een ander soude laaten vertaalen, of vertaalt zijnde doen drukken; dewyl myne beknopte schryfwyse in het Latyn naa de letter in het Duitsch op geene verstaanbare wyse konde worden opgevolgt, en een ander op syne wyse breeder ook altoos soo effen niet soude uitdrukken" [3]). Amesius' „Medulla" was tè beknopt, tè schoolsch, dan dat het groote publiek er iets aan hebben zou. Hij vergde veel van zijne lezers. En daarom ging het, ja wel niet verloren, maar geraakte het toch op den achtergrond. Het werd verdrongen door hetgeen anderen leverden. Wat van de „Medulla" geldt, is in meerdere of mindere mate ook van toepassing op zijne

---

1) *Medulla Theologica*, „Praemunitio Brevis authoris de consilii sui ratione: Obscuritatis ut arguar à minus exercitatis, non possum non exspectare".

2) *The Marrow of Sacred Divinity by William Ames*, London 1642, A briefe Premonition etc., in margine: „The Authors purpose herein is an apology to the translation: if any thing seeme harsh, or obscure, the Reader is desired to apply himselfe to that which is more easie in the Book, whereby he shall be sure not to read in vaine. And after a while, even the hardest and harshest place, may become easie, and by due meditation very pleasant".

3) *Het Merch der Christene Got-Geleertheyt* enz., Rotterdam 1741, Aan den verstandigen en bescheidenen Leeser, **, 2.

andere werken. Maar hoe weinig populair, geheel vergeten is Amesius' arbeid niet, zooals blijken kan uit den eerbied, dien Dr. A. Kuyper hem toedraagt [1]).

Was Amesius een man van groote beteekenis voor onze vaderlandsche theologie, voor Engeland en Amerika was hij niet minder van gewicht. In zijne dagen, en nog jaren na zijn dood, werd hij door de Gereformeerde schrijvers, hetzij dan dat zij Congregationalisten, hetzij ze Presbyterianen waren, met den eerenaam van „learned Dr. Ames" betiteld. In de worsteling tusschen beide fracties heeft zijn naam en zijn werk een groote rol gespeeld. Browne verhaalt, dat Mr. John Phillip, één van de Independentische leden der Westminster Assembly, die in de geschiedenis van het Congregationalisme nog al van beteekenis was, voor geen klein deel zijne bekwaamheid aan Amesius dankte, terwijl de intieme omgang met hem zijne Congregationalistische neigingen versterkte [2]). In Dec. 1630 schreef John Humfrey aan Isaäc Johnson, dat Amesius „zoo groot een zegen en zegenbrenger was, als ze slechts konden begeeren" [3]). Bij alle moeilijkheid wonnen de naar Amerika uitgewekenen Amesius' advies in. De werken, die van zijne hand verschenen, werden zorgvuldig bestudeerd. Toen de „Casus Conscientiae" het licht zagen, zond Humfrey zoo spoedig mogelijk van uit Londen een exemplaar aan John Winthrop. Hij schreef er bij, dat in dit werkje veel gevon-

---

1) *De Vleeschwording des Woords*, door Dr. A. Kuyper, Amst. 1887, blz. 182, 189.

2) Browne, l. c., p. 421—431: „By means of Dr. Ames, Mr. Phillip had no small furtherance in his studies; and intimate acquaintance with him increased his inclination to the Congregational way".

3) *Collections of the Massachusetts Historical Society*, Fourth series; vol. VI, p. 16: „Dr. Ames, as great a blessing and blessing bringer as wee could desire . . .".

den worden zou, dat hem voor het tegenwoordige van groot nut kon wezen; terwijl hij beloofde, bij Amesius te zullen aandringen om nadere inlichting over hetgeen nog niet voldoende opgeklaard was. Diens volledig advies zou dan Winthrop worden toegezonden [1]). „Laat ons hooren", zoo schreef Humfrey met het oog op Amesius, „wat de Heere zegt door die wijze mannen, en laat ons hen volgen, voorzoover zij elke pen van den tabernakel wegen in de schalen van het heiligdom". En hoeveel invloed Robinson van Amesius onderging, is ons reeds bekend. Robinson en Henry Jacob, bijgestaan door den beroemden Dr. William Ames, namen die kerkorde aan, waardoor sinds dien tijd „the body of British Independents" zich onderscheidde [2]). Men beriep zich o zoo gaarne op hem. Toen in 1644 de Classis van Walcheren hare raadgevingen zond aan de Synode van Londen, droeg Guilielmus Apollonii zorg, zooveel mogelijk van Amesius' „Medulla" gebruik te maken [3]). Hooker en Cotton brengen hem tegen Rutherfurd in het vuur, en noemen de „Medulla" van „judicious Ames" „een nooit volprezen boek" [4]). Ook de regeering deed het hare, om Amesius' gezag te verhoogen. In 1642 verscheen te Londen een Engelsche vertaling van de „Medulla", „published by order from the Honorable the House of Commons". Zij werd verrijkt met een reeks tabellen en een lijst van verklaarde kunsttermen [5]). Men achtte

---

1) l. c., p. 6, 7.

2) Dr. John Owen, l. c., vol. I, p. 50, 51.

3) Benjamin Hanbury, l. c., vol. II, c. LVI, p. 417—447.

4) l. c., vol. III, Hooker's and Cotton's „survey", c. LXXII and LXXIII, p. 283, 299.

5) *Marrow by William Ames, some times Doctor and professor of Divinity in the famous University at Franeken in Friesland. Whereunto are annexed certaine Tables representing the substance and heads of all in a short view, directing to the Chapters where they are handled.*

het een werk „nuttig voor dezen tijd", en wilde het daarom gaarne zien óók in de handen dergenen, die het Latijn niet machtig waren. Deze Engelsche vertaling is veel beter dan de Hollandsche. Zij werd waarschijnlijk ook door meer dan éénen tot stand gebracht. Dr. Candlish beweert, dat de theologen van Westminster Assembly zeer sterk den invloed der „Medulla" ondergaan hebben. De sporen van dien invloed meent hij te vinden in den grooten Westminster Catechismus (Ans. 6, Med. lib. I, c. 4, 8, 12; c. 7, 1 en 8, 1 [1]). En Dr. Candlish zelf gevoelde zich geroepen, ten behoeve van zijne studenten nog in 1874 het eerste boek der „Medulla" opnieuw uit te geven. Hij noemt het een werk, dat voor de beoefening der gezonde godgeleerdheid nog van veel nut kan wezen.

Amesius was een groot man. Hij heeft recht op een waardige plaats onder de godgeleerden uit den bloeitijd der Gereformeerde theologie in ons vaderland. Zijne tijdgenooten hebben hem die toegekend. Reinerus Neuhusius, die zoovele mannen van beteekenis heeft bezongen, wijdde ook enkele regels aan Amesius' nagedachtenis [2]):

Tumulo
Reverendi et Clarissimi Viri
D. Guilielmi Amesii.
S.S. Theol. D. et Profess.

Quem sancta Pietas terminavit astris,

As also a table opening the hard words therein contained. A Worke usefull for this Season. Published by order from the Honorable the House of Commous, London, Printed by Edward Griffin for Henry Overton in Popes-Head-ally next Lumbard-Streete, 1642.

1) Dr. James S. Candlish, l. c., Preface, p. IX.

2) Reineri Neuhusii, *Poematum juvenilium libri III*, Amst. 1644, lib. II, p. 163.

Et Fides nefando segregavit orbe:
Quem corde toto coetus amat Piorum,
Et morte luget Ecclesia peremptum,
Hoc nunc Amesius clauditur sepulchro,
Ille, Lux nostri saeculi Decusque,
Et, quos habet Belgium, Theologorum
Princeps, hac gelidâ requiescit urnâ.
Qui tot Schismaticos contra triumphis
Elatus ovat, armisque Babylona
Potens subegit, et regnum tenebrarum
Destruxit audax; Quem ferox Bellarminus
Timere posset nervis suis solutus;
Quem vivum tetrica pestis Libertinorum,
Oditque maligna seges Atheorum,
Hic ossa posuit corporis caduci.

Mocht dit proefschrift er toe medewerken, om de aandacht te vestigen op een man van zoo onmiskenbare verdiensten, opdat, naast de namen van zoovelen zijner tijdgenooten, ook die van Amesius prijke als die van een roemrijke uit een roemvol tijdvak der historie onzer Gereformeerde kerken.

BIJLAGEN.

Stukken betreffende de aanbeveling van Amesius tot professor te Leiden.

Uit de notulen van HH. Curatoren op 8 Augustus 1619 en volgende dagen.

In vergaderinge vande Heeren Curateurs ende Burgemeesteren zijn verschenen, benevens den Raetsheer Junius van wegen d' Ed. Mo. Heeren Staten van Hollant ende Westvrieslant, enige Gedeputeerden uyt het Suythollantsche Synode alhier vergadert, de welcke bij monde hebben geproponeert, dat de zelve Synode overgeleyt hebbende, dat de Kercken deser Landen nu eenige Jaeren herwaerts zeer ontstelt ende getroubleert waeren geweest, ende dat daer van wel principale oorsaecke was het beroepen ende jnstellen vande Professoren jn d'Vniversiteyt alhier, zoo vande Theologische faculteyt als oock by gevolch d'andere daer mede enige gemeenschap hebbende, dat daeromme de zelve Synode zeer aengenaem was, dat so alrede verstaen hadden het goede debuoir bij de Heeren Curateurs ende Burgemeesteren gedaen in 't herstellen vande zelve Theologische faculteyt, zoo int beroepen van eenige geleerde, godtsalige ende vermaerde Mannen totte professie Theologiae, als oock in t' reformeren van t' Collegie Theologiae mittet stellen van een nieuwe Regent ende Subregent, waer mede de Synode vermeenden de kercken ende t' Landt te zullen wesen gedient,

Dan naedien de zelve Synode vermeende niet genouch te ſijn, dat de Theologiſche faculteyt alleen zoude werden gereformeert, ende d'andere faculteyten ofte conſten, principalicken die gemeenſchap hadden mitte Theologiſche faculteyt, als waeren Ethices, Phyſices, Logices, Hebraeae linguae ende diergelijcken, zouden blijven beſeten mit profeſſoren niet zijnde ſuyver van gevoelen, ende die tzij in lectionibus publicis off oock in familiari colloquio t'geen aen d'een ſijde zoude werden gebout aen d'ander ſijde zouden omſtoten, waer mede de gewenſchte vruchten jnden Collegie nochte Vniverſiteyt niet zouden werden becomen, Soe hadde de voorſz. Synode [fol. 11verso] tzelve mede de voorn. Heeren Curateurs ende Burgemeeſteren wel willen recommanderen, Ende wat de Theologiſche profeſſie belangt, hadde mede de Synode goetgevonden den Heeren Curateurs ende Burgemeeſteren voor te dragen, dat naedien Theologica facultas heel ampel was, ende niet ten vollen by deze Profeſſoren den jongen luyden den tijt datſe hier waeren ſtuderende, voorgedragen konde werden, ende dat de zelve komende tot het Predickampt principalicken deficieerden in Theologiâ practicâ, gelijck ook caſus conſcientiae niet genouch werden jngescherpt, totte welcke de Synode meende wel een beſonderen Profeſſor te mogen werden geſtelt, gelijck oock tot d'explicatie vanden Hebreeuſchen text der H. Schriftuyre, zoo hadden de Synode voorſz. tzelve den Heeren Curateurs ende Burgemeeſteren mede wel willen recommanderen, ten eynde de Theologiſche faculteyt noch met twe Profeſſoren mochte werden voorſien, daer toe zij wel wilden voorſlaen de personen van D. Anthon. Thisius ende D. Ameſius, Verſochten dat de Heeren Curateurs ende Burgemeeſteren op alle tzelve wilde letten, ende ten beſten nemen de ſorchfuldicheyt bij de Synode in tzelve vertooch gebruyct.

Waer op de Heeren Curateurs ende Burgemeeſteren nae genomen deliberatie goet gevonden hebben de Gedeputeerde, mitſgaders de Synode te bedancken voor haere ſorge, die zij hadden tot ruſt ende welſtant der kercken, ende oock van d'Vniverſiteyt, ſeggende

datſe t'gene van wegen de Synode was voorgeſtelt ter herten namen, dan dat tot redres des Vniversiteyts zaecken neffens henl. verſocht was zijn furſtel. D. den Prince van Orangien, mitſgaders gecommitteert enige uytte Vergaderinge van d'Ed. Mo. Heeren Staten van Hollandt, datſe mitte zelve alrede begonſt hadden de zaecken van d'Vniverſiteyt ende t'Collegie Theologiae voor zoe veel de Theologiſche faculteyt aengaet te reformeren, ende datſe mitten eersten de verdere beſoignien vermeenden bij de handt te nemen, ende te zullen letten opten dienſt van t' Landt der kercken ende Vniverſiteyt, Dan wat aenging de vermeerderingen vande Profeſſoren Theologiae, datſe dieſaengaende niet ſpecialicken waeren gelaſt, willende nochtans wat tzelve belangt in naerder bedenckinge nemen, ende ter gelegener tijt rapporteren daer des behoort, gelijck oock jndien in tverder henl. enige ſwaricheyt mochte bejegenen in t'reformeren van d'andere faculteyten der zelver Vniversiteyt mede rapport zullen doen alſvoren, Ende alzoe van wegen Curateurs ende Burgemeeſteren ſorge was gedragen dat het Collegie in goede poincten mochte werden gebracht, die vande Synode van gelijcken wilden letten, dat bequaeme Jonge luyden van tamelicken ouderdomme inden Collegio mochten werden beſtelt, zijnde goet van leven en leere, Ende hebben daer mede voorſz. Gedeputeerden haer afſcheyt genomen, bedanckende de Heeren Curateurs ende Burgemeeſteren vande verleende audientie ende goede antwoorde.

*Resolutiën vande HH*ⁿ. *Curateuren en Burgemeesteren van* 8 *Feb:* 1619 *tot* 9 *Mey* 1628, fol. 11 recto en verso. (Archief van HH. Curatoren der Rijksuniversiteit te Leiden).

Uit de notulen van 26 Augustus en volgende dagen.

Den xxvjen Auguſti [1619] zijn d' voorſz. Heeren [Curateurs vande Univerſiteyt ende Burgemeeſteren der Stadt Leyden] wederom tot Leyden vergadert, om aldaer t'gene vorder te doen was rijpe-

lick ſijnde gedelibereert te voltrecken, ende zijn aldaer den xxvij^en^ nae den middach, bij ons nochmael gehoort, op der zelver verſoeck de Gedep^de^ van t'Suythollantsche Synode, de welcke ons van wegen de voorſz. Synode jndachtich hebben gemaect, de recommandatie t'anderen tijde ons gedaen, nopende t'redreſſeren vande Univerſiteyt, verſouckende dat wij niet alleenlick de Proſeſſie Theologiae daer in zij ſeyden, dat nu goede beginſelen waeren gedaen, [folio 34 ^verso^] wel zouden stellen, maer oock dat wij d'ſelve ſouden verſtercken met noch twe profeſſeuren, daer van den eenen Vetus teſtamentum Hebraicum paraphraſticè zoude jnterpreteren, ende den anderen caſus conſcientiae zoude doceren, dat oock enige andere profeſſien wel becleet waren met suſpecte perſonen, inſonderheyt in die faculteyt die mette Theologie off enige gemeenſchap hebben, off dienen tot praeparatie vande zelve, als daer zijn Ethica, Logica, Linguarum ſcientiae maximè hebraica, ende andere meer, hebben ons oock verhaelt de proceduren ende decreten bij den voorſz. Synode van Suythollandt voor enige dagen tegen de perſonen Caſpari Barlaei Subreg. ende Petri Bertij Profeſſ. Ethices gehouden, ...

. . . .

[folio 36 ^recto^] Alzoe oock bij de voorſz. Gedeputeerden des Suythollandtschen Synodi, als hiervoor is geseyt, instantie was gedaen, dat de faculteyt vande Theologie diende voorſien met noch twe Profeſſeuren, daer van den eenen caſus conſcientiae, ende den anderen vetus testamentum hebraicè zoude leſen ende jnterpreteren, ende dat met een corte paraphrase, zulcx dat het voorſz. geheel vetus testamentum in drye Jaeren zoude geabſolveert konnen werden, t'welk zeer dienſtich zoude ſijn, om de Studenten Theologiae te eerder tot den kerckendienſt bequaem te maecken, ſoo is gereſolveert, dat noch een Profeſſeur, namentlick die vetus testamentum in vougen als voorſz. is zoude jnterpreteeren metten eerſten zoude werden beroepen, ende is daer toe voorgeſlagen de perſoon van Dm^o^ Anthonio Thiſio Profeſſeur jnde Theologie tot Harderwijck, met laſt dat de Heeren Curateurs het voorſz. beroup eerſtdaechs

zullen bevorderen, ende aengaende de twede verfochte profeffie is verftaen, dat de felve zoe nodich niet en is, ende is die mitsdien voor alfnog affgeflagen.

Resolutiën als boven, fol. 34 recto en verso en 36 recto.

Uit de notulen van 8 en 10 Augustus 1620.

Op den rand:
Excuse nopende Professor Ethices Christianae.

Item, dat de gemelte heere [Raedtfheer ende Curator vanden Honert] opt jegenwoordich fober incomen vande Vniversiteijt, voor alfnoch hadde geexcufeert off gedifficulteert t'verfoeck bijden voorfz. Synode gedaen om te hebben noch een profefforem, die Ethicam Christianam feu Theologiam practicam soude doceren.

Resolutiën als boven, fol 75 recto.

[In de notulen van 9 Aug. 1621 (de eenige, die aangaande het vernieuwd verzoek der Synode te Rotterdam, Juli 1621, art. 8, in aanmerking zouden kunnen komen) wordt de zaak niet vermeld].

Mededeelingen betreffende Amesius' portret.

Voor zoover mij bekend is, bestaan er drie portretten van Amesius. Matth. Nethenus deelt in de „Praefatio Introductoria" vóór de uitgave van 's mans Latijnsche werken mede, dat *The fresh Suit* etc. eerst na Amesius' dood het licht zag, „cum inserta post praefationem satis longam autoris effigie". Deze afbeelding heb ik niet gezien. In het exemplaar van het bovengenoemd werk, dat door mij geraadpleegd werd, ontbrak het portret.

Een andere gravure is opgenomen vóór de Engelsche vertaling van Amesius' *Medulla*, die in 1642 op last van „the Honorable the House of Commons" verscheen. Zij werd vervaardigd door Will. Marshall en gedrukt „for John Rothwell at the Sunn in Paule: Church yard". Naar deze gravure werd het portret vervaardigd, dat voor dit proefschrift is geplaatst.

Ten derde bestaat er een geschilderd portret van Amesius, dat te Franeker op het stadhuis wordt bewaard. De gelijkenis hiervan met de zooeven genoemde gravure is treffend. Toch is er onderscheid. De stand van het geschilderd portret is $^3/_4$ links; in plaats van een boek houdt Amesius in de hand, waarvan slechts duim en wijsvinger zichtbaar zijn, een handschoen en een rol papier. Het werd geschilderd „A^o aetatis 57, 1633", dus kort vóór zijn vertrek uit Franeker. De naam van den schilder staat

er niet op vermeld. De grootte is 50 $\times$ 65 c.M. Het onderschrift luidt: „Dr. Guilielmus Amesius Theol: Prof^{r}".

Of nu de gravure, waarnaar het portret voor dit proefschrift genomen is (zie boven), naar de te Franeker bewaarde schilderij vervaardigd werd, dan wel of er nog een vierde portret bestaan heeft, durf ik niet beslissen. De waarschijnlijkheid pleit er wel voor.

Op het portret afgaande, krijgen we den indruk, dat Amesius niet zwaar gebouwd was. Toch schijnt hij een krachtig man geweest te zijn. Nethenus althans deelt op gezag van Hugh Goudgier mede, dat hij was „corpore robusto ac bene constituto, statura intra longam et parvam mediocri".

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

הַדְרִיכֵנִי בַאֲמִתֶךָ in Psalm 25:5 beteekent niet: leid mij in uwe waarheid.

II.

In 1 Cor. 14 wordt λαλεῖν γλώσσῃ of γλώσσαις door de Statenvertaling ten onrechte overgezet door: een vreemde taal of talen spreken.

III.

Ten onrechte beweert Dr. Baljon (*Theol. Studiën*, jaargang 1893, blz. 454), dat de boeken des O. V. niet behooren tot de oorkonden van den Christelijken godsdienst.

IV.

De zoogenaamde „Theologia Biblica", die zich ten doel stelt den godsdienstig-zedelijken inhoud van afzonderlijke bijbelboeken of groepen van bijbelboeken als een theologisch systeem te ontwikkelen, heeft geen recht van bestaan.

V.

De practische theologie kan niet gemist worden in de Encyclopedie der godgeleerdheid.

VI.

Het verdeelingsbeginsel tusschen dogmatiek en ethiek is gelegen in tweeërlei betrekking:

1e die van God tot den mensch,
2e die van den geloovige tot God.

VII.

Een conditioneele verkiezingsleer leidt tot verwerping van den Middelaar.

VIII.

Ten onrechte leert Wilhelmus à Brakel (*Red. Godsd.*, dl. I, cap. XXII, II), dat bij de vleeschwording des Woords het aannemen van de menschelijke natuur op zich zelf nog niet tot de eigenlijke vernedering behoort.

IX.

Il n'est pas donné à la raison de réparer les vices de la nature (Vauvenargues, *Réflexions et Maximes*, XXIV).

X.

La foi religieuse, en fuyant, emporte la foi morale (Alexandre Vinet).

XI.

Elke kerk blijft nog altijd een kerk, zoolang zij een kring van levende lidmaten van Christus bevat, ook al zijn al hare instellingen verdorven. Een kerk wordt „schijnkerk", als er geen ware geloovigen meer in haar worden gevonden, ook al is zij zuiver in hare instellingen.

XII.

De verschillende Gereformeerde groepen in ons vaderland moeten, krachtens het gemeenschappelijk beginsel, ieder op hare wijze streven naar hereeniging op één kerkelijk erf.

XIII.

Om de afscheiding van 1834 of de doleantie van 1886 te bestrijden, is eenvoudige reproductie der argumenten, door Voetius of à Brakel tegen het separatisme hunner dagen gericht, van weinig waarde.

XIV.

De predikant moet geen dilettant-socioloog zijn, maar dienaar des Woords.

XV.

Het is rechtvaardig, dat het vrije en het openbare onderwijs in staatkundige rechten en wetenschappelijke plichten voor de wet gelijk gesteld worden.

XVI.

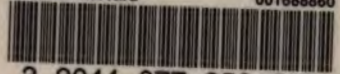
Naar den maatstaf der te Athene geldende wetten was Socrates des doods schuldig om zijne godsdienstige opvattingen.

XVII.

De nomologische geschiedschrijving verdient geene aanbeveling.

as

BX9339.A65V5
Guilielmus Amesius;
Andover-Harvard
001688860
3 2044 077 950 012